

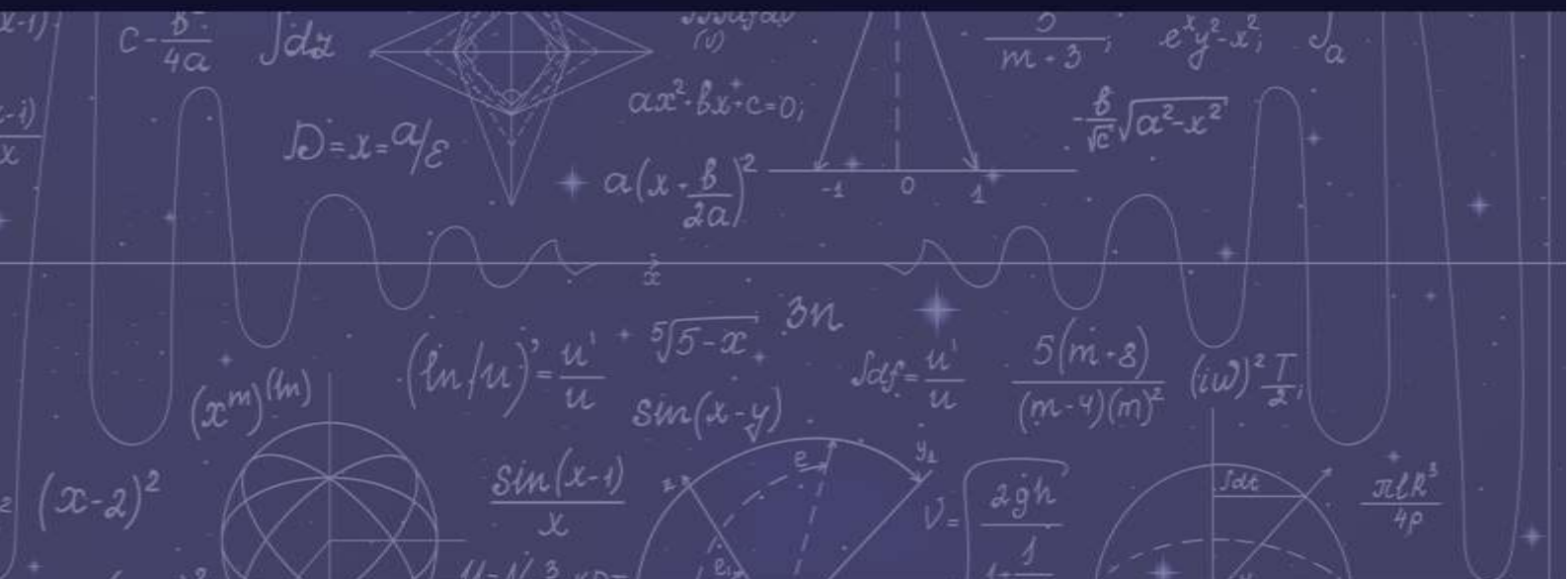
IMPACT FACTOR: 8.2

ISSN: 2181-3337

International scientific journal
SCIENCE AND INNOVATION
2022 №5



HISTORY
JURIDICAL
ARTS
ARCHITECTURE
GEOGRAPHY
GEOLOGY AND MINERALOGY





International Scientific Journal
SCIENCE AND INNOVATION

Series C
Volume 1 Issue 5
September 2022

IMPACT FACTOR: 8.2 (UIF-2022)

ISSN: 2181-3337

SCIENTISTS.UZ

Tashkent 2022

ISSN: 2181-3337

UIF-2022: 8.2

International Scientific Journal SCIENCE AND INNOVATION. Series C volume 1 issue 5 – 137p.

Ushbu to'plamda "Fan va innovatsiyalar" xalqaro ilmiy jurnali 2022 yil 5-soni C seriyasiga qabul qilingan ilmiy maqolalar joy olgan.

Ushbu ilmiy jurnalda O'zbekiston Respublikasi va xalqaro oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari, mustaqil ilmiy izlanuvchilari, doktorantlari, magistrantlari tomonidan olib borilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlari natijalari ilmiy maqola tarzida chop etildi. Shuningdek, jurnalga oliy ta'lim muassasalaridan tashqari viloyatimiz va respublikamizning boshqa ilmiy-tadqiqot institutlari, ishlab chiqarish tashkilotlari va korxonalarida faoliyat ko'rsatib, ilmiy-tadqiqot ishlari olib borayotgan xodimlarning ham ilmiy maqolalari kiritildi.

Jurnal materiallaridan professor-o'qituvchilar, mustaqil izlanuvchilar, doktorantlar, magistrantlar, talabalar, litsey-kollejlar va maktab o'qituvchilari, ilmiy xodimlar hamda barcha ilm-fanga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 27.04.2022 yilda olingan №1597 sonli guvohnomaga ega.

Jurnal Gruzianing Universal Impact Factori tizimida 8.2 ko'rsatkich bilan baholangan. Jurnalning ushbu soni [Index Copernicus](#), [OpenAire](#), [ZENODO](#), [Cyberleninka](#) va [Google Scholar](#) xalqaro ilmiy bazalarida indekslandi.

Barcha maqolalar jurnalning elektron ilmiy bazasi ([scientists.uz](#)) ga joylashtirildi.

OAK tomonidan dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan jurnallar ro'yxatidagi xorijiy jurnallarda chiqarilgan maqolalar sifatida rasman tan olinadi.

Asos:

1) O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxati 3-sahifasi. – Toshkent: 2019. -160b.

2) OAK ning 13.06.2022 yildagi №01-07/1368 sonli javob xatida keltirilgan OAK ishchi guruhining xulosasi.

© Academy of Science and Innovation

© Authors



TAHRIRIYAT

Rustamov Baxtiyor Normamatovich - Bosh muharrir

Raxmatullayeva Gulira'no Valijon qizi - Bosh muharrir o'rinbosari

Shermatova Zuxra Xakim qizi - Tahrirlovchi

Abdullayeva Ozoda Odiljon qizi - Texnik muharrir

Ergashova Sadoqat Eshmamat qizi - Texnik muharrir

Sag'dullayeva Farangiz Komil qizi - Texnik muharrir

Qallibekova Dinora Aybek qizi - Texnik muharrir

Sotivoldiyeva Mahliyo Iloxomjon qizi - Texnik muharrir

Tahrir hay'ati a'zolari

Egamberdiyeva Turg'unoy Axmadjanovna, Pedagogika fanlari doktori, Farg'ona davlat universiteti O'zbekiston tarixi kafedrasida professori, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi, Turon fanlar akademiyasi akademigi.

Mannopov Sultanbek, Professor, O'zbekiston xalq artisti, Farg'ona Davlat universiteti musiqa ta'limi kafedrasida mudiri, O'zbekiston kompozitorlari va bastakorlari uyushmasi Farg'ona viloyat bo'limi mutaxassisi.

Yusupov Rasuljon Malikovich, Tarix fanlari nomzodi, Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti "Gumanitar fanlar" kafedrasida dosent v.b.

Valixonova Gulnoraxon Komiljonovna, Tarix fanlari falsafa doktori, dotsent, Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti «Gumanitar fanlar» kafedrasida mudiri.

Kamilov Abdusalim Abdullayevich, Tarix fanlari nomzodi, Farg'ona politexnika instituti O'zbekiston tarixi kafedrasida mudiri.

Qolqanov Nuriddin Tashpulatovich, Siyosiy fanlari falsafa doktori (PhD), Adliya vazirligi huzuridagi X.Sulaymonova nomidagi Respublika sud ekspertizasi markazining Sud-ekspertlik ilmiy tadqiqot instituti direktori.

Yusupova Sevara Nizamitdinovna, Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori, Andijon davlat universitetining Pedagogika instituti Ijtimoiy fanlar kafedrasida mudiri.

Qodirov Bobiromon Bekmurodovich, Yuridik fanlar doktori, Toshkent kimyo-texnologiya instituti Moliya va iqtisod ishlari bo'yicha prorektori, dotsent.

Shodiyev Hamza Ro'ziqulovich, Texnika fanlari falsafa doktori (PhD), Navoiy davlat pedagogika instituti O'quv-uslubiy boshqarma boshlig'i, Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari kafedrasida dotsenti v.b..

Yakubjonova Shoxsanam Toshkanboyevna, Geografiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti "Botanika va ekologiya" kafedrasida dotsent v.b..

Nasritdinova Madina Nurullayevna, Farg'ona davlat universiteti San'atshunoslik fakulteti Musiqa kafedrasida o'qituvchisi.

Sadiyev Soli Tolibovich, Navoiy davlat pedagogika instituti Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi kafedrasida dotsenti.

Abdullayev Akbar Xikmatovich, Texnika fanlari nomzodi, Navoiy davlat pedagogika institutining Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi kafedrasida mudiri.

Tursunov Egamberdi Ergashevich, O'zbekiston davlat konservatoriyasi Akademik xonandalik kafedrasida dotsenti.

Shovdirov Sunnat Aslonovich, Navoiy davlat pedagogika institutining tasviriy san'at va muhandislik grafikasi kafedrasida katta o'qituvchisi.

Muxamedova Feruza Nurmaxmatovna, San'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori, O'zbekiston davlat konservatoriyasi "Iqtidorli talabalarning ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish" bo'limi boshlig'i (o'rindosh).

Jalolov Shavkat Choriyevich, Navoiy Davlat Pedagogika institutining "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" kafedrasida o'qituvchisi.

Tog'ayev Keldiyor Xamidovich, Navoiy davlat pedagogika instituti "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" kafedrasida o'qituvchisi.

Axmedov Dilmurod Xolmamatovich, Navoiy davlat pedagogika institutining tasviriy san'at va muhandislik grafikasi kafedrasida o'qituvchisi.

Shodiyev Furkat Davranovich, Texnika fanlari nomzodi, Navoiy davlat pedagogika instituti "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" kafedrasida dotsenti.

Gadoyev Ibroxim Niyozovich, Navoiy davlat pedagogika institutining tasviriy san'at va muhandislik grafikasi kafedrasida o'qituvchisi.

Ochilov Zayniddin Sayfiddinovich, Navoiy davlat pedagogika instituti San'atshunoslik fakulteti yoshlar bilan ishlash bo'yicha dekan muovini.

Bobonazarov Sherali Ulug'murodovich, Navoiy davlat pedagogika instituti Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi kafedrasida katta o'qituvchisi.

FAXRIMIZ



Mannapov Sultanbek

Professor, O'zbekiston xalq artisti, "Mehnat faxriysi" ko'krak nishoni sohibi, Farg'ona davlat universiteti Vokal va cholg'u ijrochiligi kafedrasini mudiri, Turon fanlar akademiyasi akademigi

Sultonali Mannopov 1948 yilda Quva tumanida tavallud topgan. Birinchi musiqa sabog'ini mashhur hofiz Tavakkal Qodirovdan oldi. 1968 yilda Farg'ona san'at bilim yurtini, 1974 yilda Farg'ona Pedagogika institutining (hozirgi FarDU) musiqa va ashula fakultetini tamomladi. 1974-78 yillar davomida shu dargohda o'qituvchi, keyinchalik viloyat teatrida dirijyor, direktor, so'nggi 20 yil davomida viloyat davlat filarmoniyasida badiiy rahbar va yakkaxon xonanda lavozimlarida faoliyat olib bordi. Xonanda sifatida ko'plab qo'shiqlar muallifi va ijrochisi. 30 dan ortiq qo'shiqlari respublika radiosi va televideniyesi fondidan o'rin olgan. "Vatanni sevmog' iymondandir" "Farg'onam mening", "Gulzorga qaragam", "Lolaginam", "Ikki sanam", "Eslab xayolin", "Qizlarjon" singari ko'plab qo'shiqlari mashxurdir. 2005 yildan O'zbekiston kompozitorlar va bastakorlari uyushmasining a'zosi. "O'zbekistonim", "Vodiy

taronasi”, “Qalandar ishq”, “Kelsa sanamim”, “Oxujon”, “Sajdagohimsan vatan”, “Bunyodkorlar qo‘shig‘i” singari yuzdan ortiq qo‘shiq va kuylar muallifi. 1992 yildan Farg‘ona davlat universitetida faoliyat olib boradi. 4 muddatga kafedra mudiri lavozimiga saylangan. 2005 yilda professorlik unvonini olgan. Ilmiy faoliyati davomida 6 ta monografiya, 8 ta o‘quv qo‘llanma, o‘ndan ortiq o‘quv – uslubiy qo‘llanmalar tayyorlagan. “An’anaviy qo‘shiq ijrosi”, “O‘zbekiston bulbuli”, “Qo‘shiq olami yulduzlari”, “So‘nmas navolar”, “Navobahsh ohanglar”, “O‘zbek musiqa madaniyati”, “Madaniyatshunoslik”, “San’at yoritgan yo‘l”, “O‘zbek xalqining askiya va qiziqchilik san’ati” singari 30 ga yaqin ilmiy ommabop risolalari chop etilgan. Xalqaro va respublika miqyosidagi jurnallarda va ilmiy konferensiyalarda 100 dan ortiq maqola va tezislari e‘lon qilingan. AQSH, Kuba, Hindiston, Turkiya, Afg‘oniston, Suriya singari o‘ndan ortiq davlatlarda ilmiy ijodiy safarda bo‘lgan. 1992 yilda “O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan artist”, 1999 yilda “O‘zbekiston xalq artisti” faxriy unvonlari bilan taqdirlangan. Professor, Turon fanlar akademiyasi akademigi. Bugungi kunda Farg‘ona davlat universiteti san‘atshunoslik fakulteti vokal va cholg‘u ijrochiligi kafedrasini mudiri lavozimida faoliyat olib bormoqda.

Mannopov Sultonbek Respublika, viloyat, shahar, universitet miqyosidagi ma‘naviy – ma‘rifiy tadbirlarning tashkilotchisi va faol ishtirokchisidir. Yoshlarning ma‘naviy kasbiy tarbiyalashda o‘z xissasini qo‘shib kelmoqda.

Oilali, 4 nafar farzandning otasi, 18 nafar nabira va evaralarning bobosi.

ISSUES RELATED TO MODERNIZATION AND INTRODUCTION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE JUDICIAL AND LEGAL SYSTEM OF UZBEKISTAN

Toqsanbaeva Ayjamal Mang'itbay qizi

student of the Faculty of Law of KSU

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6988148>

Abstract. *The article under discussion depicts issues of modernization and introduction of innovative technologies in judicial and legal system of Uzbekistan. The author of the article believes that in the judicial protection of human rights and freedoms in Uzbekistan an important role is played by the rapidly developing today's information and communication technologies. Adoption of legislative documents persisting in this area is of great importance in the development of information technologies and their wide introduction into the judicial activity. An urgent task has been set for the judicial authorities to take immediately the necessary steps to address violations of human rights and legitimate interests, to simplify the procedure for considering applications from individuals and legal entities, to widely apply effective mechanisms for cooperation between civil institutions and the public, and to generally overcome any form of bureaucracy.*

Keywords: *modernization, innovative technologies, judicial and legal system, information technology, civil institution, effective, judicial and information, project, activity, court.*

ВОПРОСЫ, СВЯЗАННЫЕ С МОДЕРНИЗАЦИЕЙ И ВНЕДРЕНИЕМ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СУДЕБНО-ПРАВОВУЮ СИСТЕМУ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация. *В обсуждаемой статье освещены вопросы модернизации и внедрения инновационных технологий в судебную систему Узбекистана. Автор статьи считает, что в судебной защите прав и свобод человека в Узбекистане важную роль играют стремительно развивающиеся сегодня информационно-коммуникационные технологии. Принятие сохраняющихся в этой сфере законодательных документов имеет большое значение в развитии информационных технологий и их широком внедрении в судебную деятельность. Перед органами юстиции поставлена неотложная задача незамедлительно принять необходимые меры по устранению нарушений прав и законных интересов человека, упростить порядок рассмотрения обращений физических и юридических лиц, широко применять эффективные механизмы взаимодействия гражданских институтов и общественность и вообще преодолеть любую форму бюрократии.*

Ключевые слова: *модернизация, инновационные технологии, судебная система, информационные технологии, гражданский институт, действенный, судебный-информационный, проект, деятельность, суд.*

INTRODUCTION

In the judicial protection of human rights and freedoms in Uzbekistan, the rapidly developing information and communication technologies play an important role. The adoption of legislative documents persisting in this area is of great importance in the development of information technologies and their broad introduction into judicial activity. An urgent task has been set for the judicial authorities to take immediately the necessary steps to address violations

of human rights and legitimate interests, to simplify the procedure for considering applications from individuals and legal entities, to widely apply effective mechanisms for cooperation between civil institutions and the public, and to generally overcome any form of bureaucracy.

In order to ensure the fulfillment of these tasks, modern information and communications technology is being introduced into the work of the courts, taking into account the progressive experience of foreign countries.

MATERIALS AND METHODS

As part of the joint project "Cooperation on the way to the priority of the law in Uzbekistan", a national electronic judicial information system E-SUD (E-COURT) has been created. The decision of the President of the Republic of Uzbekistan " On measures on the further introduction and development of modern information and communication technologies " , Presidential Decree No.17-30 from March, 21st, 2012 and the Decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan "On measures on introduction of modern information and communication technologies in activity of courts" from December, 10th, 2012 have been accepted. In these documents, as the most important task is planned to introduce modern information and communication technologies in the activities of courts. Based on the above, with the support of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan, as well as a joint project "Improving the judicial process of the civil court: effective court management" of the United Nations Development Programme has developed an electronic judicial information system "E-SUD" (E-COURT). In its development, the experience of South Korea, Malaysia and other states was widely used.

As a result of the implementation of this project, a number of services provided by the courts will be made available online. Writing of the statement of claim, requests and complaints, processes connected with their submission in court on civil cases, reception of data on day and time of their consideration in court, also with reception of court definition and the judicial documentation, acquaintance with materials of civil cases, and also reception of data on courts will be carried out directly in the Internet. Naturally, the introduction of such a system, which has amenities, is important in ensuring the protection of human rights, freedoms and interests. According to the decision of the Presidium of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan "On introduction of electronic judicial information system "E-SUD" in Zangiata Inter-District Court on Civil Cases", RS No. 42-13 dated 21 August 2013, the use of electronic judicial information system "E-SUD" was established in Zangiata Inter-District Court on Civil Cases as a probation. At the same time, this Decision approved the temporary Regulation "On Providing Electronic Version of Documents with the Use of Electronic Judicial Information System "E-SUD" in Zangiata Inter-District Civil Court". It was established that the order of all questions not regulated by the temporary Regulation is carried out on the basis of the Instruction "On the order of case-production in inter-district, district (city) courts on civil cases", approved by the Decision of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan RS No. 27-13 from June 24, 2013.

The 16 rules of the Regulation were found to apply equally to natural and legal persons sending documents in an electronic version to the Zangiata Inter-District Court using the E-SUD (E-COURT) electronic court information system. The following terms apply when using this system:

Electronic Court Information System is a set of processes aimed at preparation for consideration, consideration and resolution of civil cases;

A user's virtual workplace - an individual website in a special information portal of the system, which meets the requirements of operational and technical documentation and allows the user to enter information into the electronic forensic information system "E-SUD" (E-COURT) and get acquainted with this information on the basis of computer hardware, special software and through the Internet;

Pilot court of the Zangiata is interdistrict court for civil matters.

Users of the E-SUD electronic court information system are divided into external and internal users.

External users are plaintiffs, defendants, debtors, debt collectors and claimants who submit documents to the court in electronic form, registered in the system in accordance with the established procedure;

Internal users are the judge and court officials involved in preparing, examining and adjudicating the case, duly registered in the system.

RESULTS

In accordance with the procedure of registration in the system "E-SUD" (E-COURT) for the registration of individuals they are transferred from a special menu on the portal of the system "E-SUD" (E-COURT) , i.e. from the portal to the menu "Registration". After that the information requested about the user (name and surname, passport series and number, birth time, address and other information) is entered. The procedure for registering legal entities is somewhat different: from the special menu of the E-SUD (E-COURT) system portal, you can go to the "Registration" menu. After that the option of organization registration is chosen in the menu that appears.

After that, the information requested about the user (name of the organization, MFI, TIN, bank details, etc.) is entered.

The identity of the person being registered can be confirmed in two ways:

- they are electronically signed;
- electronic mailing address.

In the process of registration by way of electronic mail address, it is necessary to specify the location of the electronic digital identifier certificate in the computer. During registration by e-mail address method it is possible to confirm personality by means of special confirmation/identification code sent to the e-mail address specified by the user. During the registration process, the user personally ensures the non-disclosure of the login and the confidentiality of the password enabling the user to enter and use the E-SUD (E-COURT) system. The responsibility for protection and security of the login and password data rests with the user. Regardless of any patterns, the password must represent at least a 6-digit combination of letters and numbers.

After successful registration in the "E-SUD" (E-COURT) system, the virtual workplace of an individual user is opened for the user. From this virtual workplace the user has the possibility to send court documents to the court; to get acquainted with the procedural documents accepted by the court in court proceedings, as well as to use them for their preservation and publication. Users registered in the E-SUD (E-COURT) system have the right to send documents in electronic form to civil courts. To send documents to the court in the electronic version through the E-SUD (E-COURT) system, the user must perform the following actions:

Choose from the civil list the type of application (statement of claim or application for a court order /order to stop the court). If a statement "about the issuance of a court order" will be selected, the user must select in the menu that appears, ie, to determine what kind of question refers to the type of court order. After that the information requested by the "E- SUD" (E-COURT) system must be entered. (Information about the claimant and debtor, telephone numbers and e-mail addresses) A scanned copy of an application for the issuance of a signed and sealed court order, scanned copies of the reasons given in the application, additional documents required by the current Civil Procedure Code, written evidence should be downloaded.

The uploaded documents are subject to the following requirements:

- Adobe PDF format, black-and-white or grey, volume not more than 5MB, image quality /photo/ must meet not less than 200 dots per 1 inch.
- The number of documents uploaded to the statement of claim, in the statement of issue of the court order or in appendices to other documents should be equal.
- In the file name it is necessary to specify the document name and quantity of pages.
- At case consideration in court the court or the judge can demand also copies of the documents attached to the statement in formats *.doc, *.docx, *.rtf, *.txt.

It should be also noted that persons who are not able to submit documents in electronic form to the court may submit applications to the Pilot Court in paper /written form. Applications received in paper form by scanning them in the office are translated into electronic form and entered into the "E-SUD" (E-COURT) system. A clerk sends the documents received electronically through the E-SUD (E-COURT) system to the President of the Court for review and appointment of the responsible judge. At the user's virtual workplace, the status of the application is transferred to the "received and sent" status. The president of the court, using his or her virtual workplace in the E-SUD (E-COURT) system, appoints a judge to study and resolve cases received electronically.

When a judge is appointed to the user's virtual workstation, the status of the application becomes "in progress". The judge, using his E-SUD (E-COURT) virtual workstation, must issue a court order to consider this application in accordance with the established procedure and issue an order / order to accept / refuse to accept this application. If the judge intends to reject the application, he will click on the "reject application" button in his virtual workplace. Then, in the menu that appears, he chooses the grounds for rejecting the application and follows the instructions of the system. To issue a court order, the judge clicks the "court order" button and follows the instructions of the E-SUD (E-COURT) system. After the court order is issued, a copy of the court order is sent to the debtor's postal address. If a complaint about disagreement is submitted by the debtor within the set period of time, the judge clicks the button "cancel the court order" to cancel the given order. If no complaint is made by the debtor, the judge will print out the court order, sign and seal it and send it to the debt collector.

After all the processes in the user's virtual workplace are completed, the status of the application is changed to "rejected application", "issued order of the court" or " cancelled order /decision of court". At the same time, in the user's virtual workplace, the user (plaintiff, defendant, debtor, blog collector) is provided with electronic forms (versions) of court documents for familiarization with them, publication or saving them.

After the user is warned in his virtual workspace about the adoption of a court document /order, ruling/, he can go to court and get a signed and sealed copy of the court document. To

receive a signed and sealed copy of a court document, the user must submit electronic versions of the documents sent to the court through the E-SUD (E-COURT) system. When the user submits documents in electronic form /version/ through the E-SUD (E-COURT) system to the court, the responsible officer of the Chancellery in accordance with the established procedure completes these documents in the form of a case and stores them with the registration number of the E-SUD (E-COURT) system assigned to them.

Taking into account the security requirements for electronic versions of documents, the responsible office clerk prints out the list of electronic versions of documents received through the E-SUD (E-COURT) system on a daily basis and stores it, attaching its number to the registration book.

By 2018, the national electronic court information system "E-SUD" (E-COURT) had been introduced in the activities of courts of our Republic in all 89 inter-district, district (city) and regional courts on civil cases.

It's worth mentioning that in the Republic of Uzbekistan the economic and legal basis has been formed for the protection of human rights and freedom in court, for the broad involvement of information and communication technologies, for the introduction of electronic judicial system in all territories of our country. The Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures for wider introduction of modern information and communication technologies in the activities of the courts" dated August 30, 2017 (Presidential Decree No. 3250) and the program of measures approved by him, as well as the Decree of the President (No. 4966) dated February 21, 2017 "On measures for radical improvement and increase of efficiency of the structural system of the court of the Republic of Uzbekistan" became the legal basis for even greater modernization of the judicial system and introduction of innovative technologies. In accordance with these documents, the programme of action planned for 2017-2020 has been applied in practice. In accordance with it, the following main objectives of the introduction of modern information and communication technologies in the activities of courts are identified: Achieve the degree / certainty / population about a fair trial; openness and transparency; efficiency, i.e. saving time; improving the quality of court proceedings.

According to Professor O. Okyulov, the use of the system "E-SUD" (E-COURT) by judges gives the opportunity to save up to 50% of time and court costs. The introduction of electronic court system reduces the number of direct visits to the court from 6-7 to 2-3 one-time, which makes it possible to reduce the cost of participation of the parties in court up to 10% [4].

Within the framework of the "Electronic Government" system developed in our country and for the purpose of information exchange between state authorities, departments and institutions through the "E-SUD" (E-COURT) system, connection to the "Interdepartmental Information Exchange Network" and to the "Electronic Gateway" has been made.

Seventy per cent of the cases heard in the second half of 2018 were resolved by the Judicial Chamber for Civil Cases of the Supreme Court, ensuring the presence of the citizens themselves and their participation in the courts through videoconference.

According to statistics, between early 2018 and 2019 a total of 622,934 applications were received through the national electronic court information system E-SUD (E-COURT). 351,516 were applications for the issuance of court orders and 271,418 were applications for statement of claim. On the basis of the report on the 20th December 2018, 12765 users were registered in the E-SUD (E-COURT). The number of individuals is 9906, legal entities are 2084, and 505 lawyers

are registered. The claims received electronically were mainly as follows: divorce - 25.5 per cent, confirmation of legal facts - 8.4 per cent, inconsistency of a person's name in the document of his/her fundamental right - 10.7 per cent, family relations - 9.5 per cent, debt collection - 6.7 per cent [2].

Another news about the development of information technologies and communications and their wide involvement in court activities is the introduction of online broadcasts of court proceedings. The new official website of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan, introduced in September 2018, was developed in cooperation with a joint project "Cooperation on the way to the priority of law in Uzbekistan". In introducing interactive services in this website, the latest achievements and opportunities of modern technologies were widely used. In particular, users through this website have easy access to information on criminal courts, civil courts, administrative and economic courts currently operating in four areas, information on which is available in two languages - Uzbek and Russian.

With the introduction of modern information and communication technologies, in particular the E-SUD (E-COURT) electronic court information system and the audio-video recording system, amendments and additions have been made to existing legislative documents.

At the same time, the codes establish the procedure for sending court documents, writ of execution, as well as sending court orders for execution in electronic version with electronic signature of a judge. There is a specific rule that provides for the initiation of cases in court in written form, including filing an application via mail or filing an electronic version [1].

www.incompetent.esud.uz has been developed - a database of information about individuals recognized by the court decision as incapable of contact / incapacitated, information on more than 6500 citizens has been collected until 2019 in this system. This database is connected to the information system "Notary" of the Ministry of Justice.

DISCUSSION

In order to depict the chosen theme methods of national consciousness and special methods of scientific cognition, including official legal, comparative legal, system, analytical, content-analytical, logical-legal were used. The integrity of these methods makes it possible to a certain extent to ensure the validity of the scientific article. The scientific-political as well as methodological basis of the article was formed by the provisions proclaimed by the President of the Republic of Uzbekistan on the implementation of the tasks outlined in the Strategy of Action for the Development of the Republic of Uzbekistan in five priority directions in 2017-2021, as well as proposals and recommendations to ensure a wide use of information and communication technologies in the activities of the courts, aimed at the efficiency of the judicial process and to increase public awareness of the justice, with an emphasis on the development of the judicial system.

The normative basis for the scientific article is formed by the rules set out in the Constitution and relating to the judiciary, court decisions in current legislation, procedural legislation relating to court documentation and the Supreme Court decisions on court documentation. The article was empirically based on an analysis of the statistical data maintained by the Supreme Court of Uzbekistan.

CONCLUSIONS

As a conclusion of the above mentioned provisions, it can be noted that the possibilities and advantages of an electronic judicial information system are manifested in the following:

- not being in the office of the court individuals and legal entities have the possibility to send at a distance through the Internet their appeals, i.e. statements of claim, applications, complaints, as well as documents attached in the form of an electronic version, and in court - to accept electronic versions of documents. This will lead to the end of difficulties, various bickering parties, paperwork and other excessive costs;
- the parties participating in the court and their representatives, the prosecutor, lawyers, and other persons will have the opportunity to be informed about the proceedings, i.e. to receive information on the readiness of the case for consideration, on the postponement, termination or outcome of the case through their online office;
- with introduction of the automatic program preparation of reports and the statistical data put in system in court activity there is a possibility to prevent errors, unreasonable carrying over of terms and other negative phenomena;
- the service "Government Duty Calculator" when addressing the court in the system indicates the amount of prepaid government duty.
- by means of the information system for confirmation of court decisions formed in electronic form, judges are provided with the keys of electronic digital signatures of the State Tax Committee of the Republic of Uzbekistan - each domain certified by an electronic signature of a judge is accompanied by a QR code. Any remote user, via the Internet, using this code is able to verify the authenticity of the relevant court document.
- the Court Calendar service, by means of the name of the domain www.task.esud.uz, is available on the Internet, and more than 1,000 users have used the service until 2019.

The economic and legal base has been formed for wide involvement of information and communication technologies in court while protection process of human rights and freedom in the Republic of Uzbekistan, introduction of electronic judicial system in all areas of our country. For strengthening of efficiency of system "E-SUD" (E-COURT), taking advantage of the created possibilities, it is necessary to generate the system giving the chance to send directly to executive bodies the published electronic judicial documents from a virtual workplace of the judge. It would give possibility along with citizens to save also working time of executive bodies and to prevent excessive paperwork. At the same time, in activity of courts wide introduction of modern information and communication technologies will provide possibility of simplification of activity not only of civil, administrative, economic courts, but also to simplify office work of courts on criminal cases, by means of use of innovative technologies.

In future, it is possible to use vidoconferencing in criminal courts to establish communication with persons held in pretrial detention facilities and places of detention (Estonian experience). If witnesses and experts are in the territory of another area or even other states, legal mechanisms should be established to enable vidoconferencing. This would create a basis for saving time, material resources and, ultimately, legal costs.

REFERENCES

1. Code of Civil Procedure Republic of Uzbekistan. Article 188. Official publication of the Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan. - Tashkent. "Adolat", 2018. P.424
2. Newsletter (USAID). Tashkent-2018.
3. Official site of Supreme Court of the Republic of Uzbekistan . URL: <https://www.oliysud.uz>.
4. Oqyulov O, Mehmonov Q. "Issues of using information technologies in conducting civil court cases". Collection of materials of the republican scientific and practical conference . Tashkent. 2014.

THE EMERGENCE, FUNCTIONS AND INTERPRETATION OF POPULAR CULTURE AS AN IDEOLOGICAL PSEUDONYM

Feruzha Madrakhimova

Vice-rector of Tashkent State Pedagogical University, Doctor of Philosophy (PhD) on
philosophical disciplines

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6997627>

Abstract. *It is no secret that among the global problems of today there are certain information influences that are invisible to the eye, seeming simple, seeming to be of no value, and that, in fact, conquer the human mind, without realizing it, are able to influence his ideology on his psyche, to show a special alien image in a person, striking The circumstances in which this is presented as a culture of the masses are called "mass culture" in quotation marks by psychologists, sociologists, culturologist's and philosophers. In this article, opinions and reflections on the emergence of popular culture, its functions and the threat as an ideological threat are addressed.*

Keywords: *popular culture, ideological threat, functions, global problem, man, mind, psyche, ideological emptiness, culture.*

ВОЗНИКНОВЕНИЕ, ФУНКЦИИ И ТРАКТОВКА МАССОВОЙ КУЛЬТУРЫ КАК ИДЕОЛОГИЧЕСКОГО ПСЕВДОНИМА

Аннотация. *Не секрет, что среди глобальных проблем современности есть определенные информационные воздействия, невидимые глазу, кажущиеся простыми, кажущимися бесполезными, а на самом деле покоряющие человеческий разум, сами того не осознавая, способные воздействовать на его психику своей идеологией, проявлять в человеке особый чуждый образ, бросающийся в глаза. Обстоятельства, в которых это представляется как культура масс, психологи, социологи, культурологи и философы называют в кавычках «массовой культурой». В данной статье рассматриваются мнения и размышления о возникновении массовой культуры, ее функциях и угрозе как идеологической угрозе.*

Ключевые слова: *массовая культура, идеологическая угроза, функции, глобальная проблема, человек, разум, психика, идеологическая пустота, культура.*

INTRODUCTION

Mass culture is said to be a set of ideas, points of view, instructions, meme's, images and other social phenomena that are part of the mainstream of a given culture. Since the middle of the 20th century, mass culture began to be strongly influenced by the media. Popular culture is often seen as being given simplified and irrelevant themes to please the wider population. As a result, popular culture is criticized by the dinist's and counter-miners as superficial, consumerist, sensualist and corrupt. According to experts (philosophers and sociologist scientists), the concept of "Pop (mass) culture", for the fact that the scientific concept of "anticultura" ("inhumanity") has not yet been formed in science, is being used from helplessness. Because, "mass culture", in fact, is synonymous with uncivilized, that is, with spirituality and immorality. "Mass culture" therefore, first of all, denies it, fighting against classical culture, art, its wealth with a tooth-nail, which is the flag bearer of high talent and immortal spiritual and moral ideas.

MATERIALS AND METHODS

A truly safe society is a society in which the absolute majority of people consciously and purposefully adhere to generally accepted norms of life activity, that is, they are civilized, and the number of offenders is much less. Such a society can hardly be called civilized or safe if the number of violators begins to exceed the permissible level. In this sense, archaic traditional societies, the percentage of marginalized population is much higher and, accordingly, much safer than industrial and post-industrial societies, where security can be allowed, and generally accepted andase's (at least, the percentage of personal and property security of citizens) is lower, and the behavior of most of their members can be foreseen. To accomplish these tasks, all branches of (broad-meaning) culture are: education, art, religion, science, mass

Thus, it is obvious that the work of solving the issue of combating ideological aggression is also involved in the work of the entire state, including cultural policies that coordinate the strength and energy of all institutions for the socialization of a person and the development of his internal culture. Culture, which is a normative phenomenon, no matter how strange it may sound, is a psychological analogue of law enforcement agencies. However, he does not work by force, but by moral approval and support, or by a method of condemning or not accepting violators. This is a "guardian of order" in the psychological structure of each person, the more decisively and uncompromisingly he performs his task, the higher the individual shows himself (within the norms of his ethnic and stratified culture) as cultured. Even a society composed of these individuals, accordingly, will be much more stable and safer.

RESULTS

Ideology was a very important socio-political phenomenon not only today, but also at all times, united any society and encouraged the implementation of healthy and noble intentions, served as a spiritual and moral basis for achieving the set goals. However, the importance of ideology is especially great at the moment when we are building a new state, a new society. There is no doubt that in the system of socio-political relations, human consciousness and thinking acquire their own and, at the same time, completely new significance. What does this find expression in? First of all, it should be noted that the relationship between the individual and the state, the individual and society acquires a completely new content and form, a new quality is based on new principles. In other words, these should be relationships that meet the essence of new values and democratic principles, our way of life and thinking, the requirements of a just society that we want to build. In fact, allowing no emptiness, especially in the field of ideology.

The fact that emptiness cannot be allowed in the field of ideology has now been realized by many members of our society. However, the ideological gap formed after the collapse of the USSR began to be filled with very different ideas and flows throughout the not very large history of independent states in Central Asia. In an era where all the attention was focused on the pressing problems of the economy and management, in order to preserve the values of National Liberation, which was achieved with great hard work, there was not much opportunity for many to think about a long-term state ideology or a national idea. However, by today it has become clear that the emergence of an ideological gap and the long existence of this gap lead to the acquisition of an ideological space that has become empty after the end of the communist ideology of alien ideas, completely contrary to our dreams and aspirations. The fact that there are forces on the territory of Central Asia that seek to take advantage of the fact that a temporary ideological gap has arisen is a fact that does not require debate. The interests of such destructive forces are obvious and understandable. The main reasons for their serious interest in Central Asia

and Uzbekistan were considered in detail in the previous chapter. This interest was caused, first of all, by the fact that our country is rich in natural resources, located in a very favorable area from a geopolitical point of view. Therefore, it is absolutely understandable that some centers of ideology strive to instill in the minds of our people the mechanisms of ideological influence, and then judge over us with their help.

It has become clear that these forces do not spare anything to achieve their goals today, that although they have considerable funds and modern weapons, their main and most impressive weapon is, nevertheless, a destructive ideology that does not correspond to our national values, and therefore poisons the hearts and minds of young people who need to press our place early-one day. Take, for example, the threat of religious extremism, the ideas of which were unexpectedly accepted by a certain part of the youth. This phenomenon happened not because our young people are prone to extremism, but because their consciousness was formed in the conditions of an ideological gap, which did not have any clearly thought-out program in the country to combat ideological oppression, which did not become the need to have such a program that would help the younger generation get rid of mistakes made.

DISCUSSION

The development of culture and the improvement of social relations are processes that are inextricably linked with each other. At this point, it is advisable to briefly reflect on the peculiarities of cultural and social development. As previously noted, samples of culture are created by the broad masses of people not in a mechanical way, but by the most advanced people, intellectuals, people of science operating in various spheres of social life, while the main majority of society is drawn to the process of mastering and socializing advanced samples of culture.

Thus, at the present stage of the social and political development of our country, the need to form its own ideology has become obvious to everyone. Because for the Prevention of any disease, it is necessary, first of all, to form immunity to this disease in the human body. Therefore, today, when there are serious threats to our security, we should focus all our attention on the formation of ideological immunity in our society. "As ideological immunity, we say the ability of people, including young people, to fight destructive, destructive ideas that will be at the forefront of the development of our society," writes The Philosopher F.Primova-the formation of such ideological immunity in the minds of young people is an important issue in the idea. The role and role of the family in the implementation of this task is incomparable. The struggle for the human mind and soul has become the main goal of various ideologies of the present day, because in order for a particular idea to literally be an idea, it is imperative that people occupy their minds, or rather, take a place in their hearts. A perfect human body is necessarily endowed with ideological immunity, which has a powerful power. This requires the following to be done:

1. although many characteristics of a person are innate, in his soul there is always the formation of ideological immunity, its invasion - stage development;
2. carrying out the upbringing process according to the age, nationality, race and religion of people, taking into account the fact that ideological immunity will have its own characteristic for each generation;
3. it should not be forgotten that ideological immunity can be ensured only when the immune system is formed. The ideological immune system includes: secular and religious knowledge; values that are formed on the basis of secular, scientific, progressive knowledge. But the

system of knowledge and values itself cannot fully express the essence of ideological immunity.

CONCLUSIONS

In conclusion, the negative vices of popular culture are not always clearly manifested. But issues that seem to be petty potions can leave a deep negative imprint on the upbringing of the future generation. The main focus in this regard is the preservation of national values and the education of the younger generation on the example of ancestors, and the most effective way to combat destructive mass culture is the formation of stable ideological immunity in our individuals. Ideology was a very important socio-political phenomenon not only today, but also at all times, united any society and encouraged the implementation of healthy and noble intentions, served as a spiritual and moral basis for achieving the set goals.

REFERENCES

1. Nazarov S. Handbook of "popular culture". Tashkent.- 2012.155-page.
2. D.A. Yusubov. Philosophy (ethics, aesthetics, Logic) - Mia Academy of the Republic of Uzbekistan, 2017. - page 154.
3. D.A. Yusubov, X.B. Saitkhadjayev, A.A. Mavlyanov. Philosophy. - Mia Academy of the Republic of Uzbekistan, 2012. - page 240.
4. Philosophy: encyclopedic dictionary-T. East, 2004. - page 476.
5. National idea: a dictionary of propaganda technologies and terms-T. Academy, 2007. - bets on 184, 220, 222.
6. You Are The One Who Gives Polio. Philosophy of ideas-T. Academy, 2011. - bets on 95, 110-112.

BEAUTIFUL SEASONS OF THE YEAR

Saparova Komila Norimanovna

English language teacher at the 14th general secondary school of the Turtkul district of the Republic of Korakalpakistan

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7004729>

Abstract. *This article provides information about interesting facts and wonders about the seasons. The article also reveals information about the seasons that you did not know.*

Keywords: *seasons, spring, summer, autumn, winter, orbit, solar system, gravity, poles*

ПРЕКРАСНЫЕ ВРЕМЕНА ГОДА

Аннотация. *В этой статье представлена информация об интересных фактах и чудесах о временах года. В статье также раскрывается информация о временах года, которых вы не знали.*

Ключевые слова: *времена года, весна, лето, осень, зима, орбита, солнечная система, гравитация, полюса.*

INTRODUCTION

Seasons - spring, summer, autumn, winter. The change of the seasons is caused by the deviation of the Earth's rotation axis relative to the plane of the orbit (the path of the Earth's rotation around the Sun) ($66^{\circ}33'$). As the Earth revolves around the Sun, the direction of the Earth's axis does not change. Therefore, as the Earth revolves around the Sun, one North Pole and one South Pole face the Sun. The Northern Hemisphere warms more when the North Pole faces the Sun, and the Southern Hemisphere warms more when the South Pole faces the Sun. Then the seasons change. The beginning of spring in the Northern Hemisphere is the time when the Sun passes through the vernal equinox (March 21-22); the beginning of the summer season when the Sun passes through the summer solstice (June 21-22); the beginning of the autumn season - the passage of the Sun through the autumn equinox (September 23) and the beginning of winter - the passage of the Sun over the winter solstice (December 21-22). The opposite is true in the Southern Hemisphere.

MATERIALS AND METHODS

Seasons do not differ from each other everywhere on Earth. Mac, the weather is always the same near the equator. In the places adjacent to these countries on both sides (countries near the equator), the year is divided into 2 seasons: dry and rainy season. In the latitudes where Uzbekistan is located, the spring and autumn seasons are shorter (about 2 months), and the summer season is longer (about 5 months). In polar countries, on the contrary, summer is very short and winter lasts long.

RESULTS

Astronomical length of the seasons: spring 92.8 days, summer 93.6 days, autumn 89.8 days and winter 89.0 days, but the length of the seasons varies in different zones.

In one year, the planet Earth travels a distance of almost a billion kilometers around the Sun. The Earth's axis is slightly tilted relative to the orbit. Due to this, the Sun heats the Northern and Southern hemispheres with different powers during the year. This is the main reason for the existence of four seasons (spring, summer, autumn, winter) in our latitudes.

DISCUSSION

Winter. Winter is the coldest season of the year. It begins on the day of the winter solstice, that is, December 22. This day is the shortest day of the year. From this day on, the days will get longer and longer. In winter, many trees stop growing, some animals (for example, bears) go to sleep. Winter is one of the four seasons and is the coldest season between autumn and spring. The winter season consists of 3 months. In the Northern Hemisphere: from December, January and February, and in the Southern Hemisphere: from June, July and August. In this season, the climate level starts to fall towards minus. Because of this, cold precipitations begin to increase. Winter includes the months of December, January and February in temperate regions. The average astronomical duration of winter is 89.0 days. The days when the Sun passes through the winter solstice (December 21-22) are considered the beginning of winter. In Uzbekistan, the winter season is cold. The coldest month — January, the average temperature in the plains (Ustyurt. Churuk station) — 10° , in the southeast (Temir, Sherabad) $2-3^{\circ}$, the absolute lowest temperature in the south is -25° , -30° and in the northwest -35° , -38° . But even in the plains, there are warm days of $15-20^{\circ}\text{C}$ in winter, and $5-10^{\circ}\text{C}$ in the mountains (see Seasons). Astronomical winter lasts from December 20 to March 21 (in the northern hemisphere).

Spring. According to the astronomical calendar, spring begins on March 20. On this day, day and night are equal and it is called equinox. Then the days gradually get longer and the weather gets warmer. Plants start to wake up and bloom. Spring is one of the four seasons, and it is between winter and summer. Spring season consists of 3 months: March, April and May in the Northern Hemisphere, and September, October and November in the Southern Hemisphere. In the spring, trees begin to bud, and the weather gradually warms up. During this season, the melting of the snows that fell during the winter season and the precipitation of a large amount of rain and hail cause the filling of water reservoirs, lakes and ponds. Natural phenomena such as lightning and thunderstorms also occur most often in spring. A large amount of precipitation and some natural phenomena in the spring season cause disasters such as floods, floods and fires in some countries. Compared to calendrical spring, astronomical spring comes later, on the summer equinox (March 20 or 21 in the Northern Hemisphere, September 22 or 23 in the Southern Hemisphere) and the summer solstice (June 20 or 21 in the Northern Hemisphere, December 21 or 22 in the Southern Hemisphere).

Summer. Summer starts on June 21. In the northern hemisphere, this day is the longest day of the year, it lasts about 16 hours. This day is called the summer solstice. On this day, it occupies its highest position. Every year from June 21, the days get shorter again. In our latitudes, summer is the hottest of all seasons. Summer is one of the four seasons. Summer is between spring and autumn and is the hottest season. Summer lasts from the longest day to the equinox in the Northern Hemisphere. This season lasts from June 22 to September 22 in the Northern Hemisphere, and from January 22 to March 21 in the Southern Hemisphere. Summer is the hottest season of the year; in the temperate region (for example, in Uzbekistan) June, July, August. months Calculated. Hot half of the year among the people. It is said. The astronomical duration of the summer season is 93.6 days. In some historical sources, for example, in "Boburnoma", spring is called summer. Summer is one of the most necessary seasons for the human body. Summer season is rich in vitamin D, which is very necessary for human health and gives a great boost to the development of bones. Because vitamin D is best absorbed by the sun's rays. Sunbathing is also very beneficial for people suffering from gout.

Fruits, vegetables and other plants also begin to ripen in summer. Extremely hot summer days are harmful to human health, too much sun exposure can also damage human skin.

Autumn. Autumn starts on September 23 every year. On this day, the day and night equinox occurs again, then every day the dawn comes later, and the evening gets darker earlier. In the Northern Hemisphere, the Sun's rays fall more and more obliquely, almost "skipping" the Earth's surface. The temperature drops, the tree leaves start to turn yellow and fall. The season between autumn, summer and winter consists of September, October and November in the Northern Hemisphere and March, April and May in the Southern Hemisphere. Autumn is a season of the year. In the Northern Hemisphere, it runs from the vernal equinox (September 23) to the winter solstice (December 21 or 22). Conditionally, September, October, November are called K. At this time, it is spring in the Southern Hemisphere of the Earth. When the autumn season comes, the days are gradually getting shorter and the nights are getting longer. Cold, windy and rainy days will increase. Leaves of trees and plants begin to turn yellow.

CONCLUSIONS

These seasons last about 3 months and depend on the inclination of the Earth's axis. One might think that summer is hotter because our planet is closer to the Sun, but this is not the case. On the contrary, the distance from the Earth to the Sun is greater in summer than in winter. All this refers to the northern hemisphere. However, in winter, the sun's rays are more inclined, and the temperature is lower.

REFERENCES

1. National encyclopedia of Uzbekistan. The first volume. Tashkent, 2000
2. Behzod G., Su-Chin C., Tohir M. An Ecological Disaster of the Aral Sea //Journal of Soil and Water Conservation. – 2009. – T. 41. – №. 3. – C. 325-338.
3. Doctrine of the seasons. Tashkent, 2007
4. Sherimbetov, A. G., ADILOV, B. S., Kadirova, Z. N., Makhmudov, T. X., Mambetnazarov, A. B., Ruzmetov, D. R., ... & Karimov, E. Y. (2020). Molecular verification of species identity of some isolates of the genus *Fusarium* deposited in the phytopathogen collection in Uzbekistan. *Plant Cell Biotechnology and Molecular Biology*, 94-98.
5. Uzwiki.com

ДАВЛАТ ХИЗМАТИГА ЗАМОНАВИЙ УСУЛЛАРНИ ЖОРИЙ ЭТИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ

Мирзаахмедов Камолиддин Мансуржонович

ЎЗМУ Ижтимоий фанлар факультети сиёсий фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD),
доцент

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7004739>

Аннотация. Ушбу мақолада муаллиф давлат хизмати тушунчасининг моҳияти ва унинг ўзига хос хусусиятларини илмий – назарий асосларда очиб берган. Шу билан бирга, давлат хизматини самарали ташкил этишнинг шакллари ва тартибини инновацион усуллар, сиёсий технологиялар орқали янада такомиллаштириш тенденцияларини кўрсатиб ўтган.

Калит сўзлар: давлат хизмати, давлат бошқаруви, рахбар кадр, бошқарувчи кадрлар, инсон ресурслари, бошқарув тизими, етакчи.

ТЕХНОЛОГИИ ВНЕДРЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ В ГОСУДАРСТВЕННУЮ СЛУЖБУ

Аннотация. В данной статье автор на научно-теоретической основе раскрывает сущность и специфические особенности понятия государственная служба. В то же время автор продемонстрировал тенденции к дальнейшему совершенствованию форм и порядка эффективной организации государственной службы с помощью инновационных методов и политических технологий.

Ключевые слова: государственная служба, государственное управление, административный персонал, управленческие кадры, человеческие ресурсы, система управления, лидер.

TECHNOLOGIES OF INTRODUCTION OF MODERN METHODS TO PUBLIC SERVICE

Abstract. In this article, the author explains the essence of the concept of public service and its specific features on a scientific and theoretical basis. At the same time, it showed trends in further improving the forms and procedures for the effective organization of the civil service through innovative methods, political technologies.

Keywords: administrative staff, state management, administrative personnel, administrative staff, human resources, government system, leader.

КИРИШ

Ривожланган давлатлар тажрибасида давлат хизматларига замонавий усулларни жорий этиш ва фойдаланиш босқичи ўтган асрнинг 80-90-йилларида фаол ривожланди. Бу жараён давлат бошқарувида амалга оширилаётган ислохотларнинг янги тўлқини билан боғлиқ бўлиб, турли давлат ташкилотлари томонидан хусусий сектор тизимида самарали бошқарув технологияларини жалб этишга, шунингдек, ортиб бораётган ижтимоий эҳтиёжларни қондиришга қаратилган инновацион ечимлар, хизмат сифатини яхшилашга қаратилган интилиш деб баҳоланди.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Ҳуқуқшунос олим Д.Н.Бахрахнинг фикрича: “Инсонларнинг, шунингдек, давлат ва жамиятнинг мақсадга мувофиқ фаолият йўналишларидан бири-бу хизматдир. Бу тушунча турли маъноларда: инсоннинг фаолият тури, ижтимоий-ҳуқуқий институт, давлат

органларининг махсус тизими маъносида ишлатилиши мумкин. Хизмат-бошқарувдан, давлат фаолиятини амалга оширишдан, бошқарувни таъминлашдан, аҳолига ижтимоий-маданий хизмат кўрсатишдан иборат” [1; б.8].

Фикримизча, давлат ва жамият ҳаётининг ҳозирги босқичида турли соҳаларини қамраб оладиган ўзгаришлар энг аввало, давлат хизматларининг фаолияти, моҳияти ва хусусиятлари билан узвий боғлиқдир. Давлат бошқаруви органлари олдида турган вазифаларни ҳар жиҳатдан ҳал этиш, бу энг аввало бошқарув тизимини ташкил этишга инновацион ёндашувдир.

Ҳар қандай давлатда давлат хизматини ташкил этишнинг асосий мақсади, албатта, давлат вазифалари ва функцияларини амалга ошириш, жамият барқарорлигини таъминлаш, Конституция ва қонунчилик ҳужжатлари билан ўрнатилган тартибда миллий манфаатларини ҳимоя қилиш ҳисобланади.

Масалан, Беларусь Республикасининг 2003 йил 14 июнда қабул қилинган “Беларусь Республикасида давлат хизмати тўғрисида”ги Қонуннинг 2-моддасига биноан, давлат хизмати деганда “давлат мансабини эгаллаб турган ҳолда давлат-ҳокимият ваколатларини бевосита амалга оширишга ва (ёки) давлат органлари функциялари бажарилишини таъминлашга қаратилган профессионал фаолият тушунилади.

Қозоғистон Республикасининг 1999 йил 23 июлда қабул қилинган “Давлат хизмати тўғрисида”ги Қонунининг 1-моддасида “давлат хизмати- давлат ҳокимиятининг вазифалари ва функцияларини амалга оширишга қаратилган мансаб ваколатларини бажариш бўйича давлат органларидаги давлат хизматчиларининг фаолиятидир”.

Қирғизистон Республикасининг 2004 йил 11 августда қабул қилинган “Давлат хизмати тўғрисида”ги Қонунига биноан, давлат хизмати-давлат хизматчиларининг давлат органларида профессионал асосда амалга ошириладиган ҳамда Конституция ва бошқа норматив ҳужжатлар билан белгилаб берилган ҳокимият вазифалари, функциялари ва ваколатларини бажаришга қаратилган фаолиятдир” [2] - деб, белгилаб қўйилган.

Бу борада шу нарса аниқки, давлат бошқарувини ислоҳ қилиш жараёнида бошқарув самарадорлиги: давлат хизматларининг максимал даражадаги қафолати; давлат тузилмалари ва фуқароларнинг ўзаро масъулияти; давлат томонидан кўрсатиладиган хизматларнинг сифати билан ўлчанади. Бундан ташқари, ислоҳотларнинг самарадорлиги давлат функцияларини амалга ошириш учун янги сиёсий технологияларни жорий этиш ва улардан фойдаланишга боғлиқ. Жумладан, “рақамли технология”, “электрон ҳукумат”, “аутсорсинг” ва “контрактинг аут” усулларини жорий этиш, самарали бошқарув ташаббусларини қўллаб-қувватловчи ресурс сифатида давлатнинг муҳим вазифаларини бажаришга қодир бўлган фуқаролик жамиятининг турли тузилмаларини бошқаришга амалий ёрдам беради.

Бу борада “аутсорсинг”-шартнома муносабатлари тизимининг шакли бўлиб, инглиз тилидаги “ташқи манбалардан фойдаланиш” [3; с.22] деган қисқартиришнинг бир тури сифатида, бошқарувда ташқи ресурслардан фойдаланишни англатади. Аутсорсинг ташқи ресурсларни жалб қилишга қаратилган стратегик муқобил усуллардан бири бўлиб, у қуйидаги афзалликларга эгадир:

- устувор йўналишларга эътибор қаратиш;
- янги технологияларга кириш;
- хавфни тақсимлаш;

- ресурсларни самарали бошқариш;
- молиявий базани кенгайтириш;
- инсон капиталининг ўсиши;
- етишмаётган ресурслар ўрнини тўлдиролди [4; с.281].

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Бошқарувда муайян функцияларни амалга ошириш учун учинчи томон ташкилотларини жалб қилиш амалиёти 1980-йилларда фаол ривожланиб, 1990-йилларда ривожланган Ғарб давлатлари амалиётида давлат бошқаруви тизимида “ташқи манбалар технологияси”дан янада кенгроқ фойдаланиш фаол қўллаб-қувватланди. Бу кўп жиҳатдан давлат бошқаруви соҳасида янги маъмурий ислохотлар тўлқини билан боғлиқ бўлиб, давлат идораларининг секторлараро аниқ мақсадга қаратилган самарали ҳамкорлик технологияларини жорий этишга эътибор бериши билан белгиланди. Айнан, давлат ҳокимияти органлари тизимида аутсорсингни ривожлантиришнинг асосий сабаблари сифатида: ўсиб бораётган ижтимоий эҳтиёжларни қондириш учун инновацион ечимлар; янги технологиялар ва билимларга эга бўлиш; хизматларнинг сифатини яхшилаш ва айни пайтда харажатларни назорат қилишни кучайтириш заруриятларини келтириб ўтиш мумкин.

Давлат секторидида аутсорсинг амалиётлари ўтказилган тадқиқот натижаларига кўра, аутсорсингнинг энг ривожланган қуйидаги соҳа турлари аниқланди:

- ахборот технологиялари соҳаси;
- инфратузилмани сақлаш соҳаси;
- бошқарув ходимларини тайёрлаш ва ўқитиш соҳаси;
- жамоатчилик ва мижозлар билан муносабатларни бошқариш (мижозларнинг муносабатларини бошқариш) бўйича хизматлар кўрсатиш соҳаси.

Сўнгги ўн йилликлардаги ривожланган мамлакатларда аутсорсинг технологияси нафақат бизнес соҳасида, балки давлат бошқаруви тизимида ҳам муваффақиятли амалга оширилиб келинаётгани ўз исботини топмоқда. Бунда аутсорсинг ижро этувчи органларнинг функцияларини бир қисмини мустақил ташкилотларга ўтказишни назарда тутмоқда. Фикримизча, бошқарувда аутсорсинг усулини қўллаш ва амалга ошириш бир қатор бошқарув қарорларини қабул қилишни ўз ичига олган мураккаб жараёнлардир.

Ташқи манбалар бўйича мазкур усулни амалга оширишнинг асосий йўналишларидан бири қуйидагилардан иборат: бошқарув функцияларини амалга оширишда ташқи ташкилотларни жалб қилиш, назорат қилиш тизимини ишлаб чиқиш, танловни ташкил этиш ва бош субъектни танлаш, жалб қилинган ташкилот билан бевосита ҳамкорлик қилишни талаб қилувчи учинчи томонни жалб қилиш, зарур бўлган вазифаларни аниқлаш, аутсорсинг натижаларининг самарадорлигини баҳолаш. Давлат бошқаруви тизимида ташқи манбалар бўйича юқорида кўрсатилган хусусиятларга асосланиб, маъмурий бошқарув жараёнларининг аутсорсинг жараёни, учинчи томон ташкилотлардан жараёнларни амалга ошириш учун хизматларга жалб этишни ўз ичига олади, бу эса умумий жавобгарликни ва бошқарув жараёнининг натижаларини умумий назоратини таъминлайди. Шу боис, давлат бошқарувини доимий такомиллаштириб, уни жадал ўзгартириб бораётган ҳаёт талабларига мувофиқлаштириб бориш ҳар бир мамлакат олдида турган муҳим вазифалардан биридир.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида Маъмурий ислохотлар концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги 2017 йил 8 сентябрда ПФ-5185-сон фармонида: “ишни ташкил этишнинг аниқ натижаларга эришишга қаратилган замонавий услубларини (сифат менежменти, индикатив режалаштириш, аутсорсинг, краудсорсинг) жорий этишдан кенг фойдаланиш” вазифалари алоҳида белгилаб берилган. Айнан мазкур устувор вазифалар айнан шундай катта илмий, ғоявий қувватга ва айни чоғда улкан амалий аҳамиятга эгадир.

Аутсорсинг тушунчасини аниқлашга қаратилган турли ёндашувларнинг синтезига асосланиб, Ўзбекистонда давлат бошқаруви органлари тизимида аутсорсинг услубини жорий этишнинг асосий хусусиятлари сифатида қуйидагиларни таъкидлаш мумкин.

-давлат-хусусий шериклик принципларини ривожлантириш орқали айрим давлат функцияларини хусусий субъектларга бериш орқали ортиқча маъмурий тартибга солишни камайтириш;

-марказ ва ҳудуд, ҳудудий секторлараро фаолиятни ташкиллаштиришга аутсорсинг доирасида пайдо бўладиган шартнома муносабатлари мазмунини қўллаш;

-ҳудудий секторлараро фаолият (ишларни бажариш, хизматлар кўрсатиш)да “трансфер”-ишларни ташқи ташкилотларга ўтказиш ва жалб этиш (ташқи ижрочи) тизимини қўллаш;

-ҳудудий ривожланишнинг комплекс дастурларини ишлаб чиқилишида “давлат органлари”-“ташқи ташкилотлар” (шу ҳудудда ёки таянч ҳисобланган корхона, фирма, муассаса, ташкилот, бизнес субъекти ёки фуқаролик жамияти институти ва ҳ.к.)нинг иштироки, шериклик муносабатининг шартнома механизмларини жорий этиш;

-ўзаро (фуқаролар, ташкилотлар ўртасида) ахборотлар олиш имкониятларини кенгайтиришнинг идоралараро интеграциялашув платформасини ишлаб чиқиш.

Мазкур жараён элементларини амалиётга жорий этиш борасида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2019 йил 28 январдаги “Мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг стратегик вазифалари амалга оширилиши самарадорлиги учун Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг масъулиятини оширишга доир биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5644-сон фармонида ҳам, устувор вазифаларимиздан бири сифатида “ҳукуматнинг ташкилий-штат тузилмасини тубдан қайта кўриб чиқиш, ҳужжатлар экспертизаси тартиботларини жиддий равишда соддалаштириш, қарорлар қабул қилишнинг тезкорлигини таъминлаш, чет элда кенг қўлланиладиган аниқ кўрсаткичларга эришишга ва мақсадли индикаторларга асосланган вазирликлар, давлат кўмиталари ва идоралар раҳбарлари фаолиятини баҳолаш тизимини жорий этиш талаб этилади” деб, кўрсатиб ўтилди [5].

Фикримизча, давлат хизматларининг замонавий босқичи бу - замонавий давлат менежменти билан белгиланади. Замонавий давлат менежменти бошқарувнинг инновацион технологияларидан ва давлат секторида қарор топаётган бозор муносабатларининг механизмларидан ишлаб чиқаришга эмас, балки натижаларга қаратилган сиёсий технологиялардан фойдаланиш зарурлигига урғу беради.

“Замонавий давлат менежменти”ни қуйидаги кўрсаткичлар асосида амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

1. Ташкилий кўрсаткичлар. Бунда давлат бошқарувининг марказий ва ҳудудий бўлинмаларини ташкил этиш ва тугатишнинг аниқ мезонлари, жавобгарлик соҳаларини

аниқлаштириш, мувофиқлаштириш ва ўзаро ҳамкорлик жараёнларини такомиллаштириш механизмларини қўллаш билан ифодаланади.

2. Ахборот-техник кўрсаткичлар. Давлат органлари, давлат ва хусусий сектор, давлат ва аҳоли ўртасида очиқ ва шаффоф мулоқот ҳамда муаммоларни тезда ечишни таъминлаш мақсадида давлат бошқаруви тизимини тўлиқ ахборотлаштириш, “Электрон ҳукумат” тизимини янада кенг жорий этиш.

3. Ижтимоий кўрсаткичлар. Мазкур кўрсаткич қуйидаги индикаторларни ўз ичига олади: таклиф этилган хизматнинг сифати, тартиби ва муддатидан аҳолининг қониққанлиги, давлат ҳоқимияти органлари фаолиятининг ошқоралиги, стратегик ворислик, давлатнинг фуқаролик жамияти институтлари билан ижтимоий шериклик муносабатларини ўрнатилганлиги.

4. Илмий-услубий кўрсаткичлар. Давлат бошқарувида замонавий илмий-тадқиқот ва инновацион ютуқларни муваффақиятли жорий этиш, давлат хизматчисининг ижодий-интеллектуал салоҳиятини ривожлантириб боришга зарур бўлган инфратузилмани яратиш.

МУҲОКАМА

Бугунги кунда замонавий давлат менежментини ташкил этишга турлича ёндашувлар, асосларнинг оммалашуви кўзга ташланмоқда. Жумладан, бу борада давлат ва маҳаллий бошқарув тизимида қўлланиладиган ҳамда давлат органларининг фаолият самарадорлигини юксалтиришни излашга йўналтирилган янги технологиялар ва менежмент усулларини киритиш мумкин.

Бенчмаркинг (ингл. Bench-даража, marking-белгилаш) бошқа давлатларнинг, биринчи ўринда энг асосий рақобатчиларнинг фаолиятини ўз ишида уларнинг ижобий тажрибасидан фойдаланиш мақсадида ўрганиш усулидан иборатдир. Эркин тажрибада “таққослаш учун қолип” маъносини ангалатади. У ўз ичига давлатнинг ижтимоий-иқтисодий фаолиятидаги бегона тажрибанинг барча ижобий фазилатларини тизимли тарзда топиш, баҳолаш ва улардан фойдаланишни ташкил этишга имкон берувчи воситалар мажмуини олади. Инновацияларга нисбатан бенчмаркинг бошқа ташкилотлар бошқаруви тизимини ўз инновацион сиёсатини ҳамда ўз ташкилоти фаолияти самардорлигини оширишни таъминловчи инновацияларнинг муайян турларини ишлаб чиқишнинг асосий хусусиятларини аниқлаш мақсадида ўрганишини ангалатади.

Бенчлернинг - ташкилотнинг муваффақиятига айнан нима имкон бериши ва янада муваффақиятли ишлашга рағбатлантиришнинг тушуниш устида ишлашидир. Бунда барча ташкилотни ўқитиш орқали натижага эришишда ходимларнинг биргаликда иштирок этиши учун такомиллаштириш тизимини яратишга шароит яратувчи имконият орқали натижага эришишга урғу берилади. Бунинг моҳияти, сабаб, омиллари ва талаб қилинаётган ресурслар миқдори (кадрлар, молия, ташкилий ресурслар), анъанавий норасмий институтлардан жамиятнинг келгусидаги ривожланишига имкон яратувчи энг малакали кадрларни танлаб олишдан иборатдир. Бенчлернинг ташкилий ўқитишни, яъни ташкилотнинг муваффақиятига, янада муваффақиятли ишлашини рағбатлантиришга имкон яратувчи нарсаларни тушуниш устида ишлашни ўз ичига олади. Ўз-ўзини ўқитувчи ташкилот (learning organization) ўзининг келажагини яратишни кенгайтиришни мунтазам кенгайтириб боради. Бундай ташкилотлардаги менежерлар “нима учун?” деб эмас, балки “қандай қилиб?” деб иш юритишга ўрагтилади [6; с.232].

3. Бенчфьючинг (инглизча bench-ўрин, лот. Futurum-келажак) 5-10 йилга муваффақиятли келажакни моделлаштиришдир (келажакдаги муваффақиятли натижа қиёфасини яратиш) [7; с.106].

4. Бенчрейсинг-бенчфьючингли мақсадларга эришиш йўлидир. Бу ташкилотнинг кучли томонлари ёки рақобатдошли афзалликларини ўстиришга аҳамият қаратишдир. Бу нарса биздаги ғояларни изчил амалга оширишнинг йўл харитасига жуда ўхшайди (бундан мақсад-ташкилот ривожланишининг энг оқилона йўлини ишлаб чиқишдир).

5. Фандрайзинг [8] (инглизча fund - пул маблағлари, активлар, молиялаш; raise - кўпайтириш, жамлаш) бу давлат бошқаруви тизимидаги пул маблағлари ҳамда ташкилот ва аҳолининг бошқа ресурсларини (инсоний, моддий ва бошқа ресурсларини) нотижорат эҳтиёжларига, хусусан ҳудудлардаги давлат дастурини бажариш учун излаш ва жалб қилиш жараёнидир.

Фандрайзинг стратегияси қуйидагиларни ўз ичига олади:

-эҳтиёжларни аниқлаш;

-ресурс асослари (фондлар, компаниялар, банклар, хусусий шахслар ва бошқалар) доирасини ажратиб олиш;

-эҳтимолий (ташқи ва ички) хатарлар;

-SWOT-таҳлилни тузиш, бу ўз натижаси сифатида тизимнинг ҳаётга қодирлиги (афзалликлари ва нуқсонлари, имконлари ва таҳдидлари) шароитлари таҳлилининг қолипни яратишни қўллашни назарда тутати.

6. Ҳудудий маркетинги - бу ҳудуднинг, унинг ички субъектларининг, шунингдек мамлакат ёки ҳудуд манфаатдор бўлган ташқи субъектлар манфаатлари йўлида амалга ошириладиган маркетингдир. Ҳудуд - нафақат ўзи учун балки, биринчи навбатда бошқа субъектларга (ҳудудга нисбатан ички ва ташқи субъектлар) ҳам истеъмолчи ролини тақдим этувчи субъектдир. Ҳудуд захиралари, хизматлари ва имкониятларидан фойдаланишда айнан шуларнинг фаровонлиги охир-оқибатда ҳудудга ўз фаровонлигини ҳам барпо этиш ва юксалтиришга имкон беради.

7. Брэиндиг (инглизча branding дан) (шу жумладан ҳудуднинг) – давлат ёки минтақанинг, айрим масканни фарқлашга имкон берувчи ҳамда унга ижтимоий ва тижорат қиймати бахш этувчи кўзга кўринадиган мазмундор ва қадриятли хусусиятлар мажмуидир. Брэиндиг – бу ўзига хос истеъмолчилик таъсирини яратиш борасидаги маркетинг фаолияти бўлиб, бу қиёфанинг (имижнинг) бир қисмидир ҳамда ҳудуднинг (мамлакат, минтақа, маҳаллий ҳокимиятнинг) ҳудуд брэиндига нисбатан бозорнинг яхлит бўғини муносабатини шакллантиради.

Бундан ташқари, кўплаб бошқарув жараёнлари элементларини оптималлаштириш ва такомиллаштириш учун мустаҳкам асос сифатида махсус қоидалар ишлаб чиқилади. Давлат бошқаруви жараёнини такомиллаштириш ёки оптималлаштириш бошқарув жараёнининг шаффофлигини ошириш, маъмурий интизомни қўллаш ва натижаларга таъсир қилмасдан харажатларни минималлаштиришни ўз ичига олади. Бошқарув жараёнини такомиллаштириш технологиясидан фойдаланиш учун органик тўсиқларга қарамасдан, давлат ташкилотлари хусусий сектор томонидан ўз фаолиятларида фойдаланиш учун ишлаб чиқилган муайян усулларни қўллайди. Шундай қилиб, ўз фаолиятини амалга ошириш учун давлат ташкилотлари ташқи муҳитдан ресурсларни

жалб қилиши мумкин ёки ташқи манбалардан фойдаланиш технологиясидан фойдаланиши мумкин.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтганда, самарали давлат хизмати фақат давлат бошқаруви органлари ваколатларини амалга ошириш учунгина эмас, балки давлат бошқаруви органлари ваколатларининг фуқаролар эҳтиёжи ва манфаатларига хизмат қилиши, давлатнинг ижтимоий мавжудлигини таъминлаш даражасини амалга оширишга қаратилган фаолият шаклидир. Давлат хизмати борасида турли талқинларни ўрганиб чиқиб, ушбу тизимнинг бир неча моделларини таклиф этиш мумкин.

-давлат хизматининг “меҳнат модели”. Давлат иш берувчи сифатида фуқарони ишга қабул қилади ва у орқали давлат функциялари ва вазифаларини ижросини таъминлашга йўналтиради;

-«сервис модели» – давлат хизмати махсус кўмак, ёрдам бўлиб, у давлат томонидан жамиятга кўрсатилаётган ғамхўрлик сифатида қаралади;

-«сиёсий модел» – давлат хизмати сиёсий ҳокимият легитимлигини қўллаб – қувватлаш механизми сифатида кўрилади. У орқали сиёсий ҳокимият халқ ишончи учун сиёсий функцияларни амалга оширади ва сиёсий қарорларни қабул қилади;

-«либерал бозор модели» – давлат хизмати бозор муносабатларининг элементларидан бири сифатида қаралиб, у маблағ, хизмат, товар, меҳнат сингари бозор қийматига эга ресурс сифатида баҳоланади;

-«маъмурий модел» – унга кўра давлат хизмати оммавий, ижтимоий – сиёсий институт. У инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, уларни ҳимоя қилишда муҳим ўрин тутди. Давлат бошқаруви учун барча маъмуриятларининг муайян ваколатларини белгилайди ва улар орқали ўзининг сиёсий ҳокимиятини ўтказади.

Албатта, мамлакатимизда маъмурий ислохотларнинг қай даражада муваффақиятли амалга оширилиши бевосита Ўзбекистон Республикасининг Тараққиёт стратегиясида белгилаб берилган устувор вазифаларни амалга оширилишига таъсир қилади. Зеро, ҳар қандай самарали ўзгариш давлат бошқаруви ривожига қаратилган инновацион усуллар мажмуига боғлиқдир.

REFERENCES

1. Э.Т.Хожиев, Г.С.Исмаилова, М.А.Рахимова “Давлат хизмати”: Ўқув қўлланма. -Т., Baktria press, 2015. Б. 8.
2. Беларусь Республикаси, Қирғизистон Республикаси ва Қозоғистон Республикаси қонун ҳужжатлари www.consultant.ru сайтидан олинган.
3. Шестоперов А.М. Аутсорсинг как способ оптимизации административно-управленческих процессов в органах государственной власти. // Национальным институтом системных исследований проблем предпринимательства НИСИПП, -М.: 2007 г. С. 22.
4. Маринко Г.И. Управленческий консалтинг: Учеб. пособие. -М.: ИНФРА-М, 2005. С.281.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг “Мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг стратегик вазифалари амалга оширилиши самарадорлиги учун Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг

масъулиятини оширишга доир биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5644-сон Фармони. -Т.; 2019 йил 28 январь. Манба: Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.01.2019 й., 06/19/5644/2546-сон.

6. Домбровская И.А. Проблемы внедрения инновационных управленческих технологий в системе государственного и муниципального управления // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2014. – № 11-2. – С. 232-236
7. Давыдов К.В. Публичные услуги: теоретические проблемы правового оформления / К.В. Давыдов // Качество жизни населения в России и ее регионах: коллективная монография / под ред. В. Кущенко, Г.П. Литвинцевой, Л.А. Осьмук. – Новосибирск, 2009. – С. 106.
8. Бурков В.Н. Введение в теорию управления организационными системами / В.Н. Бурков, Н.А. Коргин, Д.А. Новиков. – М., 2009.

O'ZBEKISTONDA EKOTURIZMNI RIVOJLANTIRISHNING ISTIQBOLLARI

Xabibulloxoji Muhammadsolih Alisher o'g'li

Urganch davlat universiteti talabalasi

Sharipova Sevara Xushnud qizi

Urganch davlat universiteti talabalasi

Sobirova Madina Ilhom qizi

Urganch davlat universiteti talabalasi

To'xtasinova Shahlo Ilhomboy qizi

Urganch davlat universiteti talabalasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7006256>

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda ekoturizmni rivojlantirishning zamonaviy usullari, ekologik turizmni rivojlantirish istiqbollari va ekoturizmni rivojlantirishdan ko'zlangan maqsad haqida tushuncha beriladi.

Kalit so'zlar: ekoturizm, menejer, marketing, qo'riqxonalar, kurortlar, ekologik barqarorlik, tarixiy-memorial.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЭКОТУРИЗМА В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. В данной статье дается понимание современных методов развития экотуризма в Узбекистане, перспектив развития экотуризма и цели развития экотуризма.

Ключевые слова: экотуризм, менеджер, маркетинг, заповедник, здравницы, экологическая устойчивость, историко-мемориальный.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF ECOTOURISM IN UZBEKISTAN

Abstract. This article provides an understanding of modern methods of developing ecotourism in Uzbekistan, prospects for the development of ecotourism and the goal of developing ecotourism.

Keywords: ecotourism, manager, marketing, nature reserve, health resorts, environmental sustainability, historical and memorial.

KIRISH

Tabiat quchog'iga sayyohat qilishni tashkillashtirish to'g'risida fikr yuritganda, ko'pincha "ekoturizm" atamasi tilga olinadi. Aslida ekoturizm, bir tomondan, turistik bozorda jadal o'sib kelayotgan tarmoq, ikkinchi tomondan esa insoning tabiatga ijobiy ta'siriga asoslangan tizim. Qolaversa, u turizm infratuzilmasining ajralmas qismi bo'lib, faqat g'oyagina emas, balki, umumiy turizmning aniq turi, hisoblanadi. Uning atrof-muhitga ta'siri turlicha (salbiy, neytral va ijobiy) bo'lishi mumkin. "Ekoturizm" qo'riqxonalar hududlari va tabiiy bog'larning zamonaviy ish yuritish faoliyatida keng qo'llanilmoqda. Bu sayyohat turining dunyo miqyosida jadal o'sishiga sabab faqat atrof-muhitning ahvoli yomonlashishigina emas, balki, hordiq chiqariladigan mashhur joylar-tog' bag'ridagi kurortlar, suvi iliq dengizlarning qirg'oqlari, tekisliklar va o'rmonzorlar borgan sari ko'proq o'zlashtirilayotganligi hamdir.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

"Ekoturizm" atamasi o'rniga ko'pincha boshqa atamalar, ya'ni, "tabiiy turizm", "barqaror turizm", "yashil turizm", "mas'uliyatli turizm" va "hayriya turizmi" kabi atamalar ham ishlatiladi. Ba'zi unsurlari bir xil bo'lsa ham, Ular aslida bir-birining sinonimi hisoblanmaydi va biri ikkinchisining o'rnini egallamaydi. Ekoturizm – tabiiy turizm (tabiatga sayyohat) ning bir

turi. U tabiiy turizmning ba'zi bo'laklarini, masalan, sarguzashtli turizm—otda sayr qilish yoki kemada suzish kabilarni o'z ichiga olishi mumkin. Ekoturizmning quyidagi ta'rifi ko'proq ishlatiladi: "Ekoturizm" tabiiy turizm bo'lib, tabiat muhitini hosil qilish va tushinishni o'z ichiga oladi. Uning menejmenti shunday amalga oshiriladiki, natijada bu faoliyat ekologik, ijtimoiy va madaniy jihatdan barqaror bo'lib, "tabiiy muhit" madaniy tarkiblarni, "ekologik barqarorlik" mahalliy aholi uchun tegishli daromadni va foydalanilayotgan resurslarning uzoq muddatli muhofaza qilinishini o'z ichiga oladi. Ekoturizm 9 turizmning boshqa turlari kabi ekologik barqaror bo'lishi, sayyohlarga zavq-shavq baxsh etishi va mahalliy aholiga daromad keltirishi lozim. Bundan tashqari, tabiiy va madaniy muhitga "mos tushishi" kerak. "Mos tushishi" degan so'zlarning ma'nosi shuki, bu faoliyatning uslubi, hajmi va xili landshaftning ko'lami va xarakteriga, mahalliy aholining urf-odatlariga to'g'ri kelishi zarur. Tabiatni muhofaza qilish xalqaro ittifoqi ta'rifiga ko'ra, "ekologik turizm yoki ekoturizm tabiat muhitiga nisbatan mas'uliyat bilan sayohat qilishga, hududlarni tabiatiga ziyon yetkazmagan holda o'rganish hamda betakror, go'zal joylaridan zavq olish maqsadida tabiatni muhofaza qilishga ko'maklashadi, atrofmuhitga "yumshoq" ta'sir etadi, mahalliy aholining ijtimoiy-iqtisodiy sharoitini faollashtiradi va shu faoliyatdan ularning imtiyozlar olishini ta'minlaydi" Turizm jamiyati esa "ekoturizmni tabiiy hududlarga mas'uliyat bilan sayohat qilish natijasida tabiatni muhofaza etishni ta'minlaydi va mahalliy xalqning turmush darajasini yaxshilaydi", deb hisoblaydi. "Ekologik turizm" tushunchasining alomatlaridan iloji boricha ko'prog'ini chuqurroq tushunish uchun I. Zorin va V. Kvartalnov o'zaro bog'langan "ekotizim", "ekologiya", "ekologik sayyohat etikasi" kabi tushunchalar tizimini taklif qilishadi. Ayniqsa, oxirgi tushuncha ahamiyatga molik. Uni jonli tabiatga, borilayotgan landshaftlarga, u yerda yashovchi kishilarga nisbatan hurmat kodeksi, deb sharhlanadi. Qozog'istonlik yana bir mutaxassis R.Xabiraxmonovning ta'kidlashicha, "ekoturizm alohida soha bo'lishi, uning rivojlanishi uchun esa alohida ko'riladigan hududlar va obyektlar, aynan qo'riqxonalar, milliy va tabiiy bog'lar, tabiat yodgorliklari, tarixiy-memorial bog'lar bo'lishi lozim". J. Aliyeva ham ekoturizm o'z rivojida alohida qo'riqlanadigan hudud resurslariga tayanishi lozim, deb hisoblaydi. Uning fikricha, "ekoturizm" noyob va yo'qolib borayotgan hayvonlar, o'simliklar, ekotizimlar va tabiiy komplekslarni muhofaza qilishni; inson salomatligini ruhan va jismonan tiklashni; ekologik bilim va tarbiyani o'z ichiga

TADQIQOT NATIJALARI

Bugungi kunda ilmiy va ommabop adabiyotlar, shuningdek, ommaviy axborot vositalarida ekoturizmning o'rni va ahamiyatini ochib berishga qaratilgan ko'plab qarashlar olg'a surilmoqda. Shu o'rinda, "O'zbekiston Respublikasida ekoturizmni rivojlantirishning ahamiyati nimalardan iborat?" degan savol tug'iladi. Buning bir necha asoslari bor: Birinchidan, xalqaro maqomdagi tashkilot va muassasalarning ma'lumotiga ko'ra, ko'pgina turizm turlari yiliga o'rtacha 5 foizga ortib borayotgan bo'lsa, ekoturizm yiliga o'rtacha 20-30 foizga ko'payib bormoqda. Ko'pgina mutaxassis va tadqiqotchilarning ilmiy tajriba va xulosalari shuni ko'rsatmoqdaki, ekoturizm turizmning yangi va yosh yo'nalishi bo'lishiga qaramasdan, ommalashuvi boshqa turistik yo'nalishlarga nisbatan 2-3 barobar jadal kechmoqda; Ikkinchidan, O'zbekistonda turizmning tarixiy turizm, diniy turizm, madaniy turizm kabi turlari bo'yicha muayyan yutuq va tajribalar bazasi shakllandi; Uchinchidan, ayni paytda O'zbekistonda 800ga yaqin turizm faoliyatini ko'rsatuvchi turoperatorlik firmalari, 600ga yaqin mehmonxonalar, 30dan ortiq muhofazaga olingan hudud (qo'riqxonalar, milliy bog', nodir tabiat yodgorliklari va

h.k.)lar, 60 ta o'rmon xo'jaliklari, faoliyat ko'rsatmoqda. Shuningdek, O'zbekistonda 400 dan ortiq tabiatning noyob yodgorliklari mavjud.

O'zbekiston ekoturistik resurs va imkoniyatlarga juda boy. Turoperatorlik firmalari tomonidan "Toshkent-Chorvoq-Toshkent", "Toshkent-Bildirsoy-Chimyon-Toshkent", "Toshkent-Zomin-Toshkent", "Toshkent-Aydarko'l-Toshkent" kabi marshrutlarda o'tkazilgan ekoturlar, cho'l hududlardagi tuyadagi sayr, nafaqat O'zbekiston, balki butun dunyo turistlarining katta e'tibor va e'tiroflariga sazovor bo'lmoqda. Tahlillarga ko'ra, ekoturizm xizmatlarini ko'rsatayotgan turoperatorlik firmalari asosan, Chimyon-Chorvoq rekreatsiya zonasi doirasida faoliyat ko'rsatmoqda xolos. Biroq, O'zbekistonning Hisor, Bobotog', Ko'hitangtog' (Surxondaryo), Chaqchar (Qashqadaryo), Nurota (Navoiy-Jizzax), Zarafshon (Samarqand), Turkiston (Jizzax), Oloy (Farg'ona), Qurama, Chotqol (Namangan) tog'lari, Qizilqum cho'lidagi qoldiq tog'lar, Qizilqum cho'li, Orol dengizining qurigan tubi va qodiq sho'r ko'llar, Ustyurt platosi, Borsa kelmas sho'rxogi, Mingbuloq botig'i, Aydarko'l, Dengizko'l, Amudaryo va Sirdaryo sohilidagi to'qaylar, Muruntov kareri va tabiatning noyob yodgorliklari bo'ylab majmual va mavzuli ekoturlar tashkil etish to'laqonli yo'lga qo'yilmagan. O'zbekistonda o'ziga xos joziba va takrorlanmas manzaralarga boy bo'lgan speleoturizm (g'or turizmi) katta imkoniyatlarga ega. Ayni paytda O'zbekistonda 500dan ortiq g'orlar bo'lib, ma'lumotlarga ko'ra, yetarli turistik infratuzilmaga ega bo'lmaganligi sababli ularning birortasiga ham ekoturlar tashkil etilmayapti. O'zbekiston cho'llari va tekislik hudlarida barxan, dyuna, to'qay, sho'rxok, taqir, quduqlarni, shuningdek mahalliy cho'ponlar yashash tarzini namoyon qiluvchi o'tovlarni tomosha qilishga qaratilgan tuya sayrini tashkil etish katta imkoniyatlarga ega.

Katta Chimyon, Zomin, Chotqol, Ko'ksuv, Piskom, Turkiston, Hisor, Zarafshon, Oloy, Qurama, Nurota tog'larida piyoda, trekking turlarini hamda alpinizmni tashkil etishga tabiiy geografik shart-sharoit mavjud. Shuningdek, tog'lardan oqib tushuvchi ko'plab serostona va sharqiroq daryo va soylar (Ugam, Chotqol, Piskom, Ko'ksuv, To'polondaryo, Shoximardon, Sangzor, Zarafshon va h.k.)larda rafting turizmini rivojlantirish imkoniyatlari katta. Ilmiy tadqiqot muassasalari va mutaxassislarining ma'lumotlariga ko'ra, bugungi kunda ekoturizmning rivojlanish yo'nalishlari va istiqbollari tabiat qonuniyatlari va geotizimlar barqarorligi bilan bog'liq holda shakllanmoqda. So'ngi yillarda O'zbekistonda ekoturizmning ilmiy va metodologik asoslarini ochib berishga qaratilgan bir qator ilmiy izlanishlar olib borildi, nomzodlik va magistrlik dissertatsiyalari himoya qilindi, ilmiy va o'quv adabiyotlar nashr qilindi. An'anaviy ustoz-shogird tizimida ekoturizm va o'lkashunoslikning nazariy jihatlari o'rganildi. Ammo, bu boradagi tahlillar ekoturizm yo'nalishida tabiatni, geotizimlarni yaxshi biladigan, tabiatda va tabiatning ekstremal sharoitlarida guruhni boshqara oladigan, zurur bo'lganda birinchi tibbiy yordamni ko'rsatish malakasiga ega bo'lgan bakalavr kadrlar tayyorlash dolzarbligini ko'rsatmoqda. Sababi, tarixiy turizm, diniy turizm, tibbiyot turizmi, madaniy turizm kabi turizm turlari asosan shahar joylarda, turistik infrastruktura va servis obektlari yetarli joylarda o'tkazilsa, ekoturlar asosan tabiat qo'ynida va geotizimlarda olib boriladi, aksariyat ekoturlar ekstremalligi bilan xarakterlanadi.

MUHOKAMA

Shunday qilib, ekoturizm tizimi asosida turistik faoliyatning turli xillarda qo'llanilishi mumkin bo'lgan tamoyillar yotadi. Ular bilimni oshiradigan yoki sarguzasht sayyohatlari (piyoda, otda, suvda, tog'da, sayr va hokazo), talabalar 11 taqillari, ornetologik turlar, ilmiy turlar va ekspeditsiyalar, dam olish ekskursiyalari, bolalar dam olish maskanlari va hokazolarni

o'z ichiga oladi. Ekoturizmga bo'lgan qiziqish haqiqiy turistik tajribaga hamda tabiatni qoriqlashga talab oshib borayotgani tufayli paydo bo'ldi. Yuqorida berilgan ta'riflarni umumlashtirgan holda aytish mumkinki, fikrimizcha, ekoturizm – bu, turizmning tabiiy, madaniy va ijtimoiy qadriyatlar bilan moslashadigan hamda tabiatning tabiiy muhitda uyg'unlashuvini targ'ib qiladigan va mahalliy aholining turmush tarzini o'zgartiruvchi maxsus sohasidir. Ekoturizmni rivojlantirishga sabab bo'ladigan asosiy omillar tabiatga sayyohat va uni muhofaza qilishni o'zaro birlashtiradi hamda shu tariqa atrofmuhit himoyasining iqtisodiy rag'obati bo'lib xizmat qiladi. Yana bir afzalligi shundaki, u yovvoyi tabiat bilan jamiyatning turli-tuman madaniy qadriyatlari orasidagi munosabatni yaxshiroq tushunish hamda bu haqda ko'proq axborotlar olish imkoniyatini beradi. Asosiy vazifa ekoturistik soha tijorat jihatidan o'zini oqlashi, ekologik jihatdan barqaror bo'lishi va madaniyatga nisbatan mas'uliyat bilan yondashuv mexanizmini yaratishdan iborat. Turizmni rejalashtirishga javobgar shaxslar, turoperatorlar, menejerlar, marketing sohasi xodimlari, ommaviy axborot vositalari “ekoturizm” atamasini ancha keng ma'noda ishlatib kelishdi. Natijada bu tushuncha qator turistik mahsulotlarga nisbatan qo'llanildi. Afsuski, ular mantiqan yuqorida bayon qilingan ta'riflarga to'liq mos kelmaydi.

XULOSA

“Ekoturizm” atamasining keng manoda qo'llanilishi baxslarga sabab bo'ldi va boshqa atamalar, masalan, “barqaror turizm”, “minimal ta'sirli turizm”, “hamkorlik asosidagi turizm”, “mas'uliyatli turizm” atamalarining ishlatilishiga olib keldi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T.:O'zbekiston, 2003 y.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 22 yanvardagi «2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini «Faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash yili»da amalga oshirishga oid davlat Dasturi to'g'risida»gi PF-5308-son Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2018 yil 29 yanvar, 4-son, 68-modda.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “2017 yilda amalga oshirilgan asosiy ishlar yakuni va O'zbekiston Respublikasini 2018 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning eng ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan” Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Xalq so'zi, 2018 yil 19 yanvar.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lish kerak. – T.: O.,zbekiston, 2017. – 31 b.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasi. // “Xorazm haqiqati” gazetasi. 2017 yil 18 yanvar. № 5 (19351).
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2017 yil 7 fevraldagi “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi PF - 4947-sonli Farmoni.

O'ZBEKISTONDA ZAMONAVIY HAYKALTAROSHLIKNING O'RNI

Gulbahor Azimova Xazratqul qizi

"Mahobatli haykaltaroshlik" yo'nalishi 4-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7006293>

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonda zamonaviy haykaltaroshlikning o'rni, nafis haykaltaroshlik, monumental haykaltaroshlik, me'morlik san'ati bilan bog'liq bo'lgan monumental haykaltaroshlik, haykaltaroshlik san'atining o'lkamiz hududidagi zamonaviy jihatlari haqida batafsil bayon etilgan.

Kalit so'zlar: nafis haykaltaroshlik, maishiy plastika, monumental haykaltaroshlik, zamonaviy haykaltaroshlik.

РОЛЬ СОВРЕМЕННОЙ СКУЛЬПТУРЫ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. В данной статье подробно описывается место современной скульптуры в Узбекистане, изящная скульптура, монументальная скульптура, монументальная скульптура, относящаяся к архитектурному искусству, современные аспекты скульптурного искусства на территории нашей страны.

Ключевые слова: изящная скульптура, бытовая пластика, монументальная скульптура, современная скульптура.

THE ROLE OF MODERN SCULPTURE IN UZBEKISTAN

Abstract. This article describes in detail the place of modern sculpture in Uzbekistan, fine sculpture, monumental sculpture, monumental sculpture related to architectural art, modern aspects of sculptural art in our country.

Keywords: fine sculpture, everyday plastic arts, monumental sculpture, contemporary sculpture.

KIRISH

Haykaltaroshlik - tasviriy san'atning bir turi bo'lib, lotincha «skulpo» so'zidan olingan bo'lib, qattiq materiallarga «qirqish, kesish, o'yish, tarashlash» orqali ishlov berish ma'nosini anglatadi. Haykaltaroshlik ishlov berish usullari hamda makonda ma'lum hajmga ega bo'lgan detallar, shakllar orqali tasvirlanadi. Uning «nafis haykaltaroshlik» turi ham mavjud. Bu usul haykaltaroshlikda «maishiy plastika» deb ataladi.

Nafis haykaltaroshlik buyumlari o'zining nafisligi, kichik o'lchamdali bilan ajralib turadi. Uni qo'lga olib ko'rish mumkin. Nafis haykaltaroshlikda kishining diqqatini o'ziga tezda jalb qiluvchi materiallardan: chinni, sopol, yog'och, metall va toshlarning qimmatbaho turlari, fil suyagi va shu kabilardan foydalaniladi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Haykaltaroshlikning maktab sharoitida keng tarqalgan turlaridan biri, loy yoki plastilin bilan ishlashdir. Ma'lumki, haykaltaroshlikni o'rganishda qalamtasvir alohida ahamiyat kasb etadi. San'at sirlarini o'rganishning keyingi bosqichi ham o'z samarasini bera boshladi. Albatta, ilm va san'atni o'rganish ustozlarning mehru mahoratlariga bog'liq.

Ilhom Jabborov bilim yurti va san'at institutida ta'lim olgan yillaridayoq o'zining iqtidori bilan ajralib turar edi. Shuning uchun ham u yaratgan asarlar rang-barangligi, kompozitsiyalarga boyligi bilan ko'zga tashlanadi. Ayniqsa, uning «Hayol» nomli asari diqqatga sazovordir. Shunday qilib, Ilhom Jabborov o'ta rang-barang haykallar yarata boshladi. Haykaltarosh bir qator allomalar obrazini yaratishga muvaffaq boldi.

Haykaltaroshlik - tasviriy san'at turi; borliqni hajmli shakllarda, makonda uch o'lchamda tasvirlashga asoslanadi. Tasvir ob'yekti, asosan, inson; shuningdek, hayvonlar, tabiat va narsalar. Haykaltaroshlikning 2 asosiy ko'rinishi — aylanib kuzatish imkonini beruvchi dumaloq haykal hamda faqat bir tomondan ko'rishga mo'ljallangan bo'rtma tasvir relyef turiga farqlanadi. Relyef, o'z navbatida, yuzaga nisbatan bir oz bo'rttirib ishlanadigan barelyef hamda tasvir yuzaga nisbatan ancha bo'rttirib ishlanadigan gorelyefta bo'linadi; shuningdek nursoya o'yini hisobiga tasvir ko'zga tashlanadigan tekis yuzaga ishlanadigan yana o'yma ko'rinish mavjud.

Haykaltaroshlikda ijodkor nursoya o'yinidan foydalanish orqali asarning ta'sir kuchini oshirishga erishadi. Bu ayniqsa monumental va bezak haykaltaroshlik asarlari uchun qo'l keladi, chunki maydon yoki hiyobonga o'rnatilgan haykalga ertalabki quyosh nurlari bir joziba bersa, kechki kun botish paytidan quyosh nurlari boshqacha bir fayz kiritadi. Haykaltaroshlikda insonning tashqi ko'rinishi, sokin yoki harakatdagi holatini aks ettirish bilan uning imkoniyati tugamaydi, asarda kechinmalar, hayajon, g'amginlik va boshqalar o'z ifodasini topadi.

TADQIQOT NATIJALARI

Me'morlik san'ati bilan bog'liq bo'lgan monumental haykaltaroshlikka muhim tarixiy voqealar, atoqli shaxslar xotirasini abadiylashtirish maqsadida o'rnatilgan monument, yodgorliklar, haykaltaroshlik ansambllari kiradi, ular o'zida katta mazmuni ifodalaydi hamda mustaqil ahamiyatga ega.

Biroq haykaltaroshlikning bu turi bevosita muhit, me'moriy insho-otlar hamda tabiat bilan uyg'un bo'lishi lozim, bu unga yanada ulug'vorlik va ta'sirchanlik baxsh etadi. Monumental haykaltaroshlikka xos bo'lgan xislatlardan biri qahramonlarni ko'tarinki ruhda tasvirlashdir. Monumental haykaltaroshlik asarlari uzoqdan ko'rishga mo'ljallanganligi sababli, katta-katta yaxlit shakllardan keng foydalaniladi; odam yuzidagi mayda unsurlar, kiyimdagi buklanishlar, mayda qismlar ko'rsatilmaligi mumkin.

Bezak haykaltaroshlikka istirohat bog'lari, xiyobonlar, ko'cha va bog'lar, shuningdek, me'moriy binolarning devorlarini bezash uchun ishlanadigan turli bezak haykallar kiradi; asarlarida ramziy obrazlar, hayvonlar shakli keng ishlatiladi. Binolarning devorlariga ishlanadigan bo'rtma tasvirlar, amaliy san'at buyumlari yuzasiga ishlanadigan bezaklar, favvora, panja-ra, badiiy darvozalar ham shu haykaltaroshlikning ko'rinishidir.

Dastgoh haykaltaroshligi mustaqil mazmunga ega bo'lgan, san'atning boshqa turlariga tobe bo'lmagan asarlar kiradi; ular ko'rgazmalar, muzey xonalariga va uylarning interyeriga qo'yish uchun mo'ljallanadi. Bu tur asarlarda voqelik o'zining butun borlig'i bilan aks ettiriladi hamda inson ruhiyatidagi nozik o'zgarishlar, uning ichki kechin-malari, kayfiyatini ochib berish imkoniyati katta.

Dastgoh haykaltaroshlik asarlari byust, tors, haykal, haykalcha koloss, janrli haykal va boshqa ko'rinishda bo'ladi. Kichik shakllar haykaltaroshda o'z xarakteriga ko'ra amaliy bezak san'atiga yaqin turadi. Bunga stol ustiga qo'yiladigan sopol, chinni va boshqa xom ashyolardan ishlanadigan haykallar kiradi. Eng ko'p tarqalgan turlaridan biri terrakota; medal yasash sanati va gliptika ham shu turga mansub.

MUHOKAMA

Haykaltarosh mahorati, to'g'ri topilgan harakat, yuzdagi mimik holat asarning ta'sirli bo'lishida muhim o'rin tutadi. Haykaltaroshlik asarlari uchun tosh, granit, bronza, marmar, yog'och, metall, sement, gips kabi turli materiallar ishlatiladi. Haykaltaroshlikda tanlangan xom

ashyo uning rangini belgilaydi. Xalq haykaltaroshligidagina haykallarni bo'yash hollari uchraydi.

Haykaltaroshlik asarlari yaratishda yumshoq moddalar, qattiq moddalardan kesib yoki o'ymakorlik bilan keraksiz qismlarini olib tashlash yo'li bilan yaratiladi; suyuq holatdan qattiq holatga o'tish xususiyatiga ega bo'lgan moddalardan qolip yordamida quyib ishlanadi; keramika haykaltaroshlik asarlari tayyorlashda maxsus loy navlaridan foydalaniladi, shakl bo'yama naqsh yoki rangli sir bilan qoplanadi va maxsus pechlarda kuydiriladi.

Haykaltaroshlik mashg'ulotlarida o'quvchilar loy yoki plastilindan dumaloqlash, bosib yalpaytirish, siqimlab cho'zish, ortiqcha qismlarini inaxsus sidirgich yordami bilan olib tashlash, stek bilan ishlash usullari bilan tanishadilar. Haykaltaroshlik mashg'ulotlarida ikki xil ish uslubi mavjud bo'lib, ular yaxlit, alohida-alohida loy yoki plastilin boiaklariga ishlov berish orqali amalga oshadi.

Dekorativ haykaltaroshlik haykaltaroshlikning turlaridan biri bo'lib, u o'quvchilarda turli dekorativ bezakli releflar va o'yinchoqlar ishlash orqali maxsus bilim hamda malakalar hosil qiladi. Dekorativ haykaltaroshlikda ishlov berish usullarining soddaligi, shakllaring oddiyligi o'quvchilarda katta qiziqish uyg'otadi. Dekorativ haykaltaroshlik mashg'ulotlarida o'zbek xalq kulol ustalarining dekorativ haykallaridan keng foydalanish bolalarni ijodiy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, O'zbekiston o'zining qisqa vaqtidagi mustaqillik yillari davomida iqtisodiy-ijtimoiy sohadagi yutuqlari bilan bir qatorda, mafkuraviy-ma'naviy, madaniy ishlarga e'tiborini kuchaytirib, jahonning rivojlangan davlatlari orasida o'z nufuzi va obro'sini yuqori ko'tarmoqda. O'zbekiston tasviriy dastgoh san'ati juda qisqa vaqtda rivojlanib, katta yutuqlarga erishdi. O'zbekiston san'ati zafarli yo'lni bosib o'tdi.

Haykaltaroshlik san'atining o'lkamiz hududidagi zamonaviy jihatlarini ijodkor Damir Ro'ziboev faoliyatida yaqqol ko'rish mumkin. Dastlab rangtasvir va grafika san'ati bilan shug'ullangan. Damir Ro'ziboev haykaltaroshlik olamiga asosan 60- yillarda kirib keldi. San'atkor ijodida shakl va hajmlarning o'ziga xosligini harakatlarni tabiiylik bilan tasvirlanishi, u tanlagan mavzularning rang-barang va keng qamrovligidan ham yaqqol sezish mumkin. Uning bir qancha haykallarida xalqimizning madaniy hayoti va ziyolilar qiyofasini aks ettirgan asarlariga duch kelamiz.

REFERENCES

1. Abdirasilov S.F. Tasviriy san'at metodikasi. -T., «Ilm-Ziyo», 2006.
2. Qodirxo'jayev P. Badiiy bezak san'ati. -T., «Iqtisod-moliya», 2007.
3. Boymetov B.B., Abdirasilov S.F. Chizmatasvir. -T., «G'afur G'ulom», 2004.
4. Oripov B. Tasviriy san'at va uni o'qitish metodikasi. -T.: «Ilm Ziyo», 2006.
5. Yo'ldoshev J.G', Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. T.: «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2008.
6. Ishmuhamedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari.-T.: Nizomiy nomidagi TDPU 2004.

THE ROLE OF INNOVATIVE PROCESSES AND INVESTMENTS IN INCREASING THE EFFICIENCY OF CONSTRUCTION SERVICES

Usmanov Ilkhom Achilovich

Professor of Samarkand State Institute of Architecture and Civil Engineering

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7011908>

Abstract. *This article discusses the definition of the effectiveness of construction services, the rational use of limited resources, and the evaluation of the effectiveness or results of a company.*

Keywords: *construction services, innovations, process, development, result, efficiency, investment, organization.*

РОЛЬ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ И ИНВЕСТИЦИЙ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ СТРОИТЕЛЬНЫХ УСЛУГ

Аннотация. *В данной статье рассматривается определение эффективности строительных услуг, рациональное использование ограниченных ресурсов, а также оценка эффективности или результатов деятельности компании.*

Ключевые слова: *строительные услуги, инновации, процесс, развитие, результат, эффективность, инвестиции, организация.*

INTRODUCTION

In the development of the innovation process, the lack of economic ties between small innovative entities in construction and large-scale construction in the conduct of scientific research and the application of their results in practice does not allow the effective use of existing scientific discoveries.

Building services organizations need to think differently about efficiency, as this metric reflects overall business performance. That is, the final results of service activities are reflected in profit (income). Currently, the essence and concept of efficiency are interpreted differently. Many authors emphasize efficiency as a relative indicator and recommend that it be determined by the ratio of costs to the obtained (achieved) result.

MATERIALS AND METHODS

It is important to determine the effectiveness of construction services. The efficiency of the construction service is the result achieved through the rational use of limited resources. This is manifested in the growth and development of the quality of services and services.

The effectiveness or result of the company's activities is assessed by: the level of satisfaction of internal consumers (employees of the company) with work in the company; the level of satisfaction of external consumers (consumers, buyers, etc.) with purchased goods or services rendered; is evaluated by the benefits of the enterprise for society, including for the environment, the regional economy, improving the living standards of the population, etc.

That's all We emphasize that efficiency in most cases is understood as a positive difference between the consumption of resources and the result achieved.

Innovative innovation in construction by improving the equipment and technologies necessary for the construction services sector facilitates working conditions and ensures the safety of the labor resources employed in it, and also ensures that the growing needs for material and moral consumption are met.

RESULTS

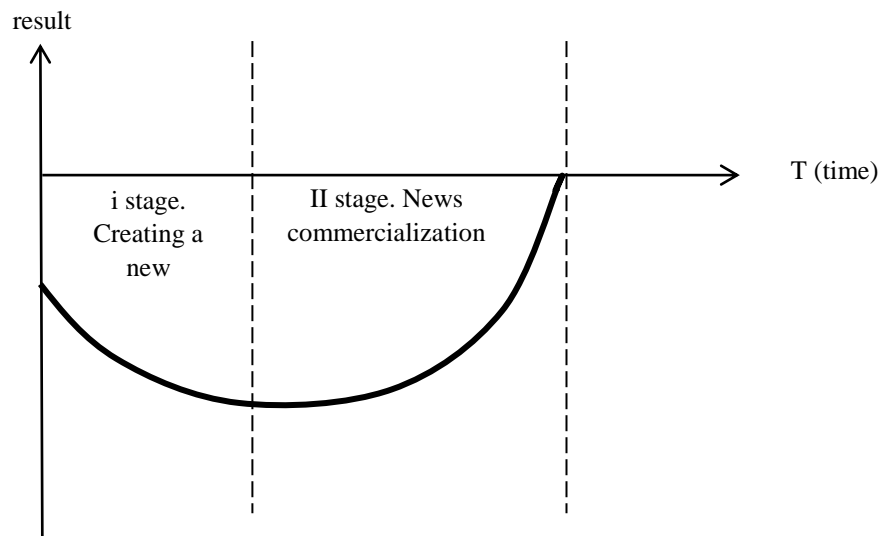
The conducted studies and analysis of scientific literature show that definitions and classifications that reveal the essence of innovative services in construction are not enough.

Based on the definitions given to the concept of "innovation", the concept of "innovative services" can be defined as follows: "Innovative services are services that are objectively new, that is, they are provided to consumers for the first time and create a new market."

Thus, innovative services in construction can be divided into several forms:

- Services for the creation of innovations. In the future, services related to the creation of innovations are themselves innovation services. This type of service is called intellectual innovative services.
- Innovative use services (services related to the introduction of a new product or new technology). "Pure innovative service". In such cases, it is expressed not only by the service itself, but also by the novelty of consumption created as a result of the service;
- Services that create new markets (services offered in the first market, rather than using innovations). We propose to call this type of service "true innovative services". A characteristic feature of truly innovative construction services is the absence of competitors in the market and the presence of a "unique construction brand".

The life cycle of innovative processes in the field of construction services can be divided into 2 stages .



1- Rice. Life cycle of smart innovative building services

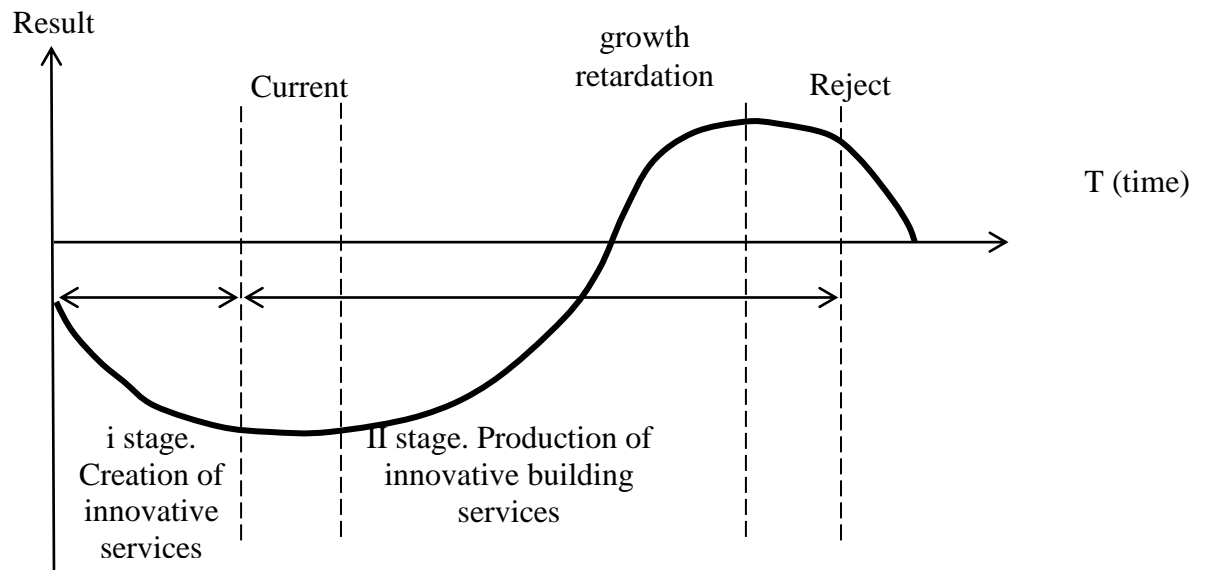
Stage I - the creation of innovation. This stage includes development work and marketing activities in research and development construction and is carried out at the request of the customer or according to the opinion of the researchers.

Stage II - the stage of commercialization of innovation, at which activities related to the implementation of innovation are carried out.

The life cycle of real innovative services consists of the following stages:

Stage I - the creation of real innovative services: the search for new ideas that have unusual, non-traditional features, but do not require the use of innovative products or technologies; mastering the production and commercialization of real innovative construction services: creating a suitable physical and technical environment, providing workers with the necessary qualifications, approbation of construction services;

Stage II - the production of real innovative construction services: introduction, growth, slowdown in growth and decline in production .



2- Rice. Life cycle of innovative building services processes

Since the first years of independence of our republic, attention has been paid to the balanced development of all sectors of the economy. The result of this is evident in the results we have achieved in a historically short period of 30 years. “In 2021, the service and service sector in our country developed at a rapid pace and amounted to 74.5% of its GDP.

The largest share of services falls on transport (30.1% of total services), trade and catering (20.9%), utilities (11.6%), finance, including microcredits (8.5%), and communication and information (6.4%). Services.

We are exploring the challenges of linking industry innovation with the adaptive capacity of the construction services industry. Let us dwell on the general patterns of innovation implementation.

DISCUSSION

As an innovation (innovation) in the provision of construction services, a service product, technology or its individual elements, a new organization for the provision of construction services, etc., which is the result of innovative activity that can satisfy the needs of society, effectively appear on the field in more detail.

There are main ways of introducing innovations, i.e. changes that completely renew the organization of the provision of construction services and services to customers, and partial innovations that improve only some parts of the process of providing construction services. In both forms of innovation, one or another aspect of construction and service activities is improved, the time for rendering construction services is reduced, and additional conveniences are created for customers.

We highlight the main features of innovative processes in construction:

- application of technical and technological methods of labor organization in the provision of technical, new machines, equipment and construction services. Currently, this type of innovation in the field of construction services is understood as an example of the introduction of computer technologies in the process of providing construction services in

order to facilitate work with a large number of clients and develop the process of providing construction services as a whole. in connection with information technology;

- organizational and technological, types of new construction services, more efficient forms of construction services and connection with labor organization standards;
- orientation to the use of methods and forms of management in improving management, internal and external relations of the organization;
- comprehensive, simultaneous coverage of various aspects of construction and service activities.

The need to introduce construction innovations is determined by competition and a number of market requirements. The need for their implementation is also determined by the changing needs and demands of consumers. In some construction companies, the resumption of activities also contributes to the elimination of various conflicting opinions that the construction company team encounters in the course of its activities.

Innovative processes in construction begin at the stage of developing a new idea by an active entrepreneur or building service provider. Later, this idea will be refined in the process of creating a project for its implementation. After that, the innovation process continues in its implementation and application in the practice of the construction service.

CONCLUSIONS

The implementation of innovation in construction should be an objective pattern at all stages of its movement. In some cases, an innovative innovation may work well in one construction company or city, but not in another construction company or city. The wider the scope of innovations in construction, the more difficult it is to predict the result. Therefore, it is somewhat more difficult to plan the results of complex updates. Approved innovations at a particular construction company are easier to implement and easier to predict the results of innovative implementation.

“...Today, the experience of many developed and leading countries in the world economy clearly proves that in order to achieve competitiveness and enter world markets, it is necessary, first of all, to consistently reform the economy, deepen structural reforms and diversification, and create new enterprises and industries. on the basis of high technologies, this can be realized by ensuring the advanced development of production networks, modernizing existing capacities and accelerating the process of technical renewal.”

Therefore, the implementation of services with building materials will directly stimulate the development of various industries in the country. This means that some work will need to be done in the building materials industries where consumer goods are produced. We believe that not all enterprises have resolved the issue of introducing quality management systems and service of building materials and ensuring that products comply with international standards.

It is possible to achieve the rapid development of this area by establishing the production of high-quality, material and financial construction products and the implementation of construction services, determining the optimal solutions for installation work. At the same time, it should be taken into account that the introduction of innovations in construction services has a number of advantages, as well as some disadvantages.

We believe that it would be expedient if innovations in the field of construction services and construction production were carried out on the basis of the sequence of innovations.

The sequence of introducing innovations in the field of improving construction services and construction activities

formation of goals for the introduction of innovation in the field of construction production;
determine what tasks should be set for the manager to achieve this goal;
creation and formation of a database necessary for innovative analysis;
creation and evaluation of subjects of innovative activity and their management scheme;
planning of innovative activity (determination of the estimated price, budgeting, etc.);
preparation of construction services and construction production enterprises for the introduction of innovations (recruitment, purchase of new resources, updating equipment and production technologies, etc.);
the first stage of innovative activity, that is, the analysis and implementation of ways to introduce innovations in a construction and production enterprise;
managing the innovation process and making calculations;
evaluation of results and decision making.

3- Rice. The sequence of introducing innovations in the field of improving construction services and construction activities

Taking into account these factors will create conditions for the qualitative organization of construction services in the future.

REFERENCES

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 28, 2022 No. PF-60 "On the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022-2026"
2. Mirziyoev Sh.M. Together we will build a free and prosperous, democratic state of Uzbekistan.- T.: Uzbekistan, 2016.- 56 p.
3. Mirziyoev Sh.M. Critical analysis, strict discipline and personal responsibility should be the daily rules of every leader. - T.: Uzbekistan, 2017. - 104 p.
4. Abdurakhimov B.A. and others. Economics of the enterprise (textbook for OO'Yu). - T.: Nauka, 2005. - S. 122-123 p.
5. Abdurakhmanov M.A. Construction statistics. - T.: Association of Uzbek Writers. Tashkent - 2004.
6. Asaul A. N., Skumatov E. G., Lokteeva G. E. Methodological aspects of the formation and development of entrepreneurial networks / Ed. Doctor of Economics, prof. A. N. Asaula. - St. Petersburg: "Humanitarian sciences", 2004. -172 p.
7. Asaul A.N. Entrepreneurial activity in the building complex. St. Petersburg: ISEP RAN, 1996.-236 p.
8. Buzyrev V.V., Ivashentseva T.A., Kuzminsky A.G., Shcherbakov A.I. Economics of a construction company: Three. pos. - Novosibirsk: NGASU, 1998. - 275 p.
9. Zarenkov V. A. Problems of development of construction companies in the services of the

- Russian economy. - St. Petersburg: Stroyizdat, 1999. Organization of construction production: Textbook for universities / Ed. Tsai T. N., Grabovoi P. GRAMM. - M. : Association system. Vuzov, 1999.
10. Ionas B.Ya. The market of construction services, at the present stage of development of the construction industry. - M.: MGUU, 2006;
 11. Ionas B.Ya. Economics of construction. - M.: Stroyizdat, 1989. - 286 p.;
 12. Paradaev M.K. Project analysis. Samarkand Cooperative Institute. 2001
 13. Mirzaev Sh.R. Architecture. Publishing house Tafakkur. Tashkent - 2010.
 14. Rakhimov B.Kh. Organization, planning and management of urban construction and economy. - T.: New Age Generation Publishing House. Tashkent - 2009.
 15. Fisun V.A. Construction economics: Three. pos. — M.: RGOTUPS, 2002.

O'LKAMIZ HUDUDLARIDAGI MAHALLIY AHOLI VA O'ZBEK XALQINING SHAKLLANISH BOSQICHLARI HAMDA TARQALISH GEOGRAFIYASI

Karimova Shirin Zoirjon qizi

Urganch davlat universiteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7011926>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'lkamiz hududidagi etnik jarayonlar haqida so'z boradi. O'rta Osiy ijtimoiy – siyosiy hayotida turkiy etnik guruhlar juda katta ahamiya ega bo'lganligi va bu qatlamning ildizlari juda qadimiy ekanligi arxeologik ma'lumotlar asosida isbotlanmoqda. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, bronza davriga kelib O'rta Osiyoning janubiy viloyatlarida baland bo'lyli, yuzi tor irqning vakillari tarqalgan.

Kalit so'zlar: etnik, etnos, xalq, o'zbek, turkiy xalqlar, etnogenez.

ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ГЕОГРАФИЯ РАССЕЛЕНИЯ МЕСТНОГО НАСЕЛЕНИЯ И УЗБЕКСКОГО НАРОДА НА ТЕРРИТОРИЯХ НАШЕГО РЕГИОНА

Аннотация. В данной статье говорится об этнических процессах на территории нашего региона. На основе археологических данных доказывается, что тюркские этносы имеют большое значение в общественно-политической жизни Средней Азии и что корни этого слоя очень древни. По мнению исследователей, представители высокорослой, узколицей расы были рассеяны по южным районам Средней Азии.

Ключевые слова: этнос, этнос, народ, узбеки, тюркские народы, этногенез.

STAGES OF FORMATION AND GEOGRAPHY OF SETTLEMENT OF THE LOCAL POPULATION AND THE UZBEK PEOPLE IN THE TERRITORIES OF OUR REGION

Abstract. This article talks about ethnic processes on the territory of our region. Based on archaeological data, it is proved that the Turkic ethnic groups are of great importance in the socio-political life of Central Asia and that the roots of this layer are very ancient. According to researchers, representatives of the tall, narrow-faced race were scattered throughout the southern regions of Central Asia.

Keywords: ethnos, ethnos, people, Uzbeks, Turkic peoples, ethnogenesis.

KIRISH

Shimoliy dasht va cho'l hududlarida esa janub aholisidan farq qiluvchi boshi dumaloq, yuzi juda keng va cho'ziq bo'lmagan qabilalar yashaganlar. Fanda janubiy qiyofali odamlar O'rta Yer dengizi irqining vakillari deb ataladi. Ular Old Osiyo, Mesopotamiya, Eron, Afg'oniston, O'rta Osiyo, Hindiston kabi katta geografik- hududga yoyilganlar. Shimoliy qiyofali odamlar Janubiy Sibir hududidan to Qozog'iston, O'rta Osiyoning shimoli-sharqiy qisraida Ural, Volga bo'yi yerlarigacha tarqalgan.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

A. Sagdullayevning tadqiqotlariga ko'ra, bronza davriga kelib, O'rta Osiyo hududida qadimgi janubiy va shimoliy qiyofadagi odamlar vakkillarining qo'shilish jarayoni boshlanadi hamda aynan mana shu davrda, o'lkamizda yashab o'tgan bronza davri qabilalari, O'rta Osiyoning qadimgi xalqlariga asos solganlar. Bu davr o'lkamiz hududlarida murakkab etnik-madaniy jarayonlar bo'lib o'tgani bilan izohlanadi. Xususan, janubiy hududlardagi hosildor vobalar o'troq dehqonchilik aholisi tomonidan o'zlashtirila boshlagan bo'lsa, shimoliy viloyatlarda ko'chmanchi chorvador qabilalar tarqala boshlaydi. Ko'chmanchi chorvadorlar va

o'troq aholining uzviy munosabatlari asosida ijtimoiy-iqtisodiy va madamy-etnik jarayonlar avj oladi.

Mil. avv. II tning yillikning o'rtalaridan boshlab O'rta Osiyo hududlariga shimoli-sharqdan chorvachilik bilan shug'ullanuvchi yangi etnik guruhlar kirib kela boshlaydi. Mahalliy madaniyatdan farqlanuvchi bu guruhlar madaniyati tadqiqotchilar tomonidan "Tozabog'yob madaniyati" nomi bilan fanga kiritilgan,

TADQIQOT NATIJALARI

Tozabog'yob ko'rinishidagi yodgorliklar keyinchalik Zarafshon daryosining quyi havzasi hududlaridan topib o'rganildi. Xuddi shunga o'xshash etnoslarning izlari Toshkent vohasidan, Farg'ona vodiysidan va shimoliy Baqtriyaning tog'li va tog'oldi hududlaridan topib o'rganilgan. Juda katta hududlardan, xususan, Qozog'iston cho'llari, Oltoy, Janubiy Sibir, Ural oldi hududlaridan tekshirilgan o'ziga xos madaniyat "Andronov madaniyati" nomi bilan fanga kiritilgan. Ko'pchilik tadqiqotchilarning e'tirof etishlaricha, bu madaniyat sohiblari bronza davridayoq turkiy tilda so'zlashgandilar.

O'zbekiston O'rta Osiyoning qadimdan O'troq dehqonchilik idaniyati o'choqlari tarkib topgan hududda joylashganligi boy xeologik va me'morchilik madaniyatlari bilan izohlanadi. Farg'ona vodiysining Selung'ur g'oridan topilgan qadimgi tosh davriga oid topilmalar va Teshiktoshdan topilgan o'rta paleolit davriga oid odamzodl qoldiqlari, bizning yurtimiz Afrika va Old Osiyo hududlari bilan bir qatorda insoniyat paydo bo'lgan hududlar tarkibiga kirganligini hozirgi kunda uzil-kesil isbotlaydi. Shuningdek, mezolit davriga oid Machay g'oridan topilgan yodgorliklar, neolit davriga oid ovchilik va baliqchilik madaniyatini o'zida ask ettiruvchi Kaltaminor, janubdagi ilk dehqonchilik madaniyatiga oid bo'lgan Joytun, Hisor tog' madaniyati, bronza davrigaj oid bo'lgan xilma-xil-Zamonbobo, Sopolli. Jarqo'ton, Sarazm, Suvyorgan, Chust madaniyatlari o'lkamizda qadimgi ajdodlarimiz xo'jaligining jadallik bilan rivojlanganligini isbotlaydi.

MUHOKAMA

O'lkamizdagi qadimgi aholi tosh va bronza davrida qanday nor bilan atalganliklari bizga noma'lum. O'rta Osiyo aholisi haqidag ma'lumotlar dastlabki marta Sharq va Yunon-rim manbalarida tilga olinadi. Yunon tarixchilari ma'lumotlariga qaraganda, Yevrosiyonir katta hududlarida yashovchi qabilalar umumiy "skiflar" nomi bilan ataladi. Gerodot, "bu xalq qadimiylikda misrliklardan qo'lishmaydi", deb yuqori baho bergan edi. Pliniy esa, O'rta Osiyo hududlarida 20 ga yaqin qabilalar borligi xususida eslatib o'tadi. Yozma manbalarda skiflarning ikkita yirik qabilasi: saklar va massagetlar xususida ko'proq eslatiladi. Ahmoniyalar mixxat yozuvlarida saklar uchta qismga (xaumavarka, tigraxauda, tiay-tara-darayya) bo'lib ko'rsatiladi. Massagetlar xususida ham turli fikrlar mavjud bo'lib, ular mahalliy chorvador-harbiy qabilalar bo'lganligi ta'kidlanadi. Ammo, yozma manbalar bu xalqlar va qabilalarning qaysi irqqa mansubligi haqida ma'lumot bermaydi.

XULOSA

Ayrim olimlar tomonidan bildirilgan O'rta Osiyo, jumladan, O'zbekiston qadimgi davrlardagi mongoloid irqi shakllangan hududga kiradi, degan ilmiy yondashuv noto'g'ri va asossiz ekanligi so'nggi yillardagi antropologik ma'lumotlar natijasida aniqlandi. T.Xo'jayovning fikricha, o'zbek xalqining kelib chiqish taixini o'rganishni qancha erta davrlardan boshlasak, uning tarkibida hozirgi kunlargacha saqlanib kelinayotgan irqiy va etnik

unsurlarning mahalliy xalq tarkibiga kirgan davri va uning nisbiy miqdori to`g`risida shunchalik keng fikr yurita olamiz.

REFERENCES

1. O`rta-asrlardagi-etnik-madaniy-jarayonlar-o`zbek-atamasi.html
2. Xurshid Davron. «O`zbek» atamasi (etnonimi)ning kelib chiqishi bilan bog`liq bir faraz haqida:Тоҳир Малик web-sahifasi
3. PULATOV SH.N. XIX asr oxiri - XX asr boshlarida Hindistondagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat. Academic Research In Educational Sciences. Volume 1. 2020 468-474 P.
4. Po`latov, Sh.N., Rabindranat Tagorning Hindiston ilm-ma`rifatga qo`shgan xissasi.// "SCIENCE AND EDUCATION" Scientific journal Volume 1, Special issue 2020 136-144 p.
5. Po`latov, Sh.N., Hindistonda pedagogik ta`limning rivojlanish bosqichlari. // "SCIENCE AND EDUCATION" Scientific journal Volume 1, Special issue 2020 21-27 P.

YO'LOVCHI, BAGAJ VA YUK TASHISH SHARTNOMASINI TARTIBGA SOLUVCHI ASOSIY QOIDALAR

Xushboqova Nigora G'ayrat qizi

Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti Yurisprudensiya ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7011934>

Annotatsiya. Ushbu maqolada yo'lovchi, bagaj va yuk tashish shartnomasini tartibga soluvchi asosiy qoidalar, ularni fuqarolik-huquqiy munosabatlarda tutgan roli va ahamiyati, ushbu shartnomaning turlari va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinishi, huquqiy belgilari, shartnoma taraflarining huquqlari va javobgarlik masalalari, tashish shartnomasini ixtiyoriy tarzda o'zgartirish, tashish shartnomasini majburiy ravishda o'zgartirish, narxni o'zgarish tartibini qo'llash, yo'lovchi, bagaj va yuk tashish shartnomasining asosiy shartlari bilan qisqacha tanishib chiqamiz.

Kalit so'zlar: yo'lovchi tashish shartnomasi, yuk tashish shartnomasi, "Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining shartnomaviy-huquqiy bazasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni, yo'lovchi, tashuvchi, "Avtomobil transporti to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni, Havo kodeksi.

ОСНОВНЫЕ ПРАВИЛА, РЕГУЛИРУЮЩИЕ ДОГОВОР ПЕРЕВОЗКИ ПАССАЖИРА, БАГАЖА И ГРУЗА

Аннотация. В данной статье рассмотрены основные правила, регулирующие договор перевозки пассажира, багажа и груза, их роль и значение в гражданско-правовых отношениях, виды этого договора и регулирование иными нормативными правовыми документами, юридические признаки, вопросы прав и обязанностей сторон, добровольное изменение договора, обязательное изменение договора перевозки, применение процедуры изменения цены, кратко ознакомимся с основными условиями договора перевозки пассажира, багажа и груза.

Ключевые слова: договор перевозки пассажира, договор перевозки груза, Закон Республики Узбекистан «О договорно-правовых основах деятельности хозяйствующих субъектов», пассажир, перевозчик, «Об автомобильном транспорте», Закон Республики Узбекистан, Воздушный кодекс.

BASIC RULES GOVERNING THE CONTRACT FOR THE CARRIAGE OF PASSENGERS, BAGGAGE AND CARGO

Abstract. This article discusses the basic rules governing the contract for the carriage of passengers, baggage and cargo, their role and significance in civil law relations, the types of this contract and the regulation of other regulatory legal documents, legal features, issues of the rights and obligations of the parties, voluntary change of the contract, mandatory changing the contract of carriage, applying the procedure for changing the price, let's briefly review the main terms of the contract for the carriage of passengers, baggage and cargo.

Keywords: passenger transportation agreement, cargo transportation agreement, Law of the Republic of Uzbekistan "On the contractual and legal framework for the activities of business entities", passenger, carrier, "On road transport", Law of the Republic of Uzbekistan, Air Code.

KIRISH

Iqtisodchilarning e'tirofiga ko'ra, transport jamiyat iqtisodiy organizmining muhim qon tomirlaridan biridir. Zero, transport uzoqni yaqin, og'irni yengil qiluvchi vositadir. Bu g'oya, ayniqsa, bozor munosabatlari sharoitida yanada teranlashmoqda. Aynan transport yo'lovchi, bagaj va yuk tashishni amalga oshirishning zarur vositasi bo'lib qolmoqda. Bozor munosabatlari transportdan foydalanishni huquqiy tartibga solishga keskin ta'sir ko'rsatdi. Masalan, avtomobil transporti sohasidagi ko'plab xususiy korxonalar vujudga keldi. Ilgarigi "davlat rejasi shartnomaviy munosabatlarning asosi sifatida o'z mavqeyini yo'qotdi. Yuk va yo'lovchilar tashish shartnomalari bozor munosabatlarida transport korxonasi bilan mijozlar o'rtasidagi munosabatlarni rasmiylashtiruvchi asosiy huquqiy vosita bo'lib qoldi".

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Amaldagi FKning 709-moddasiga ko'ra, yo'lovchi, bagaj va yuk tashish shartnomalari asosida amalga oshiriladi. Yo'lovchi, bagaj va yuk tashish shartnomasiga ta'rif berishdan oldin ularning turlarini aytib o'tish kerak, chunki bu shartnomaning tushunchalari uning turiga qarab farqlanadi. Yo'lovchi, bagaj va yuk tashish shartnomasining quyidagi asosiy ikki turi mavjud:

- 1) *yo'lovchi tashish shartnomasi*;
- 2) *yuk tashish shartnomasi*.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksining 710-moddasida yo'lovchi tashish shartnomasiga quyidagicha ta'rif beriladi:

"Yo'lovchi tashish shartnomasi bo'yicha tashuvchi yo'lovchini, yo'lovchi bagaj topshirgan bo'lsa - bagajni ham belgilangan manzilga eltib berish hamda bagajni olishga vakolat berilgan shaxsga topshirish majburiyatini oladi.

Bunda yo'lovchi belgilangan yo'l haqini, bagaj topshirgan bo'lsa, bagaj tashish haqini ham to'lash majburiyatini oladi".

Yo'lovchi tashish shartnomasida taraflardan biri tadbirkorlik faoliyati yuritganligi uchun bu shartnoma xo'jalik shartnomalari turkumiga kiradi. Binobarin, unga nisbatan 1998-yil 29-avgustda qabul qilingan "Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining shartnomaviy-huquqiy bazasi to'g'risida" gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining normalari ham tatbiq etiladi. Yuqoridagi normadan ko'rinib turibdiki, yo'lovchi deganda, tashuvchi xizmatidan foydalanuvchi jismoniy shaxs tushuniladi, bagaj deganda esa transportda jo'natish uchun hozirlangan narsalar, yo'lovchining o'zi bilan birga bo'lgan (shaxsiy) yukini tushunamiz.

Tashuvchi esa — bu ma'lum haq evaziga yo'lovchi va bagajni belgilangan manzilga eltuvchi shaxs.

Shuni ta'kidlash kerakki, Fuqarolik Kodeksining tashish shartnomasiga bergan ta'rifi umumiydir, ya'ni Kodeks normalari bu sohani umumiy normalar tarzida tartibga soladi. Amalda tashish shartnomalariga doir tegishli transport tashkilotlarining o'z normalari mavjud. Ularda, xususan, yo'lovchi va bagaj tashishning o'ziga xos, sohaning maxsus xususiyatlarini hisobga olib, ta'rif beriladi. Masalan,

O'zbekiston Respublikasining 1993-yil 7-maydagi Havo kodeksiga asosan yo'lovchi va bagaj tashish shartnomasiga quyidagicha ta'rif beriladi:

"Havo transportida tashish shartnomasiga binoan tashuvchi yo'lovchi va uning qo'l yukini chiptada ko'rsatilgan parvozni amalga oshirayotgan havo kemasidan joy berib, belgilangan manzilga eltib qo'yish majburiyatini, yo'lovchi qo'l yukini topshirgan bo'lsa - qo'l yukini belgilangan manzilga yetkazib, uni yo'lovchiga yoki yo'lovchi tayinlagan

shaxsga topshirish majburiyatini oladi. Yo'lovchi belgilangan tarif bo'yicha parvoz-uchish, yuk tashuvchi belgilagan me'yordan ortiq qo'l yuki bo'lgan taqdirda esa - qo'l yuki uchun ham haq to'lash majburiyatini oladi" (O'zbekiston Respublikasining Havo kodeksi, 98-moddal).

TADQIQOT NATIJALARI

Yo'lovchi tashish shartnomasining asosiy xususiyati shundaki, bunda tashish bo'yicha xizmatlardan foydalanuvchi taraf bo'lib fuqaro qatnashadi. Bu esa tegishli ustav va nizomlarda ko'rsatilgan yo'lovchi huquqlaridan tashqari, fuqaro yana FK va "Iste'molchilar huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi qonunda ko'rsatilgan huquqparga ham egaligani bildiradi.

Yo'lovchi va bagaj tashish shartnomasining huquqiy belgilari quyidagilardan iborat: **birinchidan**, shartnoma konsensual harakterga ega, ya'ni bilet yoki bagaj kvitansiyasi olingandan so'ng shartnoma tuzilgan hisoblanadi, yo'lovchi esa tashuvchidan o'z majburiyatlarini bajarishini talab qilish huquqiga ega bo'ladi;

ikkinchidan, bu shartnoma ikki tomonlama shartnoma hisoblanadi, ya'ni taraflarning har biri muayyan huquq va majburiyatlarga ega.

Shartnoma yozma shaklda tuziladi. Yo'lovchi chiptani qo'lga kiritgani shartnoma tuzilganligini tasdiqlovchi hujjat vazifasini o'taydi;

uchinchidan, yo'lovchi tashish shartnomasi haq baravariga tuziladigan shartnoma hisoblanadi, ya'ni yo'lovchi tashuvchi xizmatidan foydalangani uchun haq to'laydi.

Tashish shartnomasining ikkinchi turi yuk tashish shartnomasidir. Yuk tashish shartnomasi bo'yicha yuk tashuvchi jo'natuvchi tomonidan o'ziga ishonib topshirilgan yukni belgilangan manzilga yetkazib berish va uni olishga vakolat berilgan shaxsga (oluvchiga) topshirish, yuk jo'natuvchi esa yukni tashib berganlik uchun belgilangan haqni to'lash majburiyatini oladi.

Yuk tashish shartnomasida yuk tashuvchi sifatida faqat tegishli litsenziya olgan shaxslargina qatnasha oladilar. Masalan, "Avtomobil transporti to'g'risida"gi qonunning 13-moddasi, Havo kodeksining 96- moddalariga ko'ra, avtomobilda tashish, havo transportida tashish Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilangan maxsus qoida va tartiblarga muvofiq, ruxsatnoma (litsenziya) asosida amalga oshiriladi. Jumladan, bunday shartnomalarning ishtirokchilari temir yo'lda - temir yo'l korxonasi; daryo va dengiz transportida — paroxodchilik; havo transportida — havo transporti qorxonasi; avtomobil transportida - avtoxo'jaliklar yoki avtokolonalar bo'ladi.

Yuk tashish shartnomasining huquqiy belgilari quyidagilardan iborat:

birinchidan, yuk tashish shartnomasi real shartnoma hisoblanadi, ya'ni yuk tashuvchi jo'natuvchi tomonidan o'ziga ishonib topshirilgan yukni belgilangan manzilga yetkazib berish va uni olishga vakolat berilgan shaxs (oluvchi)ga topshirish, yuk jo'natuvchi esa yukni tashib berganlik uchun belgilangan haqni to'lash majburiyatini oladi. Bunday yuk tashish shartnomasi shartlari tegishli transport hujjatlarida, aytaylik, temir yo'l, daryo va havo transportida - transport yukxatida, dengiz transportida- transport yukxati yoki konosamentda; avtomobil transportida - tovar- transport yukxatida yoki boshqa xil aktlarda va hujjatlarda rasmiylashtiriladi.

Jo'natuvchiga transport yukxati yoki boshqa tashish hujjatini tuzish va berish bir vaqtning o'zida shartnoma tuzilganligining tasdig'i bo'lib xizmat qiladi (O'zbekiston Respublikasi FK, 711-modda 2-bandi).

Demak, yuk tashish shartnomasi yozma shaklda tuziladi.

ikkinchidan, yuk tashish shartnomasi ham odatda, ikki tomonlama shartnomalar turkumiga kiradi. Shartnoma taraflarning har biri uchun muayyan huquq va burchlar tug'diradi;

uchinchidan, yuk tashish shartnomasi haq baravariga tuziladi, chunki jo'natuvchi yoki oluvchi yuk tashuvchiga yukni belgilangan manzilga yetkazib berganligi uchun haq to'laydilar.

Tashish shartnomasining har ikki turida ham tashish shartlari, shuningdek, taraflarning ularni tashish bo'yicha javobgarligi, agar FKda, transport ustavlarida va kodekslarda, boshqa qonunlarda va ularga muvofiq chiqarilgan qoidalarda boshqacha tartib belgilanmagan bo'lsa, taraflarning kelishuvi bilan belgilanadi. Biz yuqorida ko'rib o'tgan shartnoma turlari shartnomaning taraflariga qarab farqlanadi, ya'ni masalan, yo'lovchi va yuk tashish shartnomasida uning taraflari sifatida bir tomondan yo'lovchi (jismoniy shaxs) va ikkinchi tomondan transport tashkiloti tashuvchi sifatida ishtirok etsa, yuk tashish shartnomasida bir tomonda yuk jo'natuvchi va ikkinchi tomonda yuk tashuvchi ishtirok etadi. Bulardan tashqari, tashish qanday yo'llar bilan amalga oshirilishiga qarab ham quyidagi uch turga:

ichki qatnov bo'yicha yuk va yo'lovchilar tashishga;

xalqaro qatnov bo'yicha yo'lovchi va yuk tashishga;

to'g'ri - aralash qatnov bo'yicha yo'lovchi va yuk tashishga bo'linadi.

MUNOKAMA

Ichki qatnov bilan yo'lovchi va yuk tashish deganda, bir transport korxonasi harakat qiladigan chegarada, aniqrog'i, mamlakat doirasida tashish tushuniladi. Aytaylik, Toshkent temir yo'l chegarasidagi bir bekatdan shu yo'l chegarasidagi boshqa bir bekatga yuk va yo'lovchilar tashish. Shahar hududida harakat qiladigan transportlarda yo'lovchi va yuk tashish ham shu turga kiradi.

Xalqaro qatnov bo'yicha yo'lovchi va yuk tashish deganda, O'zbekiston Respublikasi va boshqa davlatlar o'rtasida amalga oshiriladigan tashish tushuniladi. Aytaylik, Toshkentdan Moskvagacha temir yo'l korxonalarining ishtirokida tegishli transport hujjati bilan yo'lovchi va yuklar tashish.

To'g'ri-aralash qatnov bo'yicha yo'lovchi va yuklar tashish deganda, bir necha transport va korxonalarining ishtirokida yagona transport hujjati bilan yo'lovchi, bagaj va yuk tashish tushuniladi. Mazkur turdagi shartnomalarning o'ziga xos xususiyatlaridan biri uning predmetidir, ya'ni shartnomaning predmeti tovar yoki jo'natilyotgan moddiy boyliklar bo'lmay, balki transport korxonasining ikkinchi taraf (mijoz) ga ko'rsatadigan transport xizmatidir.

Vaziyatdan kelib chiqib, tashish shartnomasi majburiy yoki ixtiyoriy ravishda o'zgartirilishi mumkin. Shartnomani o'zgartirish narx o'zgarishiga olib keladi.

Tashish shartnomasini ixtiyoriy tarzda o'zgartirish. Yo'lovchi talabi bilan tashish shartnomasini o'zgartirish, ixtiyoriy ravishda o'zgartirilish hisoblanib, ushbu o'zgartirish tashish yo'nalishining, xizmat ko'rsatish toifasining yoki tarifining o'zgarishiga sabab bo'lishi mumkin.

Agar yo'lovchi tashish shartnomasining har qanday shartini ixtiyoriy ravishda o'zgartirmoqchi bo'lsa, bu to'g'risida tashuvchini xabardor qilishi lozim:

- reysni;
- uchish sanasini;
- yo'nalishni;
- xizmat ko'rsatish toifasini;
- tashish uchun chiptaning muddatini va boshqalar.

Bunda tashuvchi tashish shartnomasining yangi shartlari bo'yicha tarifni hisoblashi kerak:

- agar tashish qiymati oshadigan bo'lsa, yo'lovchi o'rtadagi farqni to'lashi kerak.
- agar tashish qiymati pasaysa, tashuvchi yo'lovchiga farqni qaytarishi kerak.

Ixtiyoriy tarzda yo'lovchi tomonidan xizmat ko'rsatish toifasi o'zgartirilganda, yo'lovchi bagajni xizmat ko'rsatish toifasini o'zgartirish normalariga ko'ra bepul olib o'tish huquqiga ega.

Tashish shartnomasini majburiy ravishda o'zgartirish

Tashish shartnomasi yo'nalishning istalgan manzillarida, quyidagi hollarda majburiy ravishda o'zgartiriladi:

- yo'lovchi band qilingan joyga tashuvchining aybi bilan tutash qatnovga kela olmaganida;
- tashuvchi band qilingan joyni yo'lovchiga berish imkoniyatiga ega bo'lmaganida;
- tashuvchi qatnovni bekor qilganida;
- tashuvchi qatnovni parvozlar jadvaliga muvofiq ravishda bajara olmaganida;
- tashuvchi yo'lovchi uchun to'xtash va qo'nish manzillarida to'xtashni bajara olmaganda.

Tashishning majburiy ravishda o'zgartirilishi tashishning boshlanish vaqti va (yoki) muddati, tashuvchining, tashish yo'nalishining, xizmat ko'rsatish toifasining o'zgartirilishiga sabab bo'lishi mumkin.

Narxni o'zgarish tartibini qo'llash

Tashish bilan bog'liq belgilangan tariflar va yig'implarning miqdoriga o'zgartirishlar kiritilgan taqdirda, ushbu o'zgartirishlar ular kiritilgunga qadar tuzilgan tashish shartnomalariga tashish boshlanish vaqtiga qadar tatbiq etilmaydi.

Agar tashish boshlanishiga qadar yo'lovchining roziligi bilan tashish shartnomasiga o'zgartirish kiritilgan taqdirda, yangi tashish sanasidagi tarif va yig'implarning miqdori asosida qaytadan chipta rasmiylashtiriladi.

XULOSA

Yo'lovchi va bagaj tashish shartnomasining asosiy shartlari bilan qisqacha tanishib chiqamiz.

1. ASOSIY QOIDALAR

1.1. Ushbu shartnoma bo'yicha amalga oshiriladigan tashuvga (xalqaro, ichki yoki xalqaro tashuv doirasidagi ichki aviatashuv) quyidagi hujjatlar:

- Xalqaro havo transportida tashish bilan bog'liq ayrim qoidalarni birxillashtirish haqida konvensiya (Varshava konvensiyasi, 1929);
- Gaaga bayonnomasi (Xalqaro havo transportida tashish bilan bog'liq ayrim qoidalarni birxillashtirish haqida konvensiyaga o'zgartirishlar kiritish to'g'risidagi bayonnoma, 1955-y.);
- 1929-yil 12-oktyabrda Varshavada imzolangan va 1955-yil 28-sentabrda Gaagada tuzilgan bayonnoma bilan o'zgartirilgan, xalqaro havo transportida tashish bilan bog'liq ayrim qoidalarni

birxillashtirish to'grisidagi konvensiyani o'zgartirish haqida 1975-yildagi 1, 2 va 4 - sonli Monreal bayonnomalari;

- Shartnoma bo'yicha tashuvchi bo'lmagan shaxslar tomonidan amalga oshiriladigan havo transportida xalqaro yuk tashish bilan bog'liq ayrim qoidalarni birxillashtirish uchun 1929-yildagi Varshava konvensiyasiga qo'shimcha konvensiya. Gvadalaxara 1961-y.;

- O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi bilan belgilangan qoidalar va javobgarlik cheklolari qo'llaniladi.

Tashuvchining javobgarligiga har qanday cheklovlar yoki istisnalar tashuvchining agentlari, ishchilari yoki vakillariga, shuningdek, havo kemalari tashuvchi tomonidan foydalanilgan har qanday shaxsga, bunday shaxsning agentlari, xodimlari yoki vakillariga nisbatan qo'llaniladi.

1.2. Ushbu shartnoma bo'yicha amalga oshiriladigan tashuv va tashuvchi ko'rsatadigan xizmatlar, bu 1.1-bandda bayon etilganlarga zid bo'lmagan darajada, tashuv va xizmatlar uchun to'lanadigan tariflar qoidalariga, shuningdek tashuv shartlari hamda tashuvchi tomonidan belgilangan va ushbu shartnomaning bir qismi hisoblangan tashuvga oid qoidalarga muvofiq amalga oshiriladi....

1.22. Yo'lovchi, shartnoma amal qilish muddati mobaynida istalgan vaqtda – yo'lovchiga joy bron qilingan havo kemasi jo'nashidan oldin, marshrutdagi punktlardan birida havo tashish shartnomasini bekor qilishga va butun summani yoki tashuvchining tarif qoidalarida belgilangan tartibda tashish uchun to'langan summaning bir qismini olishga haqli. Parvoz ixtiyoriy ravishda bekor qilingan taqdirda, yo'lovchidan jarima yig'imi (neustoyka) undirilishi mumkin, uning miqdori tashish uchun to'lanadigan tarif shartlariga bog'liq.

1.23. Agar yo'lovchi tashish marshrutining biron bir qismida o'zi uchun ajratilgan o'rindiqdan foydalana olmasa, u bu haqda vakolatli agenti bilan bog'lanib Tashuvchini xabardor qilishi shart. Agar yo'lovchi buni qilmagan bo'lsa, u uchun bron qilingan o'rindiqdan foydalanmagan parvoz uchqandan so'ng, transport yo'nalishining keyingi barcha bo'limlari yo'lovchini ogohlantirmasdan bron qilish tizimi tomonidan avtomatik ravishda bekor qilinadi.

1.24. Summani qaytarish chiptani sotib olingan paytdan boshlab, agar tashish marshrutning biron bir uchastkasida bajarilmagan bo'lsa, yoki tashuvning birinchi bosqichida jo'nab ketgan kundan boshlab bir yil mobaynida, agar tariflarni qo'llash qoidalarida va Tashuvchining boshqa qoidalarida boshqacha qoida nazarda tutilgan bo'lmasa, bir yil ichida amalga oshiriladi.

1.25. Pul mablag'lari yuk tashish uchun to'lovni amalga oshirgan shaxsga qaytariladi, agar bunday shaxs boshqacha buyruq bermagan bo'lsa. Yo'lovchi yuridik shaxs yoki homiy tomonidan to'lov amalga oshirilgan aviatashuvdan bosh tortsa, pul mablag'lari faqat shu yuridik shaxs yoki homiyga qaytariladi.

2. YO'LOVCHILAR UCHUN MUHIM XABARLAR

2.1. Davlat soliqlari va bojlari to'g'risida

Chipta narxi davlat ma'muriy organlari va aeroportlar tomonidan tashuvchilarga qo'llaniladigan soliqlar, bojlar va yig'imlarni o'z ichiga olishi. Chipta narxining katta qismini tashkil etishi mumkin bo'lgan usbu soliqlar va yig'imlar chiptadagi maxsus ajratilgan joyda (TAX ustuni) alohida ko'rsatilishi. Yo'lovchidan chiptani sotib olishda to'lanmagan soliq yoki bojni to'lashi talab qilinishi mumkin.

2.2. Tashuvchi javobgarligi cheklanganligi to'g'risida

“Uzbekistan Airways” AJ qatnovlarida tashish uchun Varshava konventsiyasi, 1956-yildagi Gaaga va 1975-yildagi Monreal bayonnomalari hamda O‘zbekiston Respublikasi Havo kodeksi bilan belgilangan quyidagi javobgarlik chegaralari (doirasi) qo‘llaniladi:

- yo‘lovchining o‘limi yoki sog‘lig‘iga zarar yetkazilishiga nisbatan 16 600 ta Maxsus o‘zlashtirilgan huquqlar (MO‘H). Istimno AQShga/dan tashuvlarga yoki AQShda kelishilgan to‘xtash punkti bo‘lgan tashuvlarga nisbatan qo‘llaniladi, bu yerda AQSh qonunchiligiga muvofiq, belgilangan javobgarlik doirasi 75 000 AQSh dollaridan kam bo‘lishi mumkin emas.

2.6. Qo‘l yuki

Yo‘lovchi o‘z javobgarligi ostida qo‘l yukini samolyot saloniga olib kirishi mumkin. Bunday qo‘l yukining og‘irligi ekonom klass yo‘lovchilari uchun 8 kg va biznes klass yo‘lovchilari uchun 10 kg dan oshmasligi kerak. Yo‘lovchi o‘z javobgarligi bilan qo‘l yukini samolyot saloniga olib kirishi mumkin. Qo‘l yuki bo‘laklarining og‘irligi quyidagilardan oshmasligi kerak:

- Mail line l reyslarda ekonom klass yo‘lovchilari uchun 8 kg va biznes klass yo‘lovchilari uchun 10 kg;
- Low cost reyslarda ekonom-klass yo‘lovchilari uchun 5 kg.

Qo‘l yukining uch tomonlama o‘lchov yig‘indisining maksimal hajmi - 115 sm dan oshmasligi kerak.

Yo‘lovchi o‘zi bilan birga havo kemasi salonida belgilangan qo‘l yukini tashish me‘yoridan ortiq bo‘lgan, parvoz vaqtida unga zarur bo‘lgan quyidagi buyumlarni olib ketishi mumkin:

- ayollar sumkasi, erkaklar portfeli yoki hujjatlar uchun papka;
- parvoz vaqtida o‘qish uchun bosma nashrlar;
- bolalar ovqatlari va bolalar sayohat beshigi;
- soyabon yoki hassa;
- palto, plash yoki boshqa tashqi kiyim;
- pled;
- guldasta;
- harakatlanadigan nogironlar aravachasi va harakatlanish uchun boshqa asboblari, agar ular safar davomida harakatlanishi cheklangan yo‘lovchiga kerak bo‘lsa;
- og‘irligi 5 kg dan va uch tomonlama o‘lchami 115 sm dan oshmaydigan Duty-free do‘konidan xarid qilingan buyumlar solingan bitta sumka.

2.7. Shikoyat va da‘vo arizalarini berish muddatlari to‘grisida xabarlar

Mahalliy tashuvlarda Tashuvchiga nisbatan yozma da‘volar olti oy ichida berilishi mumkin. Ushbu muddat quyidagicha belgilanadi:

- bagajning kamomadi yoki shikastlanishi hamda uni yetkazib berishdagi kechikish uchun kompensatsiya talabi to‘g‘risidagi da‘volar - bagaj topshirilgan kundan boshlab;
- bagaj yo‘qolgani uchun kompensatsiya talabi to‘g‘risidagi da‘volar – bagaj belgilangan joyga yetib kelishi kerak bo‘lgan kundan boshlab;
- qolgan barcha hollarda – da‘vo qilish uchun asos bo‘lgan hodisa yuz bergan kundan boshlab.

Xalqaro tashuvlarda Tashuvchiga nisbatan yozma da‘volar quyidagi hollarda taqdim etilishi mumkin:

- olingan bagaj shikastlangan yoki unda kamomad bo‘lgan taqdirda - darhol, lekin shikastlanish yoki kamomad aniqlanganda bagaj qabul qilingan kundan boshlab 7 kundan kechiktirmay;

- yetkazib berishda kechikishlar bo'lgan taqdirda - oluvchining ixtiyoriga bagajni topshirish kundan boshlab 21 kundan kechikmay;
- bagaj yo'qolganda – havo kemasining belgilangan manzilga yetib kelgan kundan yoki tashish tugagan kundan boshlab ikki yil davomida.

Belgilangan muddatda bayon qilingan yozma da'vo bo'lmasa, tashuvchiga da'vo ko'rsatilmaydi.

Tashuvchiga havo tashishdan kelib chiqadigan da'volar havo kemasi belgilangan joyga yetib kelganidan ikki yildan kech bo'lmaganda yoki havo kemasi kelishi kerak bo'lgan kundan boshlab, yohud tashish to'xtatilgan kundan boshlab va da'vogar tanloviga ko'ra: tashuvchi joylashgan, transport shartnomasi tuziladigan tegishli agentlikka ega bo'lgan joyda, tayinlangan joyning tegishli havo kemasida berilishi kerak.

Tashuvchi quyidagi hollarda yo'lovchining yoki uning qonuniy vakilining talabini qondirishdan bosh tortishga haqli:

- manfaatdor shaxs yetkazilgan zarar to'g'risida zarur dalillarni keltira olmasa;
- aviakompaniyaning tashish shartnomasi shartlarini bajarishi va yetkazilgan zarar o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri sababiy bog'liqlik bo'lmasa;
- yo'lovchining bagajiga zarar yetkazilishiga yo'lovchining bagajidagi mulk sabab bo'lsa;
- tashuvchi yo'lovchining beparvo harakatlari va ehtiyotsizligi uning sog'lig'iga yoki yukiga zarar yetkazilishiga yoki ko'payishiga sabab bo'lganligini isbotlasa;
- bagajni tashish paytida yetkazilgan zarar quyidagilar tufayli yuzaga kelsa:
- tashuvchi jo'nash, tranzit yoki boradigan mamlakatning amaldagi davlat organlari qonunlari, qoidalari, buyruqlari, talablariga rioya qilganligi va / yoki rioya qilmaganligi sababli;
- yo'lovchining bagajni yetarli yoki noto'g'ri qadoqlashi;
- tashuvchi mulkida havoda tashish taqiqlangan, tashuvchi qoidalarida belgilangan predmetlar va narsalarni kiritilishi;
- ma'lum sifat, xususiyat yoki nuqsonga ega, bagajda tashiladigan narsalarga xos;
- bagajga yetkazilgan zarar tashuvchiga bog'liq bo'lmagan har qanday sabab tufayli sodir bo'lsa hamda tashuvchi va uning vakolatli shaxslari qasddan qilgan harakatlari yoki beparvoliklari tufayli shunday zarar yetkazilganini istisno qilganda, tashuvchi va uning vakolatli shaxslari tomonidan zararni bartaraf etish bo'yicha barcha zarur bo'lgan choralar ko'rilganligi yoki ularni qabul qilib bo'lmasligi isbotlansa.

2.8. Bagajdagi xavfli predmetlar va moddalar.

Xavfsizlik nuqtai nazaridan, xavfli predmetlar, agar maxsus ruxsatnomalarda boshqacha tartib nazarda tutilgan bo'lmasa, tekshirilgan bagajda yoki tashiladigan bagajda bo'lmasligi kerak.

Havo transportida tashish taqiqlangan xavfli predmetlar haqida batafsil ma'lumot tashuvchi tomonidan o'zinig rasmiy saytida, tashuvlarni sotish agentlarida, maxsus ma'lumot materiallarida taqdim etiladi.

REFERENCES

1. Оқюлова М.Б. Юк ташиш шартномаси тушунчаси ва мазмуни. Мустақил Ўзбекистан: ХУКУК фанларининг долзарб муаммолари. -Т.: Фалсафа ва ХУ^УКинститути. 1997. - 94 б;
2. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. (2021-йил 1-мартгача бўлган ўзгартиш ва қўшимчалар билан). Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси www.lex.uz (расмий манба) асосида. Тошкент .”Yuridik adabiyotlar publish” 2021;
3. <https://lex.uz/ru/docs/-18942>;
4. <https://lex.uz/m/acts/-55594>;
5. <https://lex.uz/docs/-4704>;
6. <https://lex.uz/uz/docs/-22964>;
7. <https://advice.uz/oz/document/1113>;
8. <https://www.uzairways.com/uz/tashuv-bitimi-shartlari>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВАЯ ОСНОВА РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Ниёзов Самандар Уктамович

Старший преподаватель кафедры вооружении и стрельбы ЧВТКИУ подполковник

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7011940>

Аннотация. Идеологические влияния существовали всегда. В первые годы независимости Узбекистана она достигла критической точки. Были попытки подорвать только что созданное государство и внедрить чужие идеи. В это время решающее значение имеет государственная социальная политика. Такие вопросы рассматриваются в статье.

Ключевые слова: идеология, политика, поток, стабильность, манипуляция, идеологический иммунитет.

REGULATORY FRAMEWORK FOR THE DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF SOCIAL POLICY IN UZBEKISTAN

Abstract. Ideological influences have always existed. In the first years of Uzbekistan's independence, it reached a critical point. There were attempts to undermine the newly created state and introduce other people's ideas. At this time, state social policy is of decisive importance. Such issues are discussed in the article.

Keywords: ideology, politics, flow, stability, manipulation, ideological immunity.

ВВЕДЕНИЕ

Геополитические цели, как правило, гармонируют с другими составляющими идеологической политики. Идеологическое воздействие становится наиболее эффективным инструментом геополитики. Некоторые политические силы стремились создать идеологическую среду для подчинения умов и мышления разных народов мира, особенно молодежи, своим интересам посредством идеологического воздействия. Идеологические угрозы актуальны для современного глобализирующегося мира.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Основной целью идеологических войн является целенаправленное идеологическое воздействие и манипулирование общественным сознанием, захват и удержание власти, достижение политического, военного и экономического превосходства без учета интересов экономически, политически и в военном отношении низших государств. сила, которая может представлять серьезную угрозу межгосударственным отношениям.

Под моральной угрозой понимается, прежде всего, любое лицо, независимо от языка, религии, убеждений, против его свободы в полном смысле, которая осуществляется с целью полного разрушения его духовного мира. .

Формирование идеологического иммунитета является основой обеспечения безопасности и стабильности.

Первый Президент Республики Узбекистан И.А. в одном из своих выступлений. Каримов заявил: «Идеологическая свалка в десять раз сильнее ядерной свалки, а отсутствие идеологического иммунитета приведет к хаосу и коррупции во всем мире».

РЕЗУЛЬТАТЫ

Во всем мире идет борьба на этом поприще идеологической подготовки. Примером может служить ситуация в соседних странах - Афганистане, Ираке, Сирии, Ливии, Йемене, Украине, Грузии, Молдавии.

Конфликты возникают из-за идеологического разрыва, образовавшегося в сознании людей. В некоторых регионах на протяжении столетий кочевые народы жили бок о бок с оседлыми народами, иранские племена с тюрками, мусульмане с евреями и христианами.

В первые годы независимости в нашу республику под видом ислама стали проникать сторонники религиозного фундаментализма, такие как «Хизб ут-Тахрир аль-Ислами», «Тауба», «Таиф», «Таблигиты», «Нурчилар». Они стремятся завоевать умы и сердца молодежи, якобы обучая ее основам ислама посредством чтения Священного Корана, и в результате их учат противостоять действующему конституционному правительству. Они пытались нанести ущерб общественно-политической системе Узбекистана, созданной народом в процессе развития национальной государственности.

Идеологический вакуум, созданный в первые годы независимости, был не созидательной, а разрушительной силой для республики. Это привело к чрезмерному влиянию на верующих, нетерпимости к другим религиям, появлению религиозных фанатиков, влиянию на несформированное сознание молодежи.

Место Узбекистана в Центральной Азии уникально. В этом регионе Узбекистан является страной с самой большой численностью населения и огромным экономическим и научным потенциалом. В Узбекистане разработана и успешно реализуется уникальная модель перехода к рыночной экономике. Узбекистан обладает самым высоким интеллектуальным потенциалом в Центральной Азии, богат ресурсами и рабочей силой. Он является связующим звеном между Европой и Азией территориально, проводит миролюбивую политику в регионе и фактически обеспечивает политическую стабильность.

Из истории известно, что было несколько попыток завоевать эту местность. И в наше время таких фактов не так много. Они используют разные методы борьбы: насилие, вторжение, терроризм и т.д. Он привлекает простых и неграмотных людей, особенно молодежь. Сегодня более дюжины религиозных групп продолжают свою тайную борьбу, чтобы завоевать умы части молодежи.

Почему наши идеологические враги привлекают в свои ряды молодежь? Потому что его легко обмануть. Цель идеологических врагов - внедрить деструктивные идеи под видом обучения религии с юных лет. Некоторые молодые люди не понимают концепции религиозного фундаментализма. Под видом ислама нынешние религиозные экстремисты пытаются контролировать умы молодежи и заманивать в ловушку несформировавшуюся молодежь. Он использует неопытность молодежи для достижения своих грязных целей и продвигает исламские идеи.

ОБСУЖДЕНИЕ

Одним из важных элементов проведения социальной политики является либерализация экономики.

Жизненно важные инициативы, направленные на диверсификацию экономики, структурное обновление сельского хозяйства, расширение внешнеэкономических связей, выдвигаются руководством нашей страны. Стоит отметить, что для полной реализации

поставленных задач в Узбекистане принимаются меры по развитию креативной экономики на основе инновационного развития и ускорения экономического роста.

Его основная идея заключается не только в увеличении экспорта, но и в обеспечении создания новых секторов, товаров и услуг, позволяющих создавать качественные рабочие места. Креативная экономика также предусматривает активное участие граждан в производстве путем поддержки «стартапов», то есть новых бизнес-проектов, оригинальных идей.

В нашей стране все шире внедряются «стартапы». Они особенно популярны среди молодежи. Например, в марте этого года стартовала программа поддержки молодежных «стартап-инициатив». В нем приняли участие более тысячи студентов различных высших учебных заведений Узбекистана. В этом комплексном проекте больше всего инициатив было в сферах электронной коммерции, образования, коммуникационных и навигационных технологий, транспорта и дорожной инфраструктуры, медицины и биотехнологий.

В целях экономического развития и либерализации Президентом принято более 20 нормативных правовых актов, внесены изменения и дополнения в ряд действующих законов, созданы необходимые условия для поддержки субъектов предпринимательства. В частности, по инициативе главы нашего государства были созданы Гарантийный фонд развития малого предпринимательства, Представительский институт по защите прав и законных интересов субъектов предпринимательства при Президенте Республики Узбекистан. По мнению международных экспертов, подход к реализации экономической политики в Узбекистане меняется. В первую очередь это направлено на повышение экономической активности населения и создание благоприятной деловой среды. Основное внимание уделяется привлечению иностранных партнеров и инвестиций в организацию и расширение высокотехнологичного и инновационного производства. В целях активного привлечения иностранных инвестиций и создания благоприятных условий для создания предприятий, выпускающих продукцию, предназначенную для экспорта, в регионах нашей страны создаются свободные экономические зоны. За короткий срок было создано 11 свободных экономических зон в Республике Каракалпакстан, Бухарской, Джизакской, Наманганской, Самаркандской, Сырдарьинской, Сурхандарьинской, Ташкентской, Ферганской и Хорезмской областях. Это также свидетельствует о том, что география производства и использования ресурсного потенциала регионов расширяется.

ВЫВОДЫ

Итак, формирование идеологического иммунитета определяется тем, насколько он соответствует характеру, образу жизни и мышлению народа, а главное, насколько он отражает национальные интересы и стремления общества. Только такая идеология проходит проверку временем и жизнью, в нее верят и принимают как веру. Только тогда оно будет иметь духовную и нравственную силу и будет сильнее самого современного оружия. Широкою общественность, интеллигенцию, деятелей науки и культуры, прежде всего, усилиями работников духовно-просветительской сферы, необходимо поднять на новый уровень деятельности, направленную на совершенствование основных принципов идеологии национальной независимости в наша страна. умы людей. В частности, следует подчеркнуть, что главной целью является превращение национальной идеи и идеологии

независимости в основу мировоззрения и духовного стержня каждого человека, проживающего в нашей стране.

На сегодняшний день человечество накопило столько оружия и боеприпасов, что его хватит, чтобы несколько раз уничтожить землю. Однако самой большой опасностью сегодня является непрекращающаяся идеологическая борьба за сердца и умы людей, особенно молодого поколения. Сегодня решающую роль играет битва на идеологическом фронте, а не бои на ядерных полигонах. Эту горькую правду никогда нельзя забывать.

REFERENCES

1. К. Комилов, У. Хасанбоев, Н. Хошимов. Религиозный экстремизм и международный терроризм представляют собой угрозу развитию общества. - Т.: Изд-во Ташкентского исламского университета, 2019.
2. Гафуров, Б. З. ТЕКСТЫ С ФОНОСТИЛИСТИЧЕСКИМИ ФОНОВАРИАНТАМИ И ИХ ПЕРЕВОД (НА МАТЕРИАЛЕ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА). *ILIM ҳам JÁMIYET*, 72.
3. Zakirovich, G. B. (2022). The Theme of Female Gender in the Texts of Advertising in Russian and Uzbek Languages (On the Material of Medical Vocabulary). *Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT*, 2(1), 23-29.
4. Gafurov, B. Z. (2022). Analysis of medical version in texts of advertising of hygiene products in the fight against COVID-19 (on the material of Russian and Uzbek languages). *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL)*.
5. Shodiyeva, G., & Ismatova, S. (2022). O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA SO'Z TURKUMLARI MASALASI. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(7), 103-105.
6. qizi Shodieva, G. N., & Dusmatov, H. H. (2022, July). RINCPLES OF DIVISION OF WORD CATAGORIES IN UZBEK LANGUAGE. In *INTERNATIONAL CONFERENCES ON LEARNING AND TEACHING* (Vol. 1, No. 11, pp. 38-43).
7. Shodiyeva, G. N. K., & Dustmatov, H. (2022). CLASSIFICATION OF WORDS IN UZBEK AND ENGLISH: IN THE EXAMPLE OF VERBS. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(4), 234-237.
8. Do'smatov, D. qizi Shodiyeva, GN (2022, May). O 'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA SO'ZLARNI TURKUMLARGA AJRATISH.
9. Qizi Shodieva, G. N., & Dusmatov, H. H. (2022, July). RINCPLES OF DIVISION OF WORD CATAGORIES IN UZBEK LANGUAGE. In *INTERNATIONAL CONFERENCES ON LEARNING AND TEACHING* (Vol. 1, No. 11, pp. 38-43).
10. Usmanova, D., & kizi Shodieva, G. N. ISSUES OF CLASSIFICATION OF WORD CATAGORIES IN THE UZBEK.
11. Аббасова, Н. К. (2020). ИНТЕРАКТИВНЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА УЧАЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ. In *АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 49-53).
12. Aliyeva, N. (2021). ИЗОМОРФИЗМ АНГЛИЙСКИХ КОЛЛОКАЦИЙ И ФРАЗЕМ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ С УЧЕТОМ ПЕРЕХОДНОСТИ ЗНАЧЕНИЯ. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 2(2).
13. ГАНИЕВ, Б., & Ганиева, М. С. (2019). Религиозно-исламские и духовные корни предпринимательской деятельности в Средней Азии. In *ИДЕАЛЫ И ЦЕННОСТИ ИСЛАМА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ XXI ВЕКА* (pp. 332-335).

**ВОЯГА ЕТМАГАНЛАРНИНГ ЖИНОЯТЛАРИ ҲАҚИДАГИ ИШЛАР БЎЙИЧА
СУД МУҲОКАМАСИ ТАЙЁРЛОВ ҚИСМИНИНГ АЛОҲИДА ЖИҲАТЛАРИ****Ш.И.Хамраева**

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Академияси мустақил изланувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7026975>

Аннотация. Мазкур мақола вояга етмаганларнинг жиноятларини суд муҳокамасининг тайёрлов қисмида вояга етмаганлар ишлари бўйича идоралараро комиссия вакилининг иштирокига оид алоҳида масалаларга бағишланган. Унда комиссия вакилининг процессуал мақоми ҳамда процесс давомида судланувчининг турмуш ва тарбияланиш шароитларини ўрганишидаги иштирокига оид масалалар ёритилган. Бу тоифадаги ишларни кўришида комиссия вакилининг ўрни ва роли таҳлил қилиниб илмий асослантирилган таклифлар келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: суд муҳокамасининг тайёрлов қисми, вояга етмаганлар ишлари бўйича идоралараро комиссия, турмуш ва тарбияланиш шароитлари, қўшимча процессуал кафолатлар, профилактик чоралар, жазо-тарбиялаш чоралари.

**ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВИТЕЛЬНОЙ ЧАСТИ СУДЕБНОГО
РАЗБИРАТЕЛЬСТВА ПО ДЕЛАМ О ПРАВОНАРУШЕНИЯХ
НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ**

Аннотация. Данная статья посвящена конкретным вопросам, связанным с участием представителя межведомственной комиссии по делам несовершеннолетних в подготовительной части судебного разбирательства по делам несовершеннолетних. Описываются процессуальный статус представителя комиссии и вопросы, связанные с участием в расследовании условий жизни и воспитания подсудимого в ходе судебного разбирательства. Проанализирована позиция и роль представителя комиссии и внесены научно обоснованные предложения при рассмотрении данной категории дел.

Ключевые слова: подготовительная часть судебного разбирательства, межведомственная комиссия по делам несовершеннолетних, условия жизни и воспитания, дополнительные процессуальные гарантии, меры пресечения, уголовно-воспитательные меры.

**FEATURES OF THE PREPARATORY PART OF THE TRIAL IN CASES OF
JUVENILE DELINQUENCY**

Abstract. This article is devoted to specific issues related to the participation of a representative of the interdepartmental commission on juvenile affairs in the preparatory part of the juvenile trial. The procedural status of the representative of the commission and issues related to participation in the investigation of the living conditions and upbringing of the defendant during the trial are described. The position and role of the representative of the commission was analyzed and scientifically substantiated proposals were made when considering this category of cases.

Keywords: preparatory part of the trial, interdepartmental commission on juvenile affairs, living conditions and education, additional procedural guarantees, preventive measures, criminal and educational measures.

КИРИШ

Суд муҳокамасининг тайёрлов қисми – жиноят ишига тегишли барча ҳолатларни тўлиқ, ҳар томонлама ва холисона текшириш учун зарур бўлган шарт-шароит ҳамда қонуний асос яратиш, суд тергови давомида далилларни ҳаққоний текшириш, баҳолаш ишни мазмунан тўғри ҳал қилиш мақсадида суд ва процесснинг барча иштирокчилари томонидан жиноят–процессуал қонунчилиги билан белгиланган тартибда амалга ошириладиган ҳаракатлар йиғиндиси.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексининг 406-моддасига кўра вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишларни бўйича суд муҳокамаси жиноят-процессуал қонунчилигининг барча тамойилларига амал қилган ҳолда умумий шартлар асосида ўтказилади. Шунингдек, ушбу қоидалар вояга етмаган судланувчининг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларининг кўшимча кафолатловчи алоҳида процессуал қоидалар билан тўлдирилган бўлиб, суд муҳокамасининг ҳар бир босқичида қўлланилиши назарда тутилган.

Шунга кўра, процессуал кўшимча кафолатларни суд муҳокамасининг барча босқичларида қўллаш масаласи муҳим аҳамиятга эга.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Суд мажлиси унинг тайёрлов қисми билан бошланади ва ЖПКнинг 428-438-моддаларида назарда тутилган тартибда амалга оширилади.

Суд мажлисининг тайёрлов қисмида раислик қилувчи уни ўтказиш учун тегишли шарт-шароитлар мавжудлигини текширади. Жумладан, раислик қилувчи суд мажлисида иштироки шарт бўлган шахсларнинг келган-келмаганлигини аниқлай ҳамда процессуал муносабатлар билан боғлиқ бўлган илтимосномаларни ҳал қилади, шунингдек одил судловни ўтказиш учун суд мажлисини ташкил қилиш чораларини кўради.

Чунки, жиноят процессининг кейинги кечиши ва унинг асосий мақсадларига эришилиши суд муҳокамасининг ушбу қисмида амалга ошириладиган хатти-ҳаракатларнинг сифат ва мазмунига кўп жиҳатдан боғлиқдир.

Суд муҳокамаси тайёрлов қисмининг жиноят ишини мазмунан тўғри ҳал қилиш учун зарур бўлган шарт-шароитларни яратиш мақсадига эришишда раислик қилувчи мавжуд суд таркиби билан ишни муҳокама қилиш имкони борлиги масаласини ҳал қилади ва процесс иштирокчилари(тарафлар, гувоҳлар, эксперт, мутахассис ва бошқалар)нинг судга келган-келмаганлигини текширади. Судга чақирилган процесс иштирокчиларидан бирортаси келмаган тақдирда суд жиноят ишини муҳокама қилиш мумкинлиги ёки мумкин эмаслиги тўғрисида масалани ҳал қилади. Ҳар бир процесс иштирокчисига уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари тушунтирилади улар томонидан келтирилган илтимосномалар мазмунан ҳал этилади.

Шунга кўра, айтиш мумкинки, суд мажлисининг тайёрлов босқичида ҳал этилиши лозим бўлган процессуал ҳаракатларни кетма-кетликда бажармасдан ва тегишли масалаларни ҳал қилмасдан туриб, суд терговини қонун талабларига (ЖПК 52-боб) қатъий риоя қилган ҳолда ўтказиш учун шарт-шароит яратиб бўлмайди.

Суд муҳокамасининг тайёрлов қисмидаги ҳар бир процессуал ҳаракатлар (ЖПК 428-438-моддалар) қатъий тартибда бажарилади ва суд мажлисининг баённомасида қайд қилинади.

ЖПКнинг 428-моддасига асосан раислик қилувчининг тайинланган вақтда суд мажлисини очиш қандай жиноят иши кўрилишини эълон қилиш билан бошланади. Бунда

раислик қилувчи иш кўрилатган суднинг тўлиқ номини, судланувчининг исми, шарифи ва отасининг исмини, унга нисбатан эълон қилинган ЖК моддасини ва жиноят иши рақамини қайд этиб ўтади.

Шундан сўнг, суд мажлисига чақирилган процесс иштирокчиларининг судга келган-келмаганлигини текширади.

Суд муҳокамасининг ушбу босқичида вояга етмаган судланувчининг қўшимча процессуал кафолатлари ҳам ўз аксини топган.

Бу тоифадаги ишларни кўришда иштирокчиларнинг келган-келмаганлигини аниқланиши уларнинг жиноят процессида вояга етмаган судланувчининг манфаатларини қўшимча равишда ҳимоя қиладиган шахслар (ҳимоячи, қонуний вакиллар) билан белгиланади.

Жиноят-процессуал қонунчилигида вояга етмаган судланувчига нисбатан белгиланган қўшимча кафолатлардан бири ҳисобланган бу тоифадаги ишларни юритишда ҳимоячи иштирокининг шартлилиги (ЖПК 51 ва 550-моддалар) билан бирга қонуний вакил (549-модда) ва педагог(психолог) (121, 554-моддалар)нинг эштирок этиши аниқланади.

Судлар олдида вояга етмаганнинг турмуш ва тарбияланиш шароитларини исботлаш мажбурияти юклатилганлигини инобатга олиб, ЖПК 551-моддасига асосан вояга етмаганлар ўқиган ёки ишлаган корхонани, муассасани, ташкилотни, вояга етмаганлар ишлари бўйича идоралараро комиссияни, вакилларини, суд мажлисига чақиришга ҳақли.

Раислик қилувчи суд муҳокамасига таржимон иштирокини ҳал қилганидан (ЖПК 430-модда) сўнг гувоҳларни суд мажлиси залидан чиқариб туриш масаласига ўтади (ЖПК 432-модда).

Юқорида қайд этиб ўтилганидек, вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишларни кўришда, суд ЖПКнинг 0000-моддаси талабига кўра вояга етмаганнинг яшаш ва тарбиялаш шароитларини ўрганиш мақсадида вояга етмаганлар ишлари бўйича идоралараро комиссия вакилини жалб қилади.

Бирок, жиноят-процессуал қонунчилиги ва уни қўллаш амалиётида комиссия вакили қайси тоифадаги иштирокчи сифатида жалб қилиниши, ЖПКнинг 432-моддаси талабига кўра уни суд мажлисидан чиқариб туриш мақсадга мувофиқлиги масаласи баҳлидир.

Ушбу Қарорнинг 4-бандида Суд бу ташкилотнинг вакилини гувоҳ сифатида сўрок қилиш учун суд мажлисига чақиришга ҳақли эканлиги баён қилинган.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги Вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисидаги Қарори 13-бандига кўра судлардан вояга етмаганлар ишлари бўйича идоралараро комиссиялар ўз фаолиятини жамоатчилик асосида амалга оширувчи, вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарлик содир этилиши ва уларни назоратсиз қолдириш ҳолларининг олдини олувчи ҳамда улар ўртасида содир этилатган ҳуқуқбузарлик ва жиноятларнинг келиб чиқиши сабаблари, шарт-шароитларини аниқлаш ва бартараф этиш чораларини амалга оширувчи орган ҳисобланишига эътибор қаратилиши талаб этилган.

Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленумининг “Вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги Қарорининг 4-бандига

асосан судлар вояга етмаганлар томонидан содир қилинган жиноятларни кўришда вояга етмаганлар ишлари бўйича идоралараро комиссиянинг (комиссия) вакилини гувоҳ сифатида сўроқ қилиш учун суд мажлисига чақиради.

Бироқ суд амалиётини ўрганиш натижаларига кўра комиссия вакили суд мажлиси залидан чиқарилмайди, аксинча бутун суд муҳокамаси давомида ундан вояга етмаган судланувчининг тавсифи (характеристикаси) ҳақида сўраб борилади ҳамда судланувчига нисбатан жазо-тарбия чораларини қўллаш ҳақида фикр билдириш имкони берилади.

Шу ўринда, бу тоифадаги жиноят ишларини кўришда комиссия вакилини суд залидан чиқариш лозимлиги ҳақида ҳуқуқни қўллаш амалиётида ва назария ўртасида баҳсли савол туғилади.

1959 йилда қабул қилинган Ўзбекистон СССР ЖПКда комиссия вакилининг суд мажлисида иштирок этиш тартиби кўрсатилган. Ушбу тарихий-ҳуқуқий ҳужжатда вояга етмаганларга нисбатан жиноят ишларини кўришда судларга комиссия вакилини гувоҳ сифатида чақириш ва сўроқ қилиш ваколатли эканлиги шу билан бирга, комиссия вакилининг эса бу тоифадаги ишларни кўриш давомида далилларни текширишда иштирок этишга ҳақли эканлиги кўрсатилган.

ССР Олий Суди Пленумининг 03.12.1976 йилдаги 16-сонли “Вояга етмаганларнинг жиноятлари ва уларни бошқа ижтимоий хавфли қилмишлар содир қилишга жалб қилиш ҳақида қонун нормаларининг судлар томонидан қўллаш амалиёти тўғрисида”ги Қарорида вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссия вакилини вояга етмаган судланувчига нисбатан суд мажлисининг тарбиявий таъсирини ошириши, ўсмирнинг шахси, унинг хатти-ҳаракатини тавсифловчи маълумотларни, судланувчининг ўқиш, тарбиялаш шароитларини тўла ва ҳар томонлама аниқлаш, судланувчи ҳамда ота-онасининг фикрини судга етказиш, жиноят содир қилиш шарт-шароитларини бартарф қилиш мақсадида суд муҳокамасига жалб қилиниши ҳақида тушунтиришлар берилган. Унга кўра суд муҳокамасининг бу тоифадаги иштирокчисини сўроқ қилиш суд қарорини чиқаришнинг асосларидан бири ҳисобланган.

Шу тарзда комиссия вакилининг процессуал мақоми ва ўрни гувоҳнинг процессуал мақомидан фарқ қилган.

Ҳозирги суд амалиётига кўра, комиссия вакили суд мажлиси давомида иштирок этиб, вояга етмаган судланувчини кенгроқ тавсифлаши, шу сабабли унга нисбатан жазо белгилашда ўз фикрини билдириши лозим. Чунки, комиссия вакили судланувчининг ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлари ҳақида нисбатан эртароқ хабардор бўлади, унга нисбатан яқка тартибдаги профилактик ишлар олиб борилганлигини кузатиб боради, судланувчи ҳамда унинг атрофидаги шахсларни анча вақт давомида ўрганган бўлади, шунга кўра комиссия вакили танланган жазо турини қўллаш-қўлламаслик билан вояга етмаган судланувчини тарбиявий тузатишга эришиш мумкинлиги ҳақида аниқ маълумотга эга бўлади.

Шунингдек, суд муҳокамасида комиссия вакилининг иштирок этиши, унинг ишга оид фикрини инобатга олиниши, судга судланувчига нисбатан жазо турини тўғри танлаш, процессини максимал тарзда индивидуаллаштиришга, шу орқали суднинг вояга етмаганни ресоциализация қилишдан иборат бўлган асосий мақсадига эришиш имконини беради.

МУҲОКАМА

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 14.03.2017 йилдаги ПҚ 2833-сонли Қарорига илова қилинган “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиши бўйича республика идоралараро комиссия тўғрисида”ги Низомга кўра вояга етмаганлар ишлари бўйича идоралараро комиссияларга давлат органлари, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари ва ташкилотларнинг вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, уларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш масалалари бўйича фаолиятини мувофиқлаштириш вазифаси юклатилган (9-банд).

Ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноятни биринчи марта содир этганлиги учун қонунчиликка асосан жавобгарликдан озод қилинган вояга етмаганларга нисбатан ишларни кўриб чиқишга ваколатли эканлиги кўрсатилган (20-банд). Суднинг бу ҳақидаги қарори вояга етмаган шахсга нисбатан яқка тартибдаги профилактик ишларни ташкил қилиш учун асос ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленумининг “Вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги Қарорининг 13-бандида комиссиялар ўз фаолиятини жамоатчилик асосида амалга оширувчи, вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарлик содир этилиши ва уларни назоратсиз қолдириш ҳолларининг олдини олувчи ҳамда улар ўртасида содир этилаётган ҳуқуқбузарлик ва жиноятларнинг келиб чиқиши сабаблари, шарт-шароитларини аниқлаш ва бартараф этиш чораларини амалга оширувчи орган ҳисобланиши эътироф этилган.

Демак, комиссия вакилининг процесснинг иштирокчиси сифатида суд муҳокамасида тўлиқ иштирок этиши, вояга етмаган судланувчининг шахсини тўлиқ ўрганиши ва унга нисбатан яқка тартибдаги профилактик ишларни эртароқ бошлаш имконини беради.

Шу ўринда, процессуалист А.Б.Антонованинг ҳам “комиссия вакили вояга етмаган судланувчига нисбатан жазо тайинлаш масаласини ҳал қилишнинг профессионал субъекти бўлмасада, у судланувчини махсус ўқув-тарбия муассасига жойлаштириш (ЖКнинг 88-моддасига асосан)”масаласини ҳал қилишда бола ҳуқуқларини ҳимоя қилишни мувофиқлаштирувчи шахс сифатида иштирок этиши лозим” лиги ҳақида билдирган фикрлари билан қўшилиш мумкин.

Бу каби фикрлар ҳуқуқшунос Н.А.Николаеванинг бир қатор илмий ишларида ўз аксини топган.

ХУЛОСА

Бинобарин, вояга етмаганларнинг жиноят ишлари бўйича суд муҳокамасининг тайёрлов босқичида ҳам вояга етмаган судланувчига нисбатан процессуал қўшимча кафолатлар назарда тутилган.

ЖПКнинг 60-бобидаги барча нормаларнинг амалиётга қўлланилиши, бу тоифадаги ишларни кўрилишига ўзига хос хусусиятга эга.

Шундан келиб чиқиб, суд муҳокамасининг вояга етмаган шахсга нисбатан асосий мақсадларини инобатга олиб, комиссия вакилининг суд муҳокамасидаги тўлиқ иштирокини қонунийлаштириш лозим.

Юқоридагиларга кўра, вояга етмаган судланувчига нисбатан суд муҳокамасининг асосий мақсадларига эришиши учун ЖПКнинг 562-моддасини қуйидаги таҳрирда баён этиш таклиф қилинади:

562-модда. Вояга етмаганлар ишлари бўйича идоралараро комиссиянинг ишнинг кўрилишида иштироки

Суд вояга етмаган шахснинг жинояти тўғрисидаги ишни кўриш вакили ва жойи ҳақида вояга етмаганлар ишлари бўйича идоралараро комиссияга хабар беради. Комиссия вакиллари гувоҳ сифатида сўроқ қилиш учун суд мажлисига чақирилиши лозим.

Комиссия вояга етмаганларга оид жиноят ишларини суд мажлисида кўришда ва далилларни текширишда тўлиқ иштирок этиш ҳамда илтимосномалар киритишга ҳақли.

Комиссия вакилининг суд муҳокамасининг барча босқичларида процесс иштирокчиси сифатида иштирок этиши, судланувчи вояга етмаганнинг шахсини етарли даражада ўрганиши муқаддам ғайриижтимоий ҳатти-ҳаракатлар содир қилмаган вояга етмаган судланувчига нисбатан профилактик ишларни эртароқ босқичларда ташкил қилиш имконини беради.

REFERENCES

1. С.Саҳаддинов. “Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексига шарҳлар”. Мухсус қисм. “Янги аср авлоди”, 2014 й. 186 Б.
2. Норпўлатов Н.Н. Суд муҳокамаси тайёрлов қисмининг назарий ва амалий муаммолари: Юрид.фан.номз.дисс.автореф.-Тошкент:ТДЮИ,2000.-Б.5.
3. Гречаная.И.В.Судебное разбирательство в отношении несовершеннолетних. Диссертация. 2014 й.79 Б.
4. ССР Олий Суди Пленумининг “Вояга етмаганларнинг жиноятлари ва уларни бошқа ижтимоий хавfli қилмишлар содир қилишга жалб қилиш ҳақида қонун нормаларининг судлар томонидан қўллаш амалиёти тўғрисида”ги Қарори. 03.12.1976 йил. 16-сон//<https://base.garant.ru>.
5. Антонова.Л.Б.Комиссия по делам несовершеннолетних и защите их прав: проблемы в реализации полномочий.Вестник Воронежского института МВД России №4/2021.6 С.
6. Николаева.Н.А.Взаимодействие следователя с комиссией по делам несовершеннолетних: новые технологи сбора сведений об обвиняемом.Криминалистика:вчера, сегодня, завтра.2021.№1/17.3 С.

SOME FEATURES OF MODERN TRENDS IN LEGAL RESEARCH

K. D. Ibragimov

Senior Lecturer of the Department of General Sciences and Culture of Tashkent State University
of Law

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7036639>

Abstract. *The article deals with current situation in legal research. The main paradigms in legal research are revealed. Special attention is paid to the problems of legal understanding, the connections in the methodology of jurisprudence and the theory of law. The processes of relativism of law and the epistemology of knowledge in law are analyzed.*

Keywords: *law, legal research, jurisprudence, legal understanding, science, constructedness, methodology.*

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ЮРИДИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Аннотация. *В статье рассматривается современная ситуация в области правовых исследований. Выявлены основные парадигмы в правовых исследованиях. Особое внимание уделено проблемам правопонимания, связям в методологии правоведения и теории права. Анализируются процессы релятивизма права и эпистемологии познания в праве.*

Ключевые слова: *право, правоведение, юриспруденция, правоведение, наука, конструктивность, методология.*

INTRODUCTION

In modern science today, the intersection of "paradigms" is found - most scientists adhere to the classical legal understanding, some non-classical and only a few post-classical. Nevertheless, a change in the type of rationality, sooner or later, but inevitably, will also come to jurisprudence. Therefore, the way out of the worldview and methodological crisis in which legal science finds itself in the modern world is not in the rejection of "fundamental science", primarily philosophy and theory of law, but in its reorientation into postclassical philosophy and theory of law, postclassical jurisprudence. Postclassical jurisprudence in the epistemological (methodological) sense must meet the following criteria: it must be a critique of classical jurisprudence, primarily its dogmatism, claims to be universal and apodictic; should be a reflection of the second order: regarding reality, its social conditioning and the subject of knowledge; it should recognize and justify the multidimensionality of law (the many modes of being: not only as a norm, legal order and legal consciousness, but also as an institution, the practice of its reproduction and a person constructing and reproducing the institution); it should postulate the constructedness and at the same time the socio-cultural conditionality of legal reality; finally (although this list can be continued), it should become "human-centric", that is, it should consider a person as the creator of legal reality, reproducing it with his practices. From the stated foundations of postclassical jurisprudence, it is obvious that there is a need for at least reflection, and as a maximum for the transformation of its methodological foundations.

MATERIALS AND METHODS

One of the most pressing problems for modern theory of law, as well as for the entire legal science, is the pluralism of legal understanding. It is no secret that today there are different approaches to understanding and theoretical understanding of law, largely due to its complexity

and multidimensionality. So, in addition to the three traditional types of legal understanding (legal positivism, the theory of natural law, sociology of law), “non-classical” or “post-classical” types of legal understanding are actively developing today. These include, for example, anthropology of law, phenomenology of law, critical legal research, feminist theory of law, legal existentialism and etc. Now it is important to emphasize not exactly what concepts of law exist, but that they give a different assessment of legal reality, primarily legislation, interpret basic legal concepts in different ways and qualify legally significant situations. The complexity is aggravated by the fact that none of the types of legal thinking today is able to convince its opponents of its own rightness, greater validity. There can be only one way out in the theoretical aspect: to constantly justify one's own position in a dialogue with other points of view.

The foregoing clearly indicates that in the current situation of epistemological uncertainty, the role of general theoretical understanding of law is cardinally increasing. It is the theory of law, which includes theories of special legal disciplines, that is obliged to take on the function of reflecting the methodology of all jurisprudence. Therefore, it should include such interdisciplinary problems as the theory of legal form, theory of evidence, legal technique, etc. Only in this way theoretical studies of law will fulfill their ontological (substantiation of law) and methodological (development of methods for scientific research and practical application of law) function. Let us formulate several principles of the postclassical methodology of jurisprudence. Principles of uncertainty and complementarity. From the principle of quantum physics, the postulate of uncertainty affirms the incompleteness of our knowledge due to both the potential inexhaustibility of the world and the limitations of the human mind. Hence, the impossibility of a complete, apodictic description, explanation, and even more so prediction of the behavior of any more or less complex social phenomenon or process (to which law undoubtedly belongs) is obvious. Moreover, the uncertainty principle does not allow one to give an unambiguous assessment of any social (and legal) phenomenon or process due to the impossibility of calculating its latent dysfunctions and long-term consequences, and thereby clarifying (at least quantitatively) the social effect of legal norms and institutions and law.

The principle of complementarity postulates the absence of a single privileged point of view on the object and the dependence of the picture of the object on the method used for its construction and cognition. From this we can conclude that the methodology has priority over the ontology of law, or that the picture of legal reality depends on the point of view of the observer and the methods for determining - constructing - the object (legal reality) based on the accepted methods. The principle of complementarity at the same time postulates the inexhaustibility of measurements, points of view on the object and, as a result, the multiplicity of types of legal understanding. The advent of "postclassics" is due to the linguistic "turn", which can be called the principle of sign-symbolic mediation of all social (and legal) phenomena. Any action, the subject of the material world, the person himself becomes a social phenomenon, only being signified and meaningful in sign-symbolic forms. Language (more precisely, the person using the language) designates by acts of nomination, classifies, categorizes and qualifies social situations, turning some of them - which seem to be the most significant - into legal ones. Thus, the construction and reproduction of legal reality occurs with the help of sign forms, the most important of which is language.

Contextualism, historical and socio-cultural conditionality or relativity of law, replacing the universalism inherent in classical legal understanding, implies relativity, relativism of law in

relation to society, represented by social phenomena (politics, economics, culture, etc.) and reproduced by people's practices. The type of society with the help of legal culture determines the content and forms of law. At the same time, this does not negate the universality of law, which lies in its functional significance.

Relativism is one of the principles of the postclassical picture of the world and, accordingly, of epistemology. He speaks, first of all, about the relativity of knowledge about an object included in subject-subject interactions and intercultural context. Knowledge about an object is always incomplete, limited, conditioned by prevailing values, ideology, social doxa, scientific traditions, etc., and therefore relative.

RESULTS

All this also applies to legal knowledge, which, from the point of view of postclassical epistemology, has only relative autonomy in the environment of socio-humanitarian knowledge and is conditioned by the socio-cultural context (primarily by the dominant types of legal understanding), the dominant picture of the world, and worldview. Legal science is a "particular social theory", the content of which is determined by its connection with social philosophy and other social sciences, which has only relative autonomy. If knowledge about law is relative (socially conditioned), then Hegel's thesis is substantiated from the postclassical point of view that law is a moment, a side of society. In connection with the foregoing, it is possible to formulate the ontological principle of the relativism of law: law is a social phenomenon due to interactions with other social phenomena, outside and without which law does not exist, and with society as a social whole. This suggests a thesis that may seem shocking: there are no "pure" legal phenomena, just as there is not and cannot be a "pure system of law" by G. Kelsen. Law, like any social institution, although it does not have a single and single referent, is multifaceted, exists in the social world in the form of human interactions mediated by social (interiorized into individual) ideas. In these interactions, the psyche (psychic phenomena), culture, language, and often economics, politics, etc. always coexist. It is possible only analytically. Thus, there are no legal phenomena (laws, individual acts,

The foregoing does not mean that the relativity of law is arbitrariness and anarchy. As noted above, the relativity of law is the dependence and conditionality of law by society. Law, from the point of view of the dialogic sociology of law developed by the author, like any other social institution, performs a social function: it ensures the normal functioning of the society (at least self-preservation, at the maximum prosperity). Law does this by means of regulation of the most significant social relations; economy - using the production and distribution of material goods; politics - by making political decisions, etc. This is precisely the essence of law, the minimum of its universality. Why minimum? Because the content is "naked abstraction", filled with specific content in different historical epochs and in different cultures-civilizations. The specific content of law is precisely determined by the context of the historical era and culture-civilization. The relativity of law (more precisely, legislation) does not make it possible to formulate universal substantive criteria, for example, criminal law prohibitions. Crime and criminality are relative, conventional ("contractual" – as legislators "agree") concepts, they are social constructs that only partially reflect individual social realities: some people kill others, some take possession of the things of others, some deceive others, etc. But after all, the same actions in content may not be recognized as crimes: killing an enemy in war, murder by sentence (death penalty), taking possession of the things of another by a court decision, deception by the

state of its citizens, etc.” Recognizing the validity of the ideas of the famous criminologist, at the same time it needs to note that without a criminal prohibition, for example, murder, no society is able to exist, although the wording of this *corpus delicti*, of course, sometimes differs significantly. Therefore, in any society there are those norms that ensure its reproduction. The problem of their identification is one of the most urgent for the theory of law. Today it is impossible to formulate universal substantive criteria for their explication. But that doesn't mean they don't exist. To detect them, a sociological and legal study of this particular society is required, designed to fix, including by “qualitative methods”, widespread.

DISCUSSION

The practical turn involves the identification of legal practices that reproduce (both traditionally and innovatively) legal reality. It is practices that form the content of legal dogma and allow us to show the mechanism of legal institutionalization. In legal practices, there is an intersection of personal intentions (needs, interests, goals) with the requirements of institutions. Legal culture produces the socialization of a person - the bearer of the status of a subject of law, an actor, and includes him in the mechanism of reproduction of the legal system. Thus, the practical turn focuses on dynamism and proceduralism instead of the static nature of law. The essence of the practical turn in relation to jurisprudence is that law exists only if it (its iconic expression) is valid, i.e. is implemented in the practices of people – the bearers of legal statuses. The action (and hence the being) of law is the behavior and mental activities of people, complementary and mutually dependent on each other as an ideal (mental) meaning and personal meaning complements the practical action and its result.

An even more important task, which allows the sociology of law to turn to face the practical needs of jurisprudence, is to demonstrate the operation of law. What does this mean? In the dogmatic sense of the word, it is a legal action, i.e., the entry into force of a normative legal act. In the sociological sense, it is a multi-level activity to transform the worldview into the principles of law, legal constructions, a system of forms of external expression of the norms of law, the prevailing methods of practical activity, traditions and customs in which mass practices are embodied, the transformation of all this into skills (personal knowledge) of a particular person in relation to his interests (which, in turn, represent the intersection of the interests of a social group and personal motives). In this process, which expresses the essence of the practical turn, *practices prevailing in the relevant field of jurisprudence, social ideas about law (typical legally significant situations)*, personal background knowledge (or legal personal stereotypes), personalization of typifications and idealizations, individual meanings that personalize dominant meanings in relation to legally significant situations in their interpretation, as well as motivation.

CONCLUSIONS

The principle of dialogicity of law is the general quintessence of postclassical methodology from the point of view of the author's position, developed within the framework of a practical textbook. Dialogicity is the content of sociality as such, as it is a mediation, complementarity of the above points (principles in the ontological sense) of social (and legal) reality. Dialogicity as an acceptance of the position of a socially significant other forms the content of the legitimation of legal institutions and norms, as it correlates the requirements of society (translated through the status of a socially significant Other) with personal intentions and needs. Any social phenomenon is dialogical in the sense that it is both unique and typical (socially), and a social institution (for example, law) is a system of connections between

impersonal social statuses objectified in the corresponding mental representation, and the realization of these connections in actually occurring interactions of personified individuals. In other words, dialogue is the I-You relationship, behind which it is always hidden, it is a unique meeting of two personalities, which is transformed into a typed impersonal connection, and then into subsequent actual interactions. In the world around us, in fact, there are single people and interactions between them. However, due to the need to economize thinking, specific life situations, as well as their participants, are objectified by human consciousness into static forms, are brought (in jurisprudence, there is a special term for this - qualify) under familiar typical interactions. By virtue of this objectification, they are endowed (in the mass representation) with supernatural, supra-individual features and "turn" into substantial entities. At the same time, people in such situations behave as if they were so (supernatural) in reality. As a result, social reality is "doubling": social roles are "built on top" of actual interactions, expressed, for example, in the legal statuses of non-personalized subjects. The proposed principles of the postclassical methodology of law, open in terms of their number and content, determine the object and subject of legal science.

REFERENCES

1. К.Д. Ибрагимов Методология научных (правовых) исследований: учебное пособие / К.Д. Ибрагимов. – Ташкент: ТГЮУ, 2022. – 160 с.
2. The Pure Theory of Law and Analytical Jurisprudence Author(s): Hans Kelsen Source: Harvard Law Review, Vol. 55, No. 1 (Nov., 1941), pp. 44-70 Published by: The Harvard Law Review Association Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/1334739> Accessed: 06-04-2017 17:22 UTC
3. Современные тенденции развития юридической науки, правового образования и воспитания: сб. материалов междунар. науч.-практ. конф., Полоцк, 18-19 мая 2012 г. / редкол.: А.Н. Пугачев (отв. ред.) [и др.]. – Новополоцк: ПГУ, 2012. – 386 с
4. Современные тенденции развития права, государства и интеграционных образований: материалы междунар. науч. конференции студентов, магистрантов и аспирантов, Минск, 2–3 ноября 2018 г. / БГУ, Юридический фак.; [редкол.: Т. А. Червякова (отв. ред.) и др.]. – Минск: БГУ, 2019. – 462 с. Электронная библиотека БГУ (www.elib.bsu.by)
5. Ибрагимов К. Д. Права и свободы человека как основные элементы социальной жизни гражданского общества // Вестник науки и образования. – 2021. – №. 8-2. – С. 52-55.
6. Ибрагимов К. Д. Нормативно-правовое регулирование оценки воздействия актов законодательства в сфере развития институтов гражданского общества // Интернаука. – 2020. – №. 23-1. – С. 63-65.
7. Shakabilovich, S. S., Davletbaevich, I. K., & Rikhsivoevna, S. A. (2020). Priority directions for the development of civil society in Uzbekistan. Solid State Technology, 63(4).
8. K.D. Ibragimov. (2022). Creation of decent conditions for the people – a guarantee of sustainable development. Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities. 12(7):180 10.5958/2249-7315.2022.0

**IMPERATORNING MARDIKORLIKKA SAFARBARLIK HAQIDAGI
FARMONINING AKS SADOSI****Abdurazzaqov Shaxzodxo'ja**

Namangan davlat universiteti Tarix yo'nalishi 3-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7041740>

Annotatsiya. Mazkur ishda Rossiya imperatori Nikolay II ning Turkiston, Sibir, Kavkaz aholisini front ortidagi ishlari uchun mardikorlikka safarlik to'g'risidagi farmonining e'lon qilinishi, ushbu farmon e'lon qilingunga qadar oddiy xalqning ahvoli, mazkur farmonning qisqacha matni, ushbu farmonda yosh chegarasi, qaysi viloyatlar uchun amalga oshirilishi, mardikorlikka safarbarlikning qishloq xo'jaligi sohasiga ta'siri, safarbarlik to'g'risidagi farmonga Rossiya harbiy vazirligini munosabatlari, taklif va mulohazalari, safarbarlikdagi aholining noroziliklari sabablari, noroziliklarning boshlanishi, oddiy xalqning safarbarlikdan keyin o'zga yurtlarga chiqib ketishlari, undan tashqari mardikorlikka safarbarlik to'g'risidagi farmonning e'lon qilinishidan keyin Turkiston o'lkasi xususan, Farg'ona viloyati va boshqa atrof viloyatlarda ko'tarilgan xalq qo'zg'olonlarining adabiyotlarda yoritilishi, o'zbek hamda chet el tadqiqotchilarining ilmiy asarlari, ilmiy tadqiqotlari va unda yuzaga kelgan muammo va qiyinchiliklar hamda ularning yechimlari, natijalari va ularning tahlili yuzasidan berib o'tgan taklif va muloxazalarini berishi va Farg'ona vodiysidagi g'alla maydonlarini qisqarishi va paxta maydonlarining kengayishi, qishoq xo'jaligi uchun zarur ekin maydonlarining qisqarishi oddiy xalqning ahvoli tobora yomonlashishi xalq ommasining mavjud tuzumga qarshi norozlik kayfiyatini paydo bo'lishi haqida qisqacha to'xtalib o'tilgan. Xulosa o'rnida aytish joizki, Mazkur tadqiqotlar manbalar va arxiv ma'lumotlarini qiyosiy tahlil qilish va umumlashtirish, ularni tarixiylik nuqtayi nazaridan baholash asosida yaratildi. Tarixni milliy istiqlol g'oyalari nuqtayi nazaridan o'rganish talablaridan kelib chiqib milliy ozodlik harakatining g'oyaviy asoslari, yo'nalishini aniqlashga alohida urg'u berildi.

Kalit so'zlar: Nikolay II, Astraxan, Sibir, Turkiston, A.N.Kuropatkin, Yettisuv qirg'izlari, Yettisuvorti viloyatlari, Turkmanlar, Xitoy, Afg'oniston.

ЭХО УКАЗА ИМПЕРАТОРА О ТРУДОВОЙ МОБИЛИЗАЦИИ

Аннотация. В данном труде освещаются вопросы издания указа российского императора Николая II о мобилизации в мardikor населения Туркестана, Сибири, Кавказа для работы в тылу, положение простого народа до опубликования этого указа, краткий текст настоящего Указа, возрастной ценз в данном указе, для каких губерний он будет осуществляться, влияние мобилизации в мardikor на сельскохозяйственную сферу, влияние мобилизации в мardikor на сельскохозяйственную сферу России, влияние мобилизации в отношении военного министерства, предложения и замечания, причины недовольства мобилизованного населения, начало протестов, освещение в литературе народных восстаний, вспыхнувших в Туркестанском крае, в частности, в Ферганской области и других близлежащих областях, научных трудов, научных исследований узбекских и зарубежных исследователей, а также возникших в них проблем и трудностей, а также их решения после публикации указа о мобилизации простого народа в другие страны., и их анализа, а также сокращения посевных площадей и расширения хлопковых площадей в Ферганской долине, сокращения посевных площадей, необходимых для сельского хозяйства, все более ухудшающегося положения простого народа,

вызвавшего протестные настроения в народных массах против существующего режима. В заключение следует отметить, что данные исследования созданы на основе сравнительного анализа и обобщения источников и архивных данных, их оценки с точки зрения историзма. Особый акцент был сделан на определении идейных основ, направления национально-освободительного движения, исходя из требований изучения истории с точки зрения идей национальной независимости.

Ключевые слова: Николай II, Астрахань, Сибирь, Туркестан, А.Н. Куропаткин, Еттисув Киргизии, Еттисувортинский район, туркмены, Китай, Афганистан.

ECHO OF THE EMPEROR'S DECREE ON LABOR MOBILIZATION

Abstract. In this work, the declaration of the decree of the Russian Emperor Nicholas II on the mobilization of the population of Turkistan, Siberia, the Caucasus for their work behind the front, the situation of the common people until the publication of this decree, the brief text of this decree, the age limit in this decree, for which regions it is implemented, the impact of, after the announcement of the decree on the departure of the ordinary people to foreign lands after mobilization, as well as the mobilization of the madiculture, the coverage of the people's uprisings raised in the Turkistan region in particular, Fergana region and other surrounding regions in the literature, scientific works of Uzbek and foreign researchers, scientific researches and their solutions, on the results and their analysis, the suggestions and comments given and the reduction of grain fields in the Fergana Valley and the reduction of cotton fields, the reduction of crop fields necessary for winter farming, the deterioration of the situation of the common people briefly touched upon the emergence of the mood of the people's public dissatisfaction with the existing system. In conclusion, it should be said that these studies were created on the basis of comparative analysis and generalization of sources and archive data, their evaluation from the point of view of historicity. Particular emphasis was placed on the determination of the ideological basis, direction of the National Liberation Movement, proceeding from the requirements of studying history from the point of view of the ideas of national independence.

Keywords: Nicholas II, Astrakhan, Siberia, Turkestan, AN Kuropatkin, Yettisuv Kyrgyz, Yettisuvorti regions, Turkmens, China, Afghanistan.

KIRISH

XX asr boshlarida Rossiya imperiyasining ich-ichidan yemirilganligi birinchi jahon urushi vaqtida yaqqol ko'zga tashlandi. Rossiya urushda ketma-ket mag'lubiyatga uchrab, katta talafotlar kurdi. Mamlakatdagi ochlikva qashshoqlik hukumatga qarshi muxolif partiya va ishchilarning kurashini yanada qiziqtirib yubordi. Natijada chor hukumati ichki va tashqi dushmanlardan iborat ikki o't orasida qoldi. Minglab kishilarning frontga jalb qilinishi harbiy korxonalar, konlar va temir yo'llarda ishchi kuchlarining yetishmasligiga va mahsulotlarning kamayib ketishiga olib keldi. Hukumat bu holatni ma'lum darajada bo'lsa ham bartaraf qilish maqsadida mahalliy aholini fuqarolarning front orqasidagi ishlarga jalb qilish harakatiga tushdi. Imperator Nikolay II 1916-yil 25-iyunda Astraxan guberniyasi, Sibir va Turkistonda istiqomat qilayotgan tub aholini front ortidagi ishlarga jalb qilish haqidagi farmoni e'lon qiladi. Farmonda shunday deyilgan: "Harakatdagi qo'shin joylashgan joylarda mudofaa inshootlarini qurishga va davlat mudofaasiga molik boshqa ishlarni bajarishga 19 yoshdan 43 yoshgacha bo'lgan tub aholi

jalb qilinsin. Farmon Sirdaryo, Farg'ona, Samarqand, Oqmola, Yettisuvorti viloyatlari va boshqa joylarda amalga oshirilsin”.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Farmon Turkiston o'lkasida qattiq qarshilikka duchor bo'ldi. Ayni hosilni yig'ib olish mavsumida bir necha yuz ming kishini yoppasiga front ortiga jo'natilishi katta iqtisodiy talafotni keltirib chiqarishi turgan gap edi. Ayniqsa, o'n millionlab so'm evaziga yetishtirilgan paxtani terib olmaslik nafaqat dehqonlarni, firmalarni, banklarni, qolaversa, dashtning o'ziga ham katta zarar keltirishi barchaga ayon edi.

1916-yil 30-iyulda Turkiston general-gubernatorligi nizomiga tayinlangan A.N.Kuropatkin imperator farmonidan keyin o'lkada yuz bergan ahvol bilan tanishib, o'zining taassurotlarini harbiy vazirlikka ma'lum qiladi. Uning ko'rsatishicha, tub aholi va ma'muriyat farmonni bajarishga tamomila tayyor bo'lmagan. Shunga qaramay, mardikorlikka safarbar etishga shoshilinch kirishilganligi orqasida fojiali hodisalar yuzaga kelgan. Yettisuv qirg'izlari, shuningdek, Farg'ona viloyatidagi qirg'izlar Xitoyga o'tish taraddudini ko'rishga kirishganlar. Turkmanlar - esa Afg'onistonga o'tib ketishni mo'njallaganlar. “Rossiyada 19 yoshdan 43 yoshgacha bo'lgan kishilarni harbiy qismlarga safarbar etish jarayoni boshlanishiga ikki yil bo'lishiga qaramay, oxirigacha yetkazilgan emas” [1.49].

Shunday bo'lganidan keyin, — deydi A.N.Kuropatkin, — Turkistonda qisqa vaqt ichida mardikorlikka odamlarni jalb etish qiyin”. Chunonchi, farmonni o'ta qisqa vaqt ichida tezlik bilan amalga oshirilishi o'troq xalqning paxtadan oladigan daromadidan va kelasi yilgi paxta yetishtirishga tayyorgarlikdan, ko'chmanchilarni chorva mollardan mahrum etilishiga olib keladi. Davlatga yuz millionlab so'm foyda keltiradigan paxtadan va qo'shin ta'minotidan mahrum etish tuzatib bo'lmaydigan talafotga uchratadi. Natijada o'lkada tartibsizlik va g'alayonlar boshlanib ketadi. Shu bois A.N.Kuropatkin mardikorlikka olish muddatini 15-sentabrgacha ko'ndirishni harbiy vazirlikdan so'ragan. Uning bu taklifi inobatga olinib, qo'shimcha vakolatlar berilgan.

Xususan, Turkiston harbiy okrugiga bosh qo'mondonlik qilish huquqi, odamlarga o'z o'rniga boshqa kishilarni yollashga, mahalliy sharoitdan kelib chiqqan holda u yoki bu odamni mardikorlikdan ozod etishga ruxsat beriladi. A.N.Kuropatkin imperator farmonini bajarish jarayonida mahalliy ma'muriyat vakillarini o'z lavozimini suiste'mol qilganliklarini tan olishga majbur bo'lgan. Uning ma'lumotida aytilishicha, Farg'ona va boshqa viloyatlarda volost boshliqlari, oqsoqollar va ellikboshilar, farmonga imperatorning o'zi imzo chekkanligini nazar-pisand qilmay uni amalga oshirish o'rniga poraxo'rlik va zo'ravonlik bilan shug'ullanib, bosh tortganlarni qamashgacha borganlar. Namanganda aholi “pora bermaganligi uchun ko'p odamlarni qamoqqa tashlaganliklari haqida” arz qilganlar[2. 61]. Bu yerda 60 kishiga mo'ljallangan qamoqxonaga 400 kishi joylashtirilgan. Imperator farmonidan foydalanib, boylik ortirishga harakat qilgan ma'muriyat vakillarining bir nechta mansabdorlari lavozimlaridan bo'shatilgani haqidagi ma'lumotlar A.N. Kuropatkinning kundaligida ham qayd etilgan. A.N.Kuropatkin hukumatning ko'chirish siyosati (ayniqsa, ko'chmanchilarni yersizlantirilishi) xalq noroziligini keltirib chiqarganini qayd etadi. U imperator farmonini qo'zg'olonga turtki bo'lganligini ta'kidlab, shunday yozadi: “Turkiston aholisini mardikorlikka safarbar etish haqidagi farmon qo'zg'olonlarni ko'tarilishiga bahona bo'ldi. Bu shoshilinch ravishda e'lon qilishni tezlik bilan amalga oshirishga qaratilgan harakat tub aholi va o'lka ma'muriyatini og'ir ahvolga solib qo'ydi. Oilaviy ro'yxat va metirkaning yo'qligi 19 yoshdan 31 yoshgacha

erkaklarni mardikorlikka olishni juda qiyinlashtirdi. Aholi orasida mardikorlikka olish niqobida harbiy xizmatga yoki unga kirish maqsadida frontga olib borib, o'qqa tutilishi haqidagi mish-mishlarning tarqalishi xalqni qattiq tashvishlantirdi"[3. 101-103].

Xullas, Turkiston o'lkasidagi mustabid ma'muriyat rahbari A.N.Kuropatkin tilga olingan farmonning e'lon qilinishi va ma'muriyat vakillarining boshqarishda yo'l qo'ygan xatolarini qo'zg'olonlarga sabab sifatida ko'rsatib, bu bilan bir qatorda dehqonlarning qarz evaziga yersizlanishi va qashshoqlanishi, volost boshliqlari va qozilar, boylarning tarafida turib ish yuritishlari ham xalqning noroziligiga va qo'zg'olonga olib kelganligini ta'kidlaydi. Darhaqiqat, imperator farmoni adolatsizlik va zulmdan sabr kosasi to'lib-toshgan xalqning noroziligini yanada kuchaytirgan muhim omil sifatida namoyon bo'ldi. Buni anglagan Turkiston general-gubernatori A.N.Kuropatkin mavjud ahvolni imperatorga oshkora ma'lum qildi. Chunki u o'lkadagi fojiali ahvol uchun javobgarlikni bo'yniga olishni istamagan edi.

TADQIQOT NATIJALARI

Shu davrda nashr qilingan maqolalar, xususan, T.Risqulov asarlarida huddi shunday yondashuv hukmron bo'lib, bu hol o'sha davrdagi siyosiy-mafkuraviy muhit ta'sirining intiqosi edi. XX asrning 50 – 60 –yillarida 1916 yil qo'zg'olonining tarixini o'rganish bo'yicha ilmiy-amaliy ishlar jonlanib ketdi. 1951-1955- yillarda Toshkent, Frunze, Ashxobod va Olmotada ushbu masalaga oid ilmiy konferensiyalar o'tkazildi. Bu konferensiyalarning faoliyati tegishli adabiyotlarda batafsil yoritilganligi haqida to'xtalib o'tmoqchimiz.

1916-yil qo'zg'olonlari tarixiga birinchi bo'lib T.Risqulov o'zining "Sharq ozodligi uchun kurash" nomli maqolasida to'xtalgan. G.I.Safarov va T.Risqulov Turkiston o'lkasining Yettisuv viloyatidagi qo'zg'olonlar guvohi va ishtirochisi edi. U o'z maqolasida qo'zg'olonning sabab va yo'nalishlarini izohlab, uni podsho hukumatining mustamlakachilik siyosatining mahsuli sifatida ifodalaydi. Uning fikricha, qo'zg'olonda mahalliy aholi ishtirok etgan, masalan, temir yo'l ishchilari ham mustamlakachilik ruhi bilan tarbiyalangan bo'lib, xalqqa emas, hukumatga yordam bergan, hatto, qo'zg'olonning bostirilishida qatnashgan.

X.Tursunov asarining Farg'ona viloyatidagi qo'zg'olonlar tarixiga bag'ishlangan qismida 5 ta uyezd bo'yicha bor yo'g'i bir necha yirik g'alayonlargina qayd etiladi, xolos. Ushbu muallifning O'zbekistonda 1916-yil qo'zg'oloniga bag'ishlangan kitobida ham yuqorida bayon etilgan kamchiliklar uchraydi[4. 9-10].

1916-yil qo'zg'olinini Qirg'iziston Respublikasi doirasida yoritgan K.Usenboyevning asarida ham Farg'ona vodiysidagi qo'zg'olonga qisman to'xtalib o'tilgan. Unda qo'zg'olonning siyosiy va ijtimoiy iqtisodiy sabablari chuqur va atroflicha yoritildi, tegishli arxiv manbalari chuqur tahlil qilindi. Qo'zg'olon voqealari Farg'ona viloyatidagi qirg'izlar yashaydigan manzillar misolida yoritildi[5. 78-80].

X.Usenboyev ham o'sha davrdagi hukmron rasmiy qarashlardan chetga chiqa olmadi va qo'zg'olonni chor hukumatining mustamlakachilik siyosatiga qarshi ko'tarilgan ozodlik kurashi sifatida ta'riflansa-da, Rossiyadan ajralish maqsadini ko'zlamaganligini ta'kidlaydi.

A.P.Kovalev 1916-yilda mardikorlikka safarbar qilinganlarning faoliyatiga bag'ishlangan kitobida muammoga doir qiziqarli ma'lumotlarni keltirgan bo'lsa-da, ammo mardikorlikka doir masalalar butun o'lka bo'yicha ta'riflanadi. Farg'ona vodiysi voqealari umumiy tarzda sharhlanadi. Muallif go'yo mardikorlar Rossiyadan revolutsionlashib kelganligi va vataniga qaytgach, bolsheviklar tarafida turib ish yuritganliklarini qayd etadi[6. 189-190].

1916-yil qo'zg'oloniga olib kelgan shart-sharoitlar Z.D.Kastelskayaning asarida maxsus o'rganilgan bo'lib, unda ham Farg'ona viloyatidagi qo'zg'olonlar deyarli yoritilmagan[7].

N.A.Abduraximova, A.S.Sodiqov, Sh.B.Shamambetovlarning Turkistonda mustamlaka davridagi siyosiy jazolarga bag'ishlangan asari bu asarida alohida e'tiborga molik bo'lib, unda chor hukumatining bu boradagi siyosatining yaxshiyligi ko'rsatiladi. [8. 11-12]

F.Isxoqovning tadqiqotida esa mustamlaka davrida chor hukumati erishgan millatchilik siyosati va uning oqibatlari chuqur tahlil etiladi.

X.Sodiqovning XX asr boshlarida chor hukumatining mustamlakachilik siyosati va milliy ozodlik harakati tarixiga bag'ishlangan doktorlik dissertatsiyasida ham milliy ozodlik harakatlariga umumiy tarzda ta'rif berilgan[9].

K.Ahmadjonovning tadqiqoti esa Rossiyaning Turkistondagi mustamlakachilik siyosatiga bag'ishlangan tarixshunoslikdagi ilk xolisona tadqiqotdir[10. 190]

Z.Choriyevning doktorlik dissertatsiyasida XX asr boshlaridagi mustamlakachilik siyosatining oqibatlari va xalqning og'ir hayoti ko'rsatilib, chor hukumatining 1916-yilda Turkiston aholisini mardikorlikka safarbar etish jarayoniga tegishli masalalar atroflicha o'z ifodasini topgan. Biroq unda qo'yilgan masalalar umumintaqa doirasida ko'rib, Farg'ona vodiysiga oid masalalar batafsil yoritilmagan[11.134-135].

O.Suyunovning Turkistondagi 1916-yil qo'zg'oloniga bag'ishlangan tadqiqotida esa voqealar faqatgina Sirdaryo viloyati doirasida boy arxiv ma'lumotlari asosida yoritilgan[12.122-124].

D.Ziyoyeva tomonidan mustabid tuzumga qarshi 1916-yil qo'zg'oloni va xalq kurashlari tarixshunosligini chuqur va atroflicha tahlil etilishi, istiqloq uchun kurashlar tarixini to'g'ri va xaqqoniy yoritilishida muhim ahamiyatga ega bo'ldi[13.144-145].

1916-yil qo'zg'olonini yoritgan K.Usenboyev (Qirg'iziston Respublikasi doirasida) va G.Haydarov (Tojikiston Respublikasi doirasida)lar o'sha davrdagi hukmron rasmiy qarashlardan chetga chiqqan olmadilar[14].

Barcha tarixiy muammolar qatorida 1916- yil qo'zg'oloni va umuman, O'zbekistonning mustamlakachilik davridagi tarixini ham milliy manfaatlar nuqtayi nazaridan va yangicha yondashuv asosida yoritishga qo'l urildi. Mazkur yo'nalishda yaratilgan tadqiqotlar orasida G.Rustamova va M.Abduradimovning XIX asrning ikkinchi yarmi — XX asrning birinchi choragida chor hukumatining Turkistondagi siyosiy-ma'muriy tizimini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqoti katta ahamiyat kasb etadi.

MUHOKAMA

O'lkada o'rnatilgan siyosiy-ma'muriy tizim o'ta harbiylashtirilgan bo'lib, uni generallar va ofitserlar boshqarardi. Bu tizim tub aholi manfaatlari, tarixan shakllangan milliy urf-odatlar va turmush tarzini hisobga olinmagan holda shakllantirilib, g'ayri tabiiyligi bilan ajralib turardi. Milliy davlatchilik va qo'shin tugatildi, tub aholi vakillari oliy va o'rta boshqaruv lavozimlariga yaqinlashtirilmadi. Tub aholi vakillari mahalliy ma'muriyat lavozimlariga, ya'ni volost boshlig'i, oqsoqol, ellikboshi va mirshablikka tayinlangan bo'lsalar-da, lekin ular hukumatning joylardagi itoatkor xizmatkorlari edi, xolos. Ularning zimmasiga faqat soliqlarni yig'ib berib, hukumat ko'rsatmalari va topshiriqlarini amalga oshirish, xalqning kayfiyatidan xabardor bo'lib, ko'z-quloq bo'lish yuklatilgan. O'lkada hukm surgan siyosiy tizimning mohiyati va yo'nalishi mustamlakachilikka asoslangan bo'lib, tub aholini tinimsiz ishlatib, kuchi va ishlab chiqargan mahsulotidan foydalanish, tabiiy boyliklarni o'zlashtirish va ruslashtirish siyosatini amalga

oshirishdan iborat edi. Shuningdek, xalqqa siyosiy va insoniy hududlar berilmay, qoloqlik va qashshoqlikda ushlab turishga qaratilgan siyosat yuritishga majbur bo'ldi. Siyosiy tuzumga mos ravishda hukumatning iqtisodiy siyosati shakllandi. O'lkadagi yer-suvlarning, umuman, tabiatdagi barcha boyliklarning egasi chor hukumati bo'lib, imkoni boricha ularni talash yo'lidan bordi. O'lkani xom ashyo manbayiga aylantirish maqsadida paxtachilik rivojlantirildi. Natijada o'lkada, xususan, Farg'ona vodiysida paxta yakka hokimligining poydevori bunyod etildi. Bu esa o'z navbatida dehqonni bir parcha yeridan mahrum bo'lib, qashshoqlanishiga olib keldi. Qarzga botgan dehqonlar mardikor va chorikorlarga aylandilar. O'n minglab qishloq qashshoqlari shaharga borib, duch kelgan ishlar bilan shug'ullanishga majbur bo'ldilar. Vaqf yerlarining qisqartirilishi va ularga soliq solinishi ham chor hukumatining xazinasiga foyda keltirdi. Paxtachilikning uzluksiz rivojlantirilishi oziq-ovqat mahsulotlarini, birinchi navbatda g'alla maydonlarini qisqarishiga olib keldi. Natijada, o'lka aholisi Rossiya g'allasiga qaram qilib qo'ydi. Shu tariqa chor hukumati ham paxtadan, ham g'alla keltirib sotishdan ikki yoqlama katta foydani qo'lga kiritib, xalq bosqinchilar tomonidan ikki taraflama shilindi. Bundan tashqari, turli soliqlar va majburiyatlarning og'irligi xalqning tinka madorini quritdi. Shahar aholisining hayoti ham g'oyatda oshiq edi. Rossiyadan tayyor sanoat mollarining qoplab keltirilishi hunarmandchilik sohalariga ancha qattiq zarba berdi. Ayniqsa, gazlama to'qish kasbi bilan shug'ullanuvchi hunar egalari fabrika mollari bilan raqobatlashishga ojizlik qilib sindilar. Natijada, tikuvchilik va unga bog'liq sodalar inqirozga uchradilar. Ko'nchilikda ham shunday ahvol ro'y berdi. Umuman aytganda, o'lkaning Rossiyaning xom ashyo manbayi va tayyor mahsulotlar bozoriga aylantirilishi shahar va qishloq aholisining ahvolini misli ko'rilmagan darajada yomonlashtirib yubordi.

XULOSA

Xulosa qilib shuni qayd etish joizki, XIX asrning oxirlari — XX asr boshlarida Turkistonda chor hukumatining mustamlakachilik va millatchilik siyosati avjiga chiqdi. Chor hukumatining o'lkada yuritgan siyosiy va iqtisodiy tadbirlari ma'naviy hayotga ham o'z ta'sirini o'tkazdi. U turli yo'llar bilan milliy madaniyatning rivojlanishiga yo'l bermadi. Avvalambor, islom dinining mavqeyi va salohiyatiga zarba berishi, madrasa va maktablarning zamon talabiga mos ravishda rivojlanishiga to'sqinlik qilinib, ongli ravshida saqlab turildi. Ayniqsa, o'lkada savodsizlikning hukm surishi ma'naviy hayotni qashshoqlanishida salmoqli o'rinni egalladi. Natijada, fan va madaniyat jahon taraqqiyotidan ancha orqada qoldi. Mustamlakachilik va millatchilik siyosatining mahsuli sifatida yuzaga kelgan siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy hayot istiqol uchun kurashlarning sabablarini shakllantirdi. Mana shunday sharoitda imperatorning mardikorlikka safarbar etish haqidagi farmoni to'la yetilib turgan ozodlik kurashlarining ko'tarilishiga katta turtki bo'ldi, u bamisoli yashin alangasidek butun o'lkani o'z ichiga qamrab oldi.

REFERENCES

1. Tursunov X. O'zbekistonda 1916-yil xalq qo'zg'oloni. – T.:O'zbekiston,1966. – 170 bet (Tursunov H. The popular uprising of 1916 in Uzbekistan. – T.: Uzbekistan, 1966. - 170 pages)
2. Ismoilova J. Farg'ona vodiysidagi milliy ozodlik kurashlari. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi.2003. – 320 bet (Ismailova J. National liberation struggles in the Fergana Valley. - T.: Ghafur Ghulam Publishing House. 2003 - 320 pages)

3. Choriyeu Z. Turkiston mardikorlari: safarbarlik va uning oqibatlar(1916—1917-y). - T.:Fan,1999. – 334-bet (Choriyeu Z. Turkestan laborers: consequences mobilization mobilization and his (1916-1917) .- T. Fan, 1999. – 334 – pages)
4. Tursunov X. O'zbekistonda 1916-yil xalq qo'zg'oloni. – T.:O'zbekiston,1966. – 170 bet (Tursunov H. The popular uprising of 1916 in Uzbekistan. – T.: Uzbekistan, 1966. - 170 pages)
5. Усеибоев К. Восстание 1916 г. в Киргизии. Фрунзе. 1967 (Usenboev K. Uprising of 1916 in Kirgion Frunze, 1967)
6. Ковалев А.П. Тыловые рабочие Туркестана в годы первой мировой войны. Ташкент. 1957. Его же: Революционная ситуация 1915-1917 гг. и ее проявление в Туркестане. Ташкент. 1971 (Kovalev AP The rear workers of Turkestan during the First World War. Tashkent. 1957 The same: the revolutionary situation of 1915-1917 and its manifestation in Turkestan. Tashkent. 1971)
7. Кастельская З.Д. Основные предпосылки восстания 1916 г. в Узбекистане М.,1972 (Kastelskaya Z.D. The main prerequisites for the 1916 uprising in Uzbekistan M., 1972)
8. Ismoilova J. Farg'ona vodiysidagi milliy ozodlik kurashlari. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi.2003. – 320 bet (Ismailova J. National liberation struggles in the Fergana Valley. - T.: Ghafur Ghulam Publishing House. 2003 - 320 pages)
9. Sodiqov X. Turkistonning mustamlakachilik siyosati va istiqloq uchun kurash (XX asr) . – Toshkent.1994 (Sodikov H. Turkestan's colonial policy and the struggle for independence (20th century) - Tashkent.1994)
10. Ахмаджанов Г.А. Российская империя в Центральной Азии (история и историография колониальной политики царизма в Туркестане). - Т. 1995 (Akhmadzhanov G.A. Russian Empire in Central Asia (history and historiography of the colonial policy of tsarism in Turkestan). T. 1995)
11. Choriyeu Z. Turkiston mardikorlari: safarbarlik va uning oqibatlar(1916—1917-y). - T.:Fan,1999. – 334-bet (Choriyeu Z. Turkestan laborers: consequences mobilization mobilization and his (1916-1917) .- T. Fan, 1999. – 334 – pages)
12. Suyunova A. Turkistonda 1916-yilgi milliy – ozodlik kurashi (Sirdaryo viloyati misolida). – T.: 1997. – 131 bet. (Suyunova A. The national liberation struggle of 1916 in Turkestan (on the example of Syrdarya region). - T. : 1997. - 131 pages)
13. Ziyoyeva D. Turkistonda milliy ozodlik harakati (Mustabid tuzumga qarshi 1916-yil va 1918-1924-yillardagi xalq kurashlari tarixshunosligi). – T.: G'ofur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti,2000. – 176 bet (Zivoveva D. National Liberation Movement in Turkestan. - T.:Ghafur Ghulam Publishing House of Literature and Art,2000. - 176 pages)
14. Усеибоев К. Восстание 1916 г. в Киргизии. Фрунзе. 1967 (Usenboev K. Uprising of 1916 in Kirgion Frunze, 1967)

HUQUQNI MUHOFAZA QILUVCHI ORGANLAR UCHUN KADRLAR TAYYORLASH TIZIMIDA HARBIY XIZMAT TAYYORGARLIGINING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Saparov Bobir Xudayberdiyevich

O'zbekiston Milliy universiteti harbiy tayyorgarlik o'quv markazi Maxsus tayyorgarlik sikl
boshlig'i podpolkovnik

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7046704>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Huquqni muhofaza qiluvchi organlar uchun malakali kadrlar tayyorlashda harbiy xizmatning o'rni haqida so'z boradi. Hozirgi kundagi harbiy bilim yurtlari bilan birgalikda rezervdagi ofitserlarni tayyorlab beruvchi Harbiy o'quv markazi olib borayotgan islohotlar va istiqbollari haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: Qurolli Kuchlar, Vatan himoyasi, mojarolar tajribasi, taktik bo'linmalar, hamkorlikni yo'lga qo'yish, zamonaviy fanlar bilan boyitish, professional kadrlar bilan ta'minlash, harbiy bilim yurtlaridagi ta'lim tizimini noyob prinsiplar asosida rivojlantirish, IIV, DXX, Milliy Gvardiya.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ПОДГОТОВКЕ К ВОЕННОЙ СЛУЖБЕ В СИСТЕМЕ ПОДГОТОВКИ КАДРОВ ДЛЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ

Аннотация. В данной статье рассматривается роль военной службы в подготовке квалифицированных кадров для правоохранительных органов. Приводится информация о реформах и перспективах Военно-учебного центра, который готовит офицеров запаса совместно с действующими военно-учебными заведениями.

Ключевые слова: Вооруженные Силы, оборона Отечества, опыт конфликтов, тактические подразделения, налаживание сотрудничества, обогащение современными науками, обеспечение профессиональными кадрами, развитие системы образования в военно-учебных заведениях на уникальных принципах, МВД, ДХХ, Национальная гвардия.

MODERN APPROACHES TO PREPARATION FOR MILITARY SERVICE IN THE SYSTEM OF PERSONNEL TRAINING FOR LAW ENFORCEMENT AGENCIES

Abstract. This article discusses the role of military service in the training of qualified personnel for law enforcement agencies. Information is provided on the reforms and prospects of the Military Training Center, which trains reserve officers together with existing military educational institutions.

Keywords: Armed Forces, defense of the Fatherland, experience of conflicts, tactical units, establishing cooperation, enrichment with modern sciences, providing professional personnel, developing the education system in military educational institutions on unique principles, the Ministry of Internal Affairs, DXX, the National Guard.

KIRISH

Davlat organlari tizimida huquqni muhofaza qiluvchi organlarning tutgan o'rni ularning davlatning huquqni muhofaza qilish funksiyasini bajarish uchun maxsus yaratilganligi bilan belgilanadi. Bu esa ularning asosiy vazifasi bo'lib, ushbu xususiyat huquqni muhofaza qiluvchi organlarning faoliyatini boshqa davlat va boshqaruv organlaridan ajralib turishini belgilaydi. Bu huquqni muhofaza qiluvchi organlarining davlat boshqaruv organlarini bo'ysininishini istisno etmaydi.

O'zbek xalqining asriy orzusi ushalib, mustaqillikni qo'lga kiritgan davlatimiz siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri- mustaqil O'zbekistonning mudofaasini mustahkamlash va milliy havfsizligini ta'minlashga qaratildi. Bugungi kunda fanning eng yaxshi ixtirolari harbiy sohada tez qo'llanilishi va taraqqiyotning yuksak darajada rivojlanganligi sharoitida, yoshlarni Vatan himoyasiga tayyorlash ishlarining ahamiyati o'z-o'zidan oshib bormoqda. Xalqaro terrorizmning, separatistik harakatlarining ko'p davlatlarda avj olishi, global urush xavfi bartaraf bo'lib lokal urushlarni paydo bo'lishi askarning ruhiy, jismoniy va maxsus tayyorgarligiga yangi talablarni qo'ymoqda. Undan turli xolatlarda o'zini munosib tutishni va tezlik bilan vaziyatni to'g'ri baholashni, hamda eng to'g'ri qarorni qabul qilishni, o'z harakatlarini bo'linma harakatlari bilan moslashtira olishni talab qilmoqda. Yangi texnika vositalari jangovar harakatlar olib borish hususiyati va uslublarini tubdan o'zgartirmoqda. Bu hozirgi sharoitda jangovar mashinalarda, tanklarda, samolyotshturvallarida, zenit-raketa komplekslarda harbiy va maxsus tayyorgarlikka ega bo'lgan harbiy xizmatchilar bo'lishi kerak deganidir. Armiya davlat mexanizmlaridan biri bo'lib, ko'p tomonlama davlatning taqdirini, ichki barqarorligini, hozirgi zamondagi o'rni va rolini belgilaydi. Qurolli Kuchlar davlat hududiy yaxlitligini va uning fuqarolarini tinch hayotini ta'minlaydi. Harbiy sohadagi islohotlar shart-sharoitlarida Qurolli Kuchlar yangi sifat kasb etmoqda. Armiyamizda tuzilmaviy o'zgarishlar o'tkazilib, harbiy doktrina mudofaa yo'nalishiga va uning rivojlanishi sifat va aqliy ustuvorliklar asosida shakllantirishga qaratilgan. Shu munosabat bilan bugun har bir Vatanimiz jangchisidan aniq ish, yuksak vatanparvarlik tuyg'usi, o'zining jangchilik burchini vijdonan bajarishi va shaxsiy ma'suliyat talab etiladi. Jangovar shaylikni yuqori darajada ushlab turish, jangchilik mahoratini takomillashtirish, tartib va intizomni mustahkamlash har bir askarning mamlakat mudofaa qudratini ta'minlashdagi ulushi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari oldidagi yuksak va ma'suliyatli vazifalarni sog'lom, jismonan baquvvat va chidamli, aqlan shakllangan, yuksak ma'naviy-jangovar sifatlarga ega, Vatan himoyasi yo'lida vatanparvarlik va fuqaroviy burchini bajarishga tayyor kishigina uddalay oladi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Qurolli Kuchlar doim mamlakatimiz erki va mustaqilligi, demokratik islohot va fuqarolik jamiyatini shakllantirish bo'yicha keng miqyosli rejalarni amalga oshirish, yurtimizda tinchlik va osoyishtalikni ta'minlashning ishonchli kafolati bo'lgan, bo'lmoqda va bo'lib qoladi. O'zbekiston Armiyasi istalgan sharoitda, qanday shakl va ko'rinishda namoyon bo'lishidan qat'iy nazar, har qanday tajovuzga qarshi munosib javob qaytarishga qodir bo'lishi kerak. Shiddati turlicha kechayotgan bugungi harbiy mojarolar tajribasi, taktik bo'linmalar, xususan, batalon va vzvodning jangovar harakatlarda egallagan o'rni va ahamiyati sezilarli darajada oshib borayotganidan dalolat bermoqda. Ayniqsa, jangarilarning qurollangan tuzilmalarga qarshi qurolli kurash davomida ushbu taktik bo'linmalar muhim o'rin egallaydi. Zamonaviy qurolli kurashlarda taktik bo'linmalar ahamiyati kengayib borar ekan, ushbu bo'linma komandirlarining professional tayyorgarlik saviyasiga qo'yilayotgan talablar ham oshib boradi. Bugungi bo'linma komandiri zehn-zakovatli, yuqori malakali ofitser bo'lishi, murakkab (keskin) vaziyatda nostandart qaror qabul qila olishi, bo'ysunuvchi bo'linmani jangda ham, kundalik faoliyat davomida ham mohirona boshqara bilishi shart. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlar tizimida davom etayotgan islohotlarning asosiy vazifasidan biri bugungi kunda – professional kadrlar bilan ta'minlash, ularni tayyorlash va imkoniyatlardan foydalanish. Buning uchun esa harbiy xizmatchilarning professional tayyorgarlik darajasiga alohida e'tibor qaratish lozim.

Mazkur masala esa o'ziga xos harbiy – siyosiy, psixologik ahamiyatga ega. Bugungi kunda Respublikamizda oliy harbiy bilim yurtlaridagi ta'lim tizimini noyob prinsiplar asosida rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Yangi harbiy ta'lim jihatlariga erishish uchun yoki bosqich samaradorligini oshirish uchun, davlat mudofaasidagi harbiy ta'lim-tarbiya tizimini yangidan barpo etish va ta'minlash lozim. Buning uchun nazariy va amaliy bilimlar, ilmiy qo'llanmalar va dars berish metodlari, malakali professor o'qituvchilar bilan ta'minlash maqsadga muvofiq. Ma'lumki, 2017-2021 yillar davomida mudofaa tizimidagi harbiy qism va ta'lim muassasalarida barcha talablarga javob beruvchi eng zamonaviy moddiy-texnik baza yaratildi. Dastlab O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 25-apreldagi qaroriga asosan Toshkent oliy umumqo'shin qo'mondonlik bilim yurti negizida va uning shonli harbiy an'alarini hamda mamlakatimizdagi yetakchi ilmiy-ta'lim muassasalarida to'plangan faoliyat tajribasini o'ziga qamrab olgan holda Qurolli Kuchlar Akademiyasi yangidan tashkil etildi.

TADQIQOT NATIJALARI

2019-yilning oktyabr oyida Respublikamiz oliy ta'lim muassasalari harbiy kafedralari qisqartirilib, uning o'rniga har yili 700 dan ortiq rezervdagi va zaxiradagi ofitserlarni tayyorlaydigan Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti harbiy tayyorgarlik o'quv markazi tashkil qilindi. Butun jamiyatimizda bo'lgani singari Qurolli Kuchlarimiz faoliyatida ham katta o'zgarishlar yuz beryapti. Qurolli Kuchlarimiz mamlakatimiz mustaqilligining kafolati va asosiy ramzlaridan biri bo'lib yangidan barpo etildi. Davlatimiz mudofaasini yetuk harbiy xizmatchilarsiz tasavvur qilish qiyin. Bu o'rinda harbiy kadrlarni tayyorlashda ularning quyidagi asosiy sifatleri va fazilatlariga katta e'tibor qaratish kerak:

1. Vatanga sadoqati va muhabbati, fidoiyligi, adolatliligi, tashabbuskorligi, omilkorligi va uddaburonligi, izlanuvchanligi va yangilikka intilishi, talabchanligi, iqtisodiy va huquqiy savodxonligi, ma'naviy yetukligi, xushmuomalaligi, intizomliligi va boshqalar.

2. Shu bilan birga, harbiy kadrlarning Vatan rivoji uchun o'z vazifa va majburiyatlarini nazarda tutish lozim:

- mamlakatimiz Prezidenti va hukumati olib borayotgan siyosatni teran anglashi va qo'llab-quvvatlashi;

- topshirilgan vazifa uchun jonkuyarligi, mas'uliyatni his etishi, o'z sohasining bilimdoni ekanligi, o'z ustida izlanishi va mehnatsevarligi;

- ishlayotgan lavozimi bo'yicha topshirilgan vazifalarni mukammal bilishi va puxta bajara olishi;

- vazifalarni amalga oshirish uchun bor imkoniyatlarini ishga sola bilishi;

- o'zi mehnat qilayotgan sohani yanada rivojlantirish uchun aniq takliflar bera olishi va shu masalaga oid izlanishi;

- o'z fikrini boshqalarga tushuntira olishi;

- odamlar bilan ishlay bilishi;

- ish faoliyatining natijalari;

- turmush tarzi, oilaviy ahvoli, yashash joyidagilar bilan munosabati. Bularning hammasi hozirgi kunda harbiy kadrlarni tanlash uchun lozim bo'lgan talablardir. Bu talablardan kelib chiqqan holda harbiy kadrlarni har tomonlama yetuk, hozirgi va kelajak zamon talablariga javob berishlari va ularning professional, intellektual darajasiga erishishlari uchun eng avvalambor ta'lim, tarbiya va harbiy psixologiya masalalariga katta ahamiyat berish lozimligidan dalolat beradi.

MUHOKAMA

Dunyoda kasb–hunarlar ko‘p. Lekin ular orasida eng muqaddas sharafli kasb bu – ona vatanni himoya qilish, uning sarhadlarini ko‘z qorachig‘idek asrash, xalqimizning tinch-osuda, farovon hayotini ta‘minlashdir. Tinchlik hukmron yurtda esa inson buyuk va ezgu orzularni ko‘ngliga tugadi, o‘z iste‘dodi va salohiyatini to‘la namoyon etadi. Jahondagi vaziyat shiddat bilan o‘zgarib, dunyoning ayrim mintaqalarida ahvol keskinlashib borayotgan bir paytda Qurolli Kuchlarimiz saflarida xizmat burchini sidqidildan ado etayotgan mard va jasur o‘g‘lonlarimiz mamlakatimiz xavfsizligi va barqarorligini ta‘minlash yo‘lida tunu kun xizmat qilmoqda. Ularning mashaqqatli xizmatlari evaziga yurtimiz tinch, osmonimiz musaffo. Xalqimiz o‘z hayotidan rozi bo‘lib, amalga oshirilayotgan islohotlarni qo‘llab-quvvatlamog‘da. Bularning barchasi Prezidentimiz rahnamoligida harbiy xizmatchilarning kechayu kunduz xizmatlarini sergaklik bilan olib borishi uchun yaratilayotgan shart-sharoitlar, harbiy jamoalarga uyg‘oq ruhni olib kirish, jangovar tayyorgarlik, ta‘minot va boshqa yo‘nalishlarda to‘plangan muammolarni hal qilish, armiyaning qiyofasini tubdan o‘zgartirish uchun amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar samarasidir. Binobarin, global iqtisodiy inqiroz ta‘siriga qaramay, harbiy xizmatchilarimiz va ularning oila a‘zolarini ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, harbiy shaharchalarni obodonlashtirish, ularda zamonaviy infratuzilmalar barpo etish bo‘yicha katta ishlar qilindi. Harbiy xizmatchilarning oila a‘zolari uchun qo‘shimcha ravishda ko‘plab yangi ish o‘rinlari yaratilib, ularning mingdan ortiq farzandlariga oliy o‘quv yurtlarida ta‘lim olishlari uchun davlat grantlari ajratildi. O‘tgan qisqa davrda yangi Mudofaa doktrinasi qabul qilinib, harbiy tuzilmalarning tarkibi va vazifalari chuqur qayta ko‘rib chiqilgani natijasida bugungi kunda O‘zbekiston Qurolli Kuchlari respublikamiz mustaqilligi, xalqimizning tinch va osoyishta hayotini ishonchli himoya qilishning chinakam kafolati bo‘lmoqda. Quvonarlisi, milliy armiyamiz har qanday tahdid va xavf-xatarga qarshi munosib zarba bera oladigan el-yurt tayanchi va suyanchiga aylandi. Har qanday davlat mustaqilligining birinchi galdagi kafolati uning mustahkam armiyasi, Qurolli Kuchlaridir. Bugun mard va jasur o‘g‘lonlarimiz xalqaro harbiy-o‘quv mashg‘ulotlari, armiya va sport musobaqalarida dunyodagi yetakchi mamlakatlarning harbiy xizmatchilariga aslo bo‘sh kelmasdan, g‘alabaga bo‘lgan irodasini yaqqol namoyish etib, buyuk ajdodlarimizning munosib vorislari ekanini isbotlamog‘da. O‘zbekistonda harbiy sohada amalga oshirilayotgan izchil islohotlar va bu borada erishilayotgan yutuqlar dunyo hamjamiyati tomonidan keng e‘tirof etilayotir. Hozirgi davr mamlakatimizda tinchlik va xavfsizlikni ta‘minlash borasidagi ishlarni yana-da samarali tashkil etishni taqozo etmoqda. Shu jihatdan joriy yilda qo‘shinlarni zamonaviy qurol-yarog‘ va texnikalar bilan ta‘minlash, bo‘linmalarni boshqarishda axborot texnologiyalarini keng qo‘llash, jangovar tayyorgarlik va kasbiy mahoratni oshirishga qaratilgan ishlar tizimli ravishda davom ettirilishiga aminman. Prezidentimiz Oliy Majlisga Murojaatnomasida ham mamlakatimiz Qurolli Kuchlari faoliyatiga alohida to‘xtalib, O‘zbekistonning hududiy yaxlitligi va xalqimizning osoyishta hayotini himoya qilishda ishonchli kafolat, tog‘dek tayanch bo‘lib kelayotgan milliy armiyamiz qo‘shinlarida jangovar tayyorgarlik, yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ta‘minot, ijtimoiy muhofaza yo‘nalishlarida boshlangan ishlar izchil davom ettirilishini ta‘kidladi.

XULOSA

“Harbiy tayyorgarlik o‘quv markazida rezervdagi va zaxiradagi ofitserlarni tayyorlash siyosatini samarali amalga oshirish uchun quyidagilar taklif etiladi:

- birinchidan, Harbiy tayyorgarlik o'quv markazidagi ta'lim-tarbiya tizimining ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan boyitib borishni ta'minlash va bu o'rinda asosiy e'tiborni harbiy xizmatchilarni tayyorgarligida zamonaviy texnik va texnologik vositalar (kompyuter, internet va boshqalar) yordamida amalga oshirilishi. Shu bilan bir qatorda ta'lim-tarbiya tizimining ilmiy uslubiyatini takomillashtirishda horijiy mamlakatlar tajribasidan keng foydalanish;
- ikkinchidan, harbiy xizmatchi (ofitser) shaxsini professional zamon talablari darajasiga yetkazish uchun, tanlash, malaka oshirish va qayta tayyorlash masalalari katta e'tiborni jalb etadi. Shu nuqtai nazardan harbiy xizmatchi (ofitser)larni uzluksiz ta'lim jarayonini mukammallashtirish yuzasidan o'quv metodik bazasini yaratish;
- uchinchidan, ta'lim-tarbiya tizimining moddiy ta'minoti darajasini yaxshilash maqsadida harbiy tayyorgarlik o'quv markazida, oliy harbiy bilim yurtlari, harbiy qism va okruglarning o'z imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda va shu bilan bir qatorda, mahalliy hokimiyat va oliy o'quv yurtlari bilan yaqin hamkorlikni yo'lga qo'yish;
- to'rtinchidan, Harbiy tayyorgarlik o'quv markazida kursantlarni o'qitish jarayonida ijtimoiy va boshqa fanlar o'rtasida o'zaro mantiqiy bog'liqlikni kuchaytirish, o'qitilayotgan har bir mavzuning, harbiy xizmatchilarda g'oyaviy barkamollikni vujudga kelishiga xizmat qilishi va zamonaviy fanlar bilan boyitilishi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining harbiy xizmatni otash tartibi togrisidagi nizomi. Toshkent - 2006 yil.
2. <https://lex.uz/docs/-3372089?ONDATE=24.03.2020>
3. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 5-sentyabrdagi O'RQ-564- sonli Qonuni tahririda — Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 05.09.2019-y., 03/19/564/3690-son
4. <https://mudofaa.uz/21780/>
5. HUUQUQNI MUHOFAZA QILUVCHI ORGANLAR , Toshkent - 2012

РИЭЛТОРЛИК ФАОЛИЯТИ РИВОЖЛАНМОҚДА (МИ)?**Фурқат Асқаров**

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги Фарғона вилоят адлия бошқармаси бош маслаҳатчиси, 1-даражали юрист, Ўзбекистон Республикаси Судьялар Олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби мустақил изланувчиси (PHD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7064223>

Аннотация. Мақолада бугунги кунда риэлторлик соҳасига бевосита боғлиқ бўлган кўчмас мулк соҳасидаги хорижий мамлакатларнинг ижобий тажрибаси хусусида сўз боради. Маълумки Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 83-моддасида мол-мулк фуқаролик ҳуқуқлари объекти сифатида кўчмас мулкка ва кўчар мулкка бўлиниши, кўчмас мулк жумласига ер участкалари, ер ости бойликлари, бинолар, иншоотлар, кўп йиллик дов-дарахтлар ва ер билан узвий боғланган бошқа мол-мулк, яъни белгиланган мақсадига номутаносиб зарар етказмаган ҳолда жойини ўзгартириши мумкин бўлмайдиган объектлар кириши, қонунчиликда бошқа мол-мулк ҳам кўчмас мол-мулк қаторига киритилиши мумкинлиги ва кўчмас мол-мулкка бўлган ҳуқуқларни қўлга киритиши ва улар бекор бўлишининг хусусиятлари қонун ҳужжатлари билан белгилаб қўйилиши белгилаб ўтилган. Мақолада кўчмас мулкнинг ҳолати ва тавсифи ҳақида бошқа мамлакатларда, хусусан Россия Федерацияси ва шу каби бир қатор давлатларда белгилаб ўтилган нормалар ёритилган. Мақоланинг мақсади сифатида риэлторлик фаолиятини ҳуқуқий тартибга солиши кўчмас мулк билан боғлиқ муаммоларини тадқиқ этишдан иборат бўлган. Шунингдек, кўчмас мулк соҳасида юзага келаятган муаммоларни очиб бериши ва унинг ечими ҳам муҳокама қилинган. Хулосада риэлторлик фаолиятини ривожлантиришида биринчи навбатда кўчмас мулк соҳасини тартибга солиши юзасидан хорижий тажрибани ўрганиши зарурлиги ҳақида хулосалар қилинган.

Калит сўзлар: риэлтор, кўчмас мулк, пандемия, риэлторлик фаолияти, маклер.

БИЗНЕС НЕДВИЖИМОСТИ РАЗВИВАЕТСЯ (ИЛИ НЕТ)?

Аннотация. В статье рассказывается о положительном опыте зарубежных стран в сфере недвижимости, которая имеет непосредственное отношение к сфере недвижимости на сегодняшний день. Известно, что в статье 83 Гражданского кодекса Республики Узбекистан имущество делится на недвижимое и движимое имущество как объект гражданских прав, в том числе земельные участки, подземные ресурсы, здания, сооружения, многолетние деревья и иное имущество в совокупности, связанных с землей, т. е. объектов, которые не могут быть перемещены без причинения несоразмерного ущерба их целевому назначению, законодательством предусмотрено, что в перечень недвижимого имущества может быть включено и иное имущество, а также особенности приобретения прав на недвижимое имущество и их отмена определяется законодательством. В статье описаны нормы статуса и описания недвижимого имущества в других странах, в частности в Российской Федерации и ряде подобных стран. Целью статьи было исследование проблем правового регулирования риэлтерской деятельности. Также обсуждалось раскрытие проблем, возникающих в сфере недвижимости и их решение. В заключении сделан вывод о том, что при развитии риэлтерской деятельности в первую очередь необходимо изучение зарубежного опыта в сфере регулирования недвижимого имущества.

Ключевые слова: риэлтор, недвижимость, пандемия, риэлторская деятельность, маклер.

IS THE REAL ESTATE BUSINESS DEVELOPING (OR NOT)?

Abstract. The article talks about the positive experience of foreign countries in the field of real estate, which is directly related to the real estate sector today. It is known that in Article 83 of the Civil Code of the Republic of Uzbekistan, property is divided into immovable property and movable property as an object of civil rights, including land plots, underground resources, buildings, structures, perennial trees and other property integrally connected with the land. , i.e. objects that cannot be moved without causing disproportionate damage to their intended purpose, the legislation stipulates that other property can also be included in the list of immovable property, and the features of acquisition of rights to immovable property and their cancellation shall be determined by legislation. The article describes the norms of the status and description of real estate in other countries, in particular the Russian Federation and a number of countries. The purpose of the article was to research the problems of legal regulation of real estate activity. Also, the disclosure of problems arising in the field of real estate and its solution were also discussed. In the conclusion, it was concluded that in the development of real estate activity, first of all, it is necessary to study foreign experience in the field of real estate regulation.

Keywords: realtor, real estate, pandemic, real estate activities, broker.

КИРИШ

2019 йилнинг охири 2020 йилнинг бошига келиб коронавирус ва пандемия сўзлари бугун жаҳон оммавий ахборот воситаларининг асосий мавзусига, замонавий тилда айтсак, трендига айланди. Америка Қўшма Штатлари, Бразилия ва Ҳиндистон COVID-19 тарқалиши ва ўлим кўрсаткичи бўйича биринчи ўринда турган бўлса, Европа бўйича Буюк Британияда вазият жудаям қалтис бўлди. Ўзбекистоннинг асосий иқтисодий ҳамкори бўлган Россия Федерациясида ҳам касалланганлар ва вафот этганлар сони кескинлик билан ошиб борди.

Коронавирус пандемияси соғлиқни сақлаш тизимига таъсир кўрсатиб қолмай, иқтисодиётга ҳам катта зарба берди, айрим соҳалар эса таъбир жоиз бўлса, фалажланди. Қийинчилик даврида кўчмас мулк бозорида ҳам турғунлик юзага келди. Бу эса қонуний равишда давлат рўйхатидан ўтиб, кўчмас мулк олди-сотдиси билан шуғулланувчи риэлторларнинг фаолиятига жиддий таъсир кўрсатди.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Маълумки, дунё давлатлари каби Ўзбекистонда ҳам коронавирус тарқалиши олдини олиш мақсадида карантин тартиби жорий этилди. 2020 йил 16 мартдан барча таълим муассасалари, ишлаб чиқариш корхоналари, ноозиқ-овқат савдоси билан шуғулланувчи тадбиркорлик субъектлари, ташкилотлар ва офислар фаолияти тўхтатилди. 30 мартдан эса жисмоний ва юридик шахсларни шахсий ва хизмат автомобиллардан фойдаланиши чекланди. Мазкур чекловларни тўғри тушуниш лозим. Сабаби – кўринмас дарднинг деярли давоси йўқ эди. Бинобарин, ҳукумат томонидан қабул қилинган бирдан-бир тўғри қарор кўплаб соҳалар фаолияти чекланиши эди.

Аҳолининг озиқ-овқат истеъмолига бўлган талаби кескин ортиб, иқтисодиётнинг ушбу сектори инқирозли ҳолатда сезиларли йўқотишга учрамади. Бироқ, ноозиқовқат

соҳасида бундай дея олмаймиз. Чунки, аҳолининг асосий қатлами аксарият ҳолларда озиқ-овқат ва дори воситалари сотиб олишга кўпроқ эътибор қаратди.

Пандемия давригача юртимиз кўчмас мулк бозори иқтисодиётимизнинг жадал ривожланаётган тармоқларидан бири эди. Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, янги уй-жойлар қуриш, ижтимоий объектлар барпо этиш ва реконструкция қилиш билан боғлиқ жараёнлар риэлторлик хизмати кўламини ҳам кенгайтиришга хизмат қилаётган эди.

Шу ўринда риэлторлик хусусида ҳуқуқий тушунча бериб ўтмоқчиман. Риэлторлик – юридик ва жисмоний шахсларнинг кўчмас мулк объектларига ва уларга бўлган ҳуқуқларга доир битимлар тузиш билан боғлиқ хизматларни шартнома асосида кўрсатиш бўйича тадбиркорлик фаолиятидир.

Риэлторлик фаолияти соҳага масъул ваколатли давлат органи томонидан бериладиган лицензия асосида амалга оширилади. Ушбу фаолият турини лицензиялаш тартиби Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 40-моддасида риэлторлик муассасаси қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳар қандай ташкилий-ҳуқуқий шаклда ташкил этилиши ва ўз фаолиятини амалга ошириши мумкинлиги қайд этилган.

Риэлторлик хизмати кўчмас мулк объектларига ва уларга бўлган ҳуқуқларга доир битимларни, жумладан, кўчмас мулк объектлари ва уларга бўлган савдо ҳуқуқларини, кўчмас мулк объектларини ишончли бошқаришни, кўчмас мулк бозорида ахборот ва маслаҳат хизматлари кўрсатишни амалга оширади.

Риэлтор эса малака сертификати ва лицензияга эга бўлган, яқка тартибдаги тадбиркорлик фаолиятини амалга оширувчи жисмоний шахсдир. Лицензия кўчмас мулк бозорида фақат ахборот ва маслаҳат хизматлари кўрсатиш учун берилди. Қонунчиликда риэлтор ўз фуқаролик жавобгарлигини суғурта қилиши лозимлиги белгиланган.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Мустақиллик йилларида риэлторлик фаолияти уй-жой бозори бўғинида кенг ривожланди. 2010 йил 22 декабрда қабул қилинган ЎРҚ-269-сонли “Риэлторлик фаолияти тўғрисида”ги қонун иқтисодиётимизнинг ушбу сектори учун муҳим асос бўлиб хизмат қилмоқда.

Ушбу қонунни ишлаб чиқишда халқаро ҳуқуқий стандартлар, шунингдек, кўплаб хорижий мамлакатлар тажрибаси ўрганилди. Бундан ташқари, мамлакатимиз кўчмас мулк бозорида тадқиқотлар ўтказилди. Тадқиқотлар давомида риэлторлик фаолияти, риэлторлар ҳамда улар хизматидан фойдаланувчиларнинг ҳуқуқ-мажбуриятлари ва жавобгарлигини аниқ белгилайдиган меъёрларга эҳтиёж мавжудлиги аниқланди. Шу тариқа кўчмас мулк бозори иштирокчилари ва давлат манфаатлари мос келадиган, риэлторлик фаолиятини босқичма-босқич ривожлантиришга қаратилган ягона тизимни яратишга хизмат қилувчи ҳужжат қабул қилинди.

Қонун қабул қилингунига қадар мамлакатимиз кўчмас мулк бозорида воситачилик (риэлторлик) фаолиятини тартибга соладиган меъёрий-ҳуқуқий база етарли даражада ривожланмаган эди. Бу эса кўчмас мулк бозори иштирокчиларига кўрсатилаётган хизматлар кўламини кенгайтириш, бу борада тегишли тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришга тўсқинлик қиларди.

Мавжуд ҳуқуқий бўшлиқ истаган юридик ва жисмоний шахсга касбий тайёргарликсиз риэлторлик билан шуғулланиш, ўз реал даромадини яшириб, давлат бюджетига солиқ тўламаслик имконини қолдирарди. Масалан, маълумотларга кўра, 2010 йил бошида биргина Тошкент шаҳрида мингдан зиёд киши якка тартибдаги маклерлик фаолияти билан шуғулланган.

Риэлторлик – муҳим ижтимоий масъулиятли бизнесдир. Кўчмас мулк бозори аҳоли турмуш даражаси ва сифати, шунингдек, барча мулкчилик шаклидаги корхона ва ташкилотларни ривожлантириш кўрсаткичларини ифода этадиган мезонлардан биридир.

Мамлакатимизни иқтисодий ривожлантиришнинг асосий вазифа ҳамда устувор йўналишларидан келиб чиққан ҳолда қабул қилинган қонунда риэлторлик фаолиятини давлат томонидан лицензиялаш йўли билан тартибга солиш, соҳа вакилларига қўйилган малака талабларига риоя этиш, уларнинг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш ва фаолият турларини белгилаш кўзда тутилган. Шу билан бирга, ушбу ҳужжатда риэлторлик фаолиятини амалга оширишнинг асосий талаблари, хизматлар сифатини таъминлаш механизмлари ва уларни амалга оширишнинг ҳуқуқий нормалари, тегишли қонунчиликни бузганлик учун жавобгарлик белгиланди.

Бозор муносабатларини ривожлантиришга қаратилган Ўзбекистон иқтисодиётининг негизини хилма-хил шакллардаги мулк ташкил этади. Давлат истеъмолчиларнинг ҳуқуқи устунлигини ҳисобга олиб, иқтисодий фаолият, тадбиркорлик ва меҳнат қилиш эркинлигини, барча мулк шаклларининг тенг ҳуқуқлилигини ва ҳуқуқий жиҳатдан баб-баравар ҳимоя этилишини кафолатлайди.

МУҲОКАМА

Хусусий мулк бошқа мулк шакллари каби дахлсиз ва давлат ҳимоясидадир. Мулкдор фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда ва тартибдагина мулкдан маҳрум этилиши мумкин.

Ушбу конституциявий норма республикамызда бозор иқтисодиётининг ривожланиши турли мулкчилик шаклларига асосланиши, айниқса, қиймати жиҳатидан анча юқори турувчи кўчмас мулкларга бўлган ҳуқуқларни кафолатланишида намоён бўлади.

Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари ва қонун ости ҳужжатларининг Конституцияга мувофиқ ҳолда бўлиши юқорида зикр этилган норманинг мустаҳкам асосга эга эканини кўрсатади. Демак, кўчмас мулк билан боғлиқ жараёнлар давлат аҳамиятига молик бўлиб, унда риэлтор иштирокини таъминлаш долзарб масаладир.

Бугунги кунда риэлторлик фаолияти билан шуғулланувчи шахсларга кўплаб қулайлик ва имкониятлар яратилмоқда. Илгари ортиқча қоғозбозлик, бюрократик тўсиқлар ҳамда лицензия олишнинг марказлаштирилгани бўлажак тадбиркорлар фаолиятига ғов бўлган. Янги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга асосан эндиликда риэлторлик фаолияти билан шуғулланмоқчи бўлган шахс лицензия учун ўзи яшаётган манзилдаги давлат хизматлари марказига мурожаат қилади.

ХУЛОСА

Ҳозирги пайтда фуқароларнинг озиқ-овқатга эҳтиёжи ошгани ҳолда, кўчмас мулкка бўлган талаб кескин тушганини кузатиш мумкин. Фуқароларнинг ойлик маоши камлиги, таклиф этилаётган ипотека кредитлари ҳам маълум маънода риэлторлик фаолияти ривожига тўсиқ бўлмоқда. Бундан ташқари, кўчмас мулк бозорида ҳали-ҳамон ноқонуний

фаолият билан шуғулланиб келаётган маклерлар мавжуд. Бу ҳам соҳа тараққиётига соя солмоқда. Мавжуд вазиятдан келиб чиқиб, соҳа янада ривожланиши учун айрим жиҳатларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир.

Аввало, риэлторлик фаолияти тўғрисидаги қонун кенг жамоатчиликка тарғиб этилиши лозим. Қонун билан кўчмас мулк, айниқса, уй-жой бозорида расмий рўйхатдан ўтмай ишлаётган воситачилар фаолиятини давлат томонидан лицензия орқали тартибга солиш ва назорат қилиш механизми йўлга қўйилади; истеъмолчиларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатлари ҳимоя қилиниши таъминланади; норасмий воситачиларнинг ноқонуний даромад орттиришларига чек қўйилади, уларнинг олаётган даромадидан солиқ тўлаши таъминланиб, давлат бюджетига тушум кўпаяди. Бир сўз билан айтганда, мазкур қонун кўчмас мулк бозори тараққиёти учун пухта замин яратади.

Иккинчидан, соҳада ишлашни мақсад қилган тадбиркорларга лицензия беришни қатъий назорат қилиш керак. Фақат юқори малакага эга бўлган ва миллий қонунчиликни теран ўзлаштирган номзодларгина лицензия олишига эришиш муҳимдир. Норасмий фаолият юритаётган воситачилар расман рўйхатдан ўтиб иш юритиши натижасида улар давлат ижтимоий таъминотидан фойдаланиш имкониятига эга бўлади; шу билан бирга, битимлар тузиш жараёнида тегишли лицензияга эга, фуқаролик жавобгарлиги суғурталанган ишончли воситачиларнинг иштирок этиши томонларнинг мулкӣ ва молиявий таваккалчилиги хавфини камайтиради.

Учинчидан, кўчмас мулк бозорида ноқонуний маклерларнинг фаолиятига тўлиқ барҳам бериш лозим. Ноқонуний фаолият миллий кўчмас мулк тизимида кўрсатиладиган хизматларнинг замонавий асосларда йўлга қўйилиши ва бозор ривожига тўсиқ бўлмоқда. Ушбу фаолиятни назорат қилиш ва мувофиқлаштириш етарлича йўлга қўйилмагани сабаб, битимларнинг хатарлилик даражаси юқорилигича қолмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, риэлторлик фаолиятини замон талаби, қонун устуворлиги ва мижозлар манфаати нуқтаи назаридан мувофиқлаштириш, ҳозиргидек инқирозли ҳолатлардаги соҳани ҳар жиҳатдан қўллаб-қувватлаш устувор вазифа бўлмоғи лозим.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 36 Моддаси.
2. [Http://www.Realestate.Uz](http://www.Realestate.Uz) – Ўзбекистон Кўчмас Мулк Бозори Портали.
3. Azimovna M. S., Shokhrukhovich U. F. Development Prospects Of Business Subjects In The Republic Of Uzbekistan //Web Of Scholars: Multidimensional Research Journal. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 13-19.
4. “Риэлторлик Фаолияти Тўғрисида”Ги Ўрқ-269-Сонли Қонуни.
5. Lex.Uz
6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 Йил 10 Майдаги 129-Сонли Қарори Билан Тасдиқланган «Риэлторлик Фаолиятини Лицензиялаш Тўғрисида»Ги Низом.
7. Azimovna M. S. Improving The Study Of Consumer Behavior //Gospodarka I Innowacje. – 2022. – С. 109-112.

TABIIY MONOPOLIYA SUBYEKTLARINING HUQUQIY MAQOMI

Ibragimova Aziza Ruziboyevna

Toshkent davlat yuridik univeriteti Fuqarolik huquqi kafedrasida katta o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7064267>

Annatsiya. Hozirgi vaqtga qadar tabiiy monopoliyalar huquq subyekti sifatida alohida o'rganilgan tadqiqot ishlari milliy yurisprudensiyamizda uchramaydi. Mazkur maqolada tabiiy monopoliyalarning huquq subyekti sifatida qanday xususiyatlarga ega bo'lishi, boshqa subyektlardan farqli xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: tabiiy monopoliya, raqobat, tabiiy monopoliya subyekti, raqobatchilar, tabiiy monopol sharoit.

ПРАВОВОЙ СТАТУС СУБЪЕКТОВ ЕСТЕСТВЕННЫХ МОНОПОЛИЙ

Аннотация. До настоящего времени в нашей отечественной юриспруденции отсутствуют исследования естественных монополий как субъекта права. В данной статье описаны характеристики естественных монополий как субъекта права и их отличия от других субъектов.

Ключевые слова: естественная монополия, конкуренция, субъект естественной монополии, конкуренты, условия естественной монополии.

LEGAL STATUS OF SUBJECTS OF NATURAL MONOPOLIES

Abstract. No any studies have not undertaken in national jurisprudence dedicated to the topic of natural monopolies as a subject of law. The article describes the characteristics of natural monopolies as a subject of law and their differences from others.

Keywords: natural monopoly, competition, competitors, subjects of natural monopolies, condition of natural monopoly.

KIRISH

Tabiiy monopoliya subyektlari huquqiy maqomining qonunchilikda aniq belgilanishi tabiiy monopoliya sohalarini davlat tomonidan tartibga solish jarayonining shaffofligi va bundan ko'zlangan maqsadlarga erishishning eng samarali usulidir.

U yoki bu tovar bozoriga ta'sir ko'rsatish unda faoliyat yuritayotgan ishtirokchilar faoliyatini tartibga solish orqali erishiladi. Tabiiy monopoliyalarni huquqiy tartibga solish ham tabiiy monopoliya subyektlari faoliyatini tartibga solish orqali amalga oshiriladi.

Bundan kelib chiqadiki, tabiiy monopoliyalar faoliyatini huquqiy tartibga solish mexanizmlarini tadqiq etish mobaynida tabiiy monopoliya subyektlarining holatini ko'rib chiqish, ularning huquqiy maqomining o'ziga xos xususiyatlarini ajratib ko'rsatish, boshqa xo'jalik yurituvchi subyektlardan farqli belgilarini aniqlash lozim.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

O'zbekiston Respublikasining 1999-yil 19-avgustda qabul qilingan "Tabiiy monopoliyalar to'g'risida"gi 815-I-son Qonunining 3-moddasiga ko'ra, tabiiy monopoliya subyekti – tabiiy monopoliya sharoitida tovarlar ishlab chiqarish (realizatsiya qilish) bilan band bo'lgan xo'jalik yurituvchi subyekt (yuridik shaxs).

Ushbu tushunchadan tabiiy monopoliya subyekting quyidagi xususiyatlarini ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

Birinchidan, tabiiy monopoliya sharoitida faoliyat yuritadi. Ya'ni davlat tomonidan shu sohada faoliyat yuritishning tabiiy monopoliya sharoiti yaratilgan bo'ladi. Bu holat

qonunchilikda bu sohaning tabiiy monopoliya sohasi sifatida mustahkamlanganligida ko'rinadi hamda bu sohalarda de-jure faoliyat yuritishining raqobatli sharoitlari mavjud bo'lmaydi.

Xususan, O'zbekiston Respublikasining 1999-yil 19-avgustda qabul qilingan "Tabiiy monopoliyalar to'g'risida"gi 815-I-son Qonunining 4-moddasida qaysi sohalar tabiiy monopoliya subyektlari faoliyat yuritadigan sohalar sifatida davlat tomonidan tartibga solinishi belgilangan. Bular quyidagilardir:

- neft, neft mahsulotlari va gazni quvur orqali transportirovka qilish;
- elektr va issiqlik energiyasini ishlab chiqarish hamda transportirovka qilish;
- temir yo'llar infratuzilmasidan foydalanish hisobga olingan holda temir yo'llarda tashish;
- umumiy erkin foydalaniladigan pochta aloqasi xizmatlari;
- suv quvurlari va kanalizatsiya xizmati;
- aeronavigatsiyalar, portlar va aeroportlar xizmatlari.

Tabiiy monopoliya sohalar o'zgaruvchandir. Ularning doirasi muayyan davrda kengayib, muayyan davrda torayadi, tabiiy faktorlar, tovarga bo'lgan talab, bozor konyukturasidan kelib chiqib, fan-texnika rivoji va boshqa sabablardan kelib chiqib bu doira o'zgarib turadi[1].

Jamiyat hayoti uchun raqobat mavjud bo'lmagan sharoitda faoliyat yuritishi samarali bo'lgan sohalar tabiiy monopoliya sifatida alohida maqom olar ekan haqiqatda de-facto bu sohalarning raqobatsiz sharoitda faoliyat yuritayotganini muttasil kuzatib borish zarur. Raqobatli sharoit vujudga kelganda esa bu sohalar o'z-o'zidan tabiiy monopoliya sharoitida faoliyat yuritishni to'xtatishi lozim.

TADQIQOT NATIJALARI

Shunday sohalar borki, mulkchilikning turli shakllari vujudga kelishi hamda fan-texnika rivoji tufayli xususiy sektor amalda bu sohalarga keng kirib kelgan. Shunday sohalardan biri umumiy erkin foydalaniladigan pochta aloqasi xizmatlaridir.

Mamlakatimizda (va ko'plab postsovet mamlakatlarida) hanuzgacha umumiy erkin foydalaniladigan pochta aloqasi xizmatlari tabiiy monopoliya sohalaridan biri hisoblanadi. 1991 yilda mamlakatimiz mustaqillikka erishganda pochta aloqasining mavjud bazasida pochta aloqasi birlashmalari va uning hududiy tuzilmalari tashkil etilgan. Ayni shu baza asosida 1992 yilda "O'zbekiston pochta" konserni tashkil etilgan. 1997 yilda Prezident Farmoni[2] va hukumat qarori[3] asosida yuqoridagi tashkilot negizida "O'zbekiston pochta" Davlat aksiyadorlik kompaniyasi tashkil etilgan. 2004 yilda hukumat qarori bilan "O'zbekiston pochta" Ochiq aksiyadorlik jamiyatiga aylantirilgan. 2014 yilda "O'zbekiston pochta" Aksiyadorlik jamiyati sifatida qayta tashkil etilgan va viloyatlarda o'z filiallariga ega[4].

2021 yil 1 aprel holatiga Tabiiy monopoliya subyektlarining Davlat reyestrda 11 turdagi tovarlar (ishlar, xizmatlar) bo'yicha 130 ta xo'jalik yurituvchi subyekt ro'yxatga olingan. Mazkur ro'yxatda "O'zbekiston pochta" AJ 11-raqam ostida qayd etilgan[5].

Hozirgi raqamlashtirish sharoitida ko'plab yozishmalar, rasmiy hujjatlarning aylanishi elektron shaklda bo'layotgani barchamizga ayon. Elektron raqamli imzoning qo'llanilishi esa hujjatlar aylanishida mutlaqo yangi davrni allaqachon boshlab bergan.

Turli jo'natmalarni bir manzildan ikkinchi manzilga yetkazib beruvchi tuzilmalar xususiy sektorda allaqachon o'zining mustahkam o'rini egallab bo'ldi. "O'zbekiston pochta" AJ xizmatlaridan foydalangan har qanday fuqaro jo'natmalarining yetkazib berilishi tezligi va sifati

haqida o'z fikr va mulohazalariga ega. Xususiy sektor allaqachon muqobil taklifni bera oladigan darajada shakllanib bo'lgan.

Pochta qadimdan aloqa o'rnatish, tarixiy rivojlanish jarayonida mavjud tuzumni idora etayotgan hokimiyatning mavqeini belgilab beradigan muhim strategik soha bo'lgan. Chunki xabarlarini yetkazishning elektron ko'rinishlari mavjud bo'lmagan davrda pochta yagona aloqa bog'lash vositasi edi. Shuning uchun har qanday hukumat o'zining siyosiy hayotini boshlar ekan, eng avvalo, pochta tizimni egallashga intilgan. Hozir esa barcha sohalarning raqamlashtirilganligi, elektron hukumat portalining kundan kunga rivojlanayotganligi pochtaning tarixda mavjud bo'lgan strategik funksiyasini yo'qqa chiqargan.

Shuningdek, Sobiq Ittifoqda barcha korxonalarining davlat ixtiyorida bo'lganligi, markazlashganlik siyosati g'oyaviy nuqtayi nazardan pochta xizmatlarining xususiy sektor tomonidan amalga oshirilishi mumkinligi haqidagi qarashlarga mutlaqo o'rin qoldirmagan. Jamiyatda bu sohani xususiylashtirish mumkinligi va uning afzalliklari haqida tasavvur ham bo'lmagan.

Bundan kelib chiqadiki umumiy erkin foydalaniladigan pochta aloqasi xizmatlarining tabiiy monopoliya subyekti sifatida e'tirof etilishining tarixiy sabablari hamda insonlarning ongida shakllanib ulgurgan g'oyaviy sabablari mavjud ekan.

Umumiy erkin foydalaniladigan pochta aloqasi xizmatlari, allaqachon, de-facto bozorda o'z raqobatchilariga ega. Bu tarmoqni tabiiy monopoliya subyekti ro'yxatidan chiqarib yuborish mumkin. Ayni shu tajriba Qozog'iston Respublikasida qo'llanilgan va hozirda pochta tabiiy monopoliya sohasi sifatida e'tirof etilmaydi[6].

Shu o'rinda, masalaning ikkinchi tomoniga ham e'tibor berish lozim. Pochta aloqasi garchand xususiy sektor tomonidan ko'rsatilayotgan bo'lsa-da, aholi kam yashaydigan va markazdan uzoq bo'lgan hududlarda talab kam bo'lganligi (ammo bor) tufayli xususiy sektor uchun o'z xizmatini ko'rsatish jozibador bo'lmasligi mumkin, bunday vaziyatda iste'molchi zarar ko'rishi ehtimoli yuzaga keladi.

Pochta aloqasining tabiiy monopoliya sohasi doirasidan chiqarilgan taqdirda ham xususiy sektor xizmatlari bilan qamrab olinmagan hududlarda davlat tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlarning saqlanib qolishi maqsadga muvofiqdir.

Jamiyat rivoji muttasil ravishda oldinga intilar ekan, undagi institutlar ham vaqt o'tgan sayin takomillashib boradi. Hozirgi paytda texnologik yutuqlar tabiiy monopoliya o'rnatilgan sohalarda raqobatchilarni vujudga keltirishga allaqachon to'sqinlik qilmay qo'ygan, iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq emaslik tushunchasining o'zi esa nihoyatda mavhum. Shuning uchun u yoki bu sohaning raqobatli bozor sharoitiga o'tishiga oid normaning qonunchilikda aks etishi foydadan holi bo'lmaydi.

Qirg'iziston Respublikasining 2011 yil 8-avgustdagi "Qirg'iziston Respublikasida tabiiy monopoliyalar to'g'risida" gi 149-sonli Qonuni[7] ning ikkinchi moddasi 2-qismida quyidagi mazmundagi norma aks ettirilgan: "Tabiiy monopoliya sohasini iqtisodiy jihatdan o'zini oqlagan taqdirda raqobatli bozor sharoitlariga o'tkazilishini cheklashga yo'l qo'yilmaydi."

Fikrimizcha, O'zbekiston Respublikasining 1999-yil 19-avgustda qabul qilingan "Tabiiy monopoliyalar to'g'risida"gi 815-I-son Qonunining 4-moddasi ham yuqoridagi mazmundagi to'rtinchi qism bilan to'ldirilishi maqsadga muvofiqdir.

Shuningdek, mazkur Qonunning birinchi qismidagi punktuatsion xatolarning ham to'g'irlanishi qonun normalarining aniq talqin etilishiga sabab bo'ladi. Xususan, birinchi qism

so'ngida garchi norma mazmuni tugal yakunlangan bo'lsa-da nuqtali vergul qo'yilgan. Mazkur holatda gap so'ngida nuqta qo'yilishi yuridik texnika va til qoidlariga ham muvofiq bo'ladi.

Ikkinchidan, tabiiy monopoliyalar tovar bozorlaridagina mavjud bo'ladi. Chunki tabiiy monopoliya tovar bozorida holat hisoblanadi. Tabiiy monopoliya subyekti esa tabiiy monopoliya sharoitida tovarlar ishlab chiqaradi (realizatsiya qiladi).

O'zbekiston Respublikasining 2012 yil 6-yanvardagi "Raqobat to'g'risida"gi O'RQ-319-son Qonunining 4-moddasiga ko'ra, tovar bozori – tovarning (shu jumladan bir-birining o'rni bosadigan tovarning) O'zbekiston Respublikasi hududidagi yoki uning bir qismidagi muomala doirasi bo'lib, u O'zbekiston Respublikasining ma'muriy-hududiy bo'linishiga mos kelmasligi mumkin va mazkur muomala doirasi chegaralarida tovarni olish yoki realizatsiya qilish imkoniyati mavjud bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasining 2013-yil 20-avgustdagi 230-son qaroriga 1-ilovasi bilan tasdiqlangan nizomning ikkinchi bandiga ko'ra, tovar deganda faoliyatning olish va realizatsiya qilish uchun mo'ljallangan mahsuli, shu jumladan, ishlar va xizmatlar (moliyaviy xizmatlardan tashqari) tushuniladi.

Moliyaviy xizmatlar deganda esa banklar va boshqa kredit, sug'urta va o'zga moliya tashkilotlari tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar, shuningdek qimmatli qog'ozlar bozorining professional ishtirokchilari xizmatlari hamda pul mablag'larini jalb etish va (yoki) joylashtirish bilan bog'liq bo'lgan xizmatlar tushuniladi.

Bundan kelib chiqadiki, banklar va boshqa kredit, sug'urta va o'zga moliya tashkilotlari tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar, shuningdek qimmatli qog'ozlar bozorining professional ishtirokchilari xizmatlari hamda pul mablag'larini jalb etish va (yoki) joylashtirish bilan bog'liq bo'lgan xizmatlar tabiiy monopoliya subyektlari tomonidan ko'rsatilmaydi.

Uchinchidan, tabiiy monopoliya subyektlari xo'jalik yurituvchi subyekt hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining 2012 yil 6-yanvardagi "Raqobat to'g'risida"gi O'RQ-319-son Qonunining 4-moddasiga ko'ra, xo'jalik yurituvchi subyekt tovarlarni ishlab chiqarish, olish va realizatsiya qilish faoliyati bilan shug'ullanuvchi yuridik shaxs, shu jumladan chet ellik yuridik shaxs, xo'jalik boshqaruvi organi, shuningdek yakka tartibdagi tadbirkor.

Qo'shni Qozog'iston Respublikasi tajribasiga yana bir bor e'tibor qaratadigan bo'lsak, yakka tartibdagi tadbirkorlarning ham tabiiy monopoliya subyekti bo'lishi qonunchilikda to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatilganligining guvohi bo'lamiz[8].

Umumqabul qilingan tasavvurga ko'ra tabiiy monopoliya subyektlari faqatgina yuridik shaxs maqomiga ega bo'lishi kerak degan mulohaza paydo bo'ladi. Ammo qonun chiqaruvchi ham yakka tartibdagi tadbirkorning ham tabiiy monopoliya sharoitida faoliyat yuritishini taqiqlovchi norma kiritmagan.

Fikrimizcha aynan yuridik shaxs konstruksiyasi tabiiy monopoliya sharoitlarida faoliyat yuritish imkoniyatiga ko'proq egaligi subyektlilik masalasida urg'uning aynan yuridik shaxslarga berilishiga sabab bo'lgan.

Ayni kunda yakka tartibdagi tadbirkorlar ham xodim yollash huquqiga ega. Ammo tabiiy monopoliya sohalarida faoliyat yuritish odatda keng va ulkan hajmdagi tashkiliy masalalarni qamrab olganligi tufayli yakka tartibdagi tadbirkorlarning bu sohada faoliyat yuritishining imkoniyati kamroq. Ammo barcha talablarga javob bergan taqdirda yakka tartibdagi tadbirkorlarning ham tabiiy monopoliya sohalarida faoliyat yuritishi mumkinligini milliy qonunchilik to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatmaydi ham, istisno etmaydi ham.

To'rtinchidan, tabiiy monopoliya subyektlarining tashkiliy huquqiy shakli doirasi cheklanmagan. 2021-yil 1-sentabr holatiga Tabiiy monopoliya subyektlarining Davlat reyestrda 11 turdagi tovarlar (ishlar, xizmatlar) bo'yicha 129 ta xo'jalik yurituvchi subyekt ro'yxatga olingan[9].

MUHOKAMA

O'zbekiston Respublikasi Monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish davlat qo'mitasining 2010-yil 6-oktabrdagi 14-sonli Tabiiy monopoliya subyektlarining davlat reyestrini tuzish va yuritish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi qaroriga (ro'yxat raqami 2147, 11.10.2010-yil) ko'ra mamlakatimizda tabiiy monopoliya subyektlari reyestri yuritiladi. Ushbu nizomning 7-bandiga ko'ra, tabiiy monopoliya subyektlari ularning tashkiliy-huquqiy va mulkchilik shaklidan qat'i nazar kiritiladi.

Tabiiy monopoliya subyekti tabiiy monopoliya faoliyatidan tashqari boshqa odatdagi xo'jalik (tadbirkorlik) faoliyati bilan shug'ullanishga haqli. Ushbu faoliyatga nisbatan tabiiy monopoliya tog'risidagi qonun hujjatlari qo'llanilmaydi[10].

Yuqoridagi nizomda ko'rsatilgan qoidalardan kelib chiqib, reyestrda kiritiladigan tabiiy monopoliya subyektlarini hududiylik mezonidan kelib chiqib ikki turga bo'lish mumkin:

- 1) Respublika miqyosida e'tirof etilgan tabiiy monopoliya subyektlari – tabiiy monopoliya sharoitida ikki va undan ortiq viloyatlar hududlarida tovarlar ishlab chiqarayotgan (realizatsiya qilayotgan) xo'jalik yurituvchi subyektlar;
- 2) Hududiy miqyosda e'tirof etiladigan tabiiy monopoliya subyektlari – tabiiy monopoliya sharoitida bir viloyat hududi chegarasida tovarlar ishlab chiqarayotgan (realizatsiya qilayotgan) xo'jalik yurituvchi subyektlar.

Tabiiy monopoliya subyektlarini faoliyat turining ustuvorligi mezonidan kelib chiqib chiqib quyidagi ikki turga bo'lish mumkin:

1. Tabiiy monopoliya sharoitida tovarlar ishlab chiqarish (realizatsiya qilish) asosiy faoliyat turi hisoblangan xo'jalik yurituvchi subyektlar;
2. Tabiiy monopoliya sharoitida tovarlar ishlab chiqarish (realizatsiya qilish) asosiy faoliyat turi hisoblanmagan xo'jalik yurituvchi subyektlar, bular quyidagi shartlar asosida reyestrda kiritiladi:

-tabiiy monopoliya tovarlarining pirovard iste'molchisi aholi va/yoki budjet tashkilotlari hisoblanganda;

-iste'molchilarga yetkazib berilayotgan tabiiy monopoliya tovarlari hajmi shu tovarlarning ishlab chiqarish hajmiga nisbatan 10 foizdan oshganda;

-subabonentlarga realizatsiya qilinayotgan tabiiy monopoliya tovari hajmlari sotib olingan tovar hajmining 10 foizidan kam bo'lmagan holatda.

XULOSA

Shuni e'tiborga olish kerakki, agarda tabiiy monopoliya sharoitida tovarlar ishlab chiqarayotgan (realizatsiya qilayotgan) xo'jalik yurituvchi subyektlar tovarlarni faqat o'z ehtiyojlari yoki fors-major holati hosil bo'lgan vaziyatlarda, texnologik kamchiliklarni bartaraf etish uchun, tabiiy va texnogen xarakterga ega bo'lgan avariya yoki favqulodda holatlarda hamda ushbu tovarlarni qisqa muddatlarda (vaqt oralig'i uch oygacha) realizatsiya qilgan taqdirda reyestrda kiritilmaydi.

Xo'jalik yurituvchi subyektning tabiiy monopoliya subyektini deb tan olinishining yuridik belgisi bu uning reyestrda kiritilishidir. Toki subyekt reyestrda o'z aksini topmas ekan uni rasman tabiiy monopoliya subyektini deb tan olib bo'lmaydi.

REFERENCES

1. Григорьева Ольга Анатольевна. Правовое регулирование естественных монополий : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 : Екатеринбург, 2003. (С 33)235 с. РГБ ОД, 61:04-12/500.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Axborot tizimlari sohasini qayta tashkil etish va boshqarishni takomillashtirishga oid chora-tadbirlar to'g'risida» 1997 yil 23 iyuldagi PF-1823-son Farmoni.
3. Vazirlar Mahkamasining «O'zbekiston pochta va telekommunikatsiyalar agentligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida» 1997 yil 31 iyuldagi 380-son qarori.
4. <https://pochta.uz/ru/o-nas/istoriya.html>.
5. <https://antimon.gov.uz/xizmatlar/ochiq-malumatlar/tabiiy-monopoliya-subektlarining-davlat-reestri/>.
6. Закон Республики Казахстан от 27 декабря 2018 года № 204-VI «О естественных монополиях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.03.2022 г.) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38681059.
7. Закон Кыргызской Республики от 8 августа 2011 года № 149 «О естественных монополиях в Кыргызской Республике» (В редакции Законов КР от 9 июля 2014 года № 119, 19 июля 2014 года № 145, 13 января 2015 года № 9, 13 августа 2015 года № 225 14 июня 2016 года № 80, 15 июля 2016 года № 118, 15 июля 2017 года № 126 , 17 мая 2019 года N 64) <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203389>.
8. Закон Республики Казахстан от 27 декабря 2018 года № 204-VI «О естественных монополиях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.03.2022 г.) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38681059.
9. <https://antimon.gov.uz/xizmatlar/ochiq-malumatlar/tabiiy-monopoliya-subektlarining-davlat-reyestri/>
10. Муаллифлар жамоаси. Ўзбекистон Республикасининг «Табиий монополиялар тўғрисида»ги қонунига шарҳ. «SHARQ» НМАК БТ. Тошкент – 2009. 18-б.
11. Ibragimova A. R. Natural monopolies in uzbekistan //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 11. – С. 551-553.
12. Ibragimova A. Subjects of natural monopolies //Eurasian Scientific Herald. – 2022. – Т. 11. – С. 16-18.
13. Ruziboyevna I. A. Tabiiy Monopoliya Subyektlarining Huquq Subyektini Sifatidagi Xususiyatlari //Innovation In The Modern Education System. – 2022. – Т. 2. – №. 21. – С. 45-48.
14. Ruziboyevna I. A. Tabiiy Monopoliya Huquqiy Hodisa Sifatida //Innovative Developments And Research In Education. – 2022. – Т. 1. – №. 8. – С. 16-20.
15. Imomniyozov, D. B. O. (2021). Korporatsiya Ijro Organlarining Fidutsiar Majburiyatlari Qiyosiy Huquqiy Tahlili. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(11), 588-600.

16. Мехмонов, К. М. (2021). Особенности Правового Режима Цифровых Прав. *Журнал Правовых Исследований*, 6(1).
17. Mehmonov, K. M., & Musaev, E. T. (2021). Legal Regime of Digital Rights. *Ilkogretim Online*, 20(3), 1683-1686.

BUYUK SHAXSLAR SIYMOSINI YORITISHDA TARIXIY MANBALARDAN FOYDALANISH

Saydullayeva Xadicha

TDYuU qoshidagi akademik litsey "Tarix" kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7071147>

Annotatsiya. Tarix fani boshqa fanlardan o'z tarixiga bo'lgan katta diqqat va e'tibori bilan ajralib turadi. Insonni ko'p tomonlama barkamol bo'lib yetishishida tarixni o'rganishning ahamiyati kattadir. O'tmish insonga xatolarni takrorlamaslikdan saboq berish bilan bir qatorda, bo'lib o'tgan voqea hodisalarga xolis yondashib, to'g'ri xulosa chiqarishni ham o'rgatadi.

Kalit so'zlar: tarix, lashkar, qal'a, harbiy mahorat, jang, hukmdor, o'tmish, tarixiy dalil, saroy, texnologiya.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ ДЛЯ ОСВЕЩЕНИЯ ОБРАЗОВ ВЕЛИКИХ ЛИЧНОСТЕЙ

Аннотация. Историческая наука отличается от других наук большим вниманием к своей истории. Изучение истории имеет большое значение в развитии человека во многих отношениях. Помимо того, что учит человека не повторять ошибок, прошлое также учит беспристрастно подходить к событиям и делать правильные выводы.

Ключевые слова: история, армия, крепость, военное мастерство, битва, правитель, прошлое, исторические свидетельства, дворец, техника.

USE OF HISTORICAL SOURCES IN ILLUMINATING THE IMAGE OF GREAT PEOPLE

Abstract. The science of history differs from other sciences in its attention to history. Teaches not to repeat past mistakes. It is important to be aware of the exemplary events in the lives of our great ancestors in history.

Keywords: history, army, castle, skill of military, war, weapon, palace, technology, historical arguments.

KIRISH

XXI asr oqituvchi oldiga murakkab vazifalarni qo'ymoqda. Informatsion olamda yashayotgan yosh avlodni ma'naviy jihatdan eskirib borayotgan darslik va qo'llanmalar asosida o'qitish bugun o'zini oqlamay qo'ymoqda. O'quv jarayonini yangi, zamonaviy adabiyotlar bilan ta'minlash davlatimizning ta'lim sohasida olib borayotgan siyosatida markaziy masala bo'lib turibdi. Bu masalada tarix fani bo'yicha mavjud darslik va qo'llanmalarni ham yanada takomillashtirish, ularni manbalardan olingan ma'lumotlar bilan boyitish, matnlarni qiziqarli qilish zarur bo'lmoqda. Zero, tarix darsliklari sarmazmun, samarali, ibratli, maqbul va takomillashgan darajaga yetsin. Shunga erishish kerakki, maktab bolasi yoki talaba qo'lidagi darslikni bir umr yodida saqlasin. Bu ishni amalga oshirishda tarix fani o'qituvchilarining keng bilimi, pedagogik mahorati, fan mavzularini qoshimcha ma'lumotlar bilan boyitish va ularni metodik jihatdan samarali joylashtirish mahorati ham muhim. Chunki tarix o'qituvchisi mustaqillik g'oyasiga e'tiqodli, har tomonlama rivojlangan, ilmiy tafakkurga ega, kasbining chuqur bilimdoni, pedagogik muloqot ustasi, pedagogik-psixologik va uslubiy malakalarni egallagan bo'lishi, turli pedagogik vazifalarning yechimini topishda har bir vaziyatni to'g'ri baholay olishi lozim. Shuningdek, o'qituvchi pedagogik ta'sir ko'rsatishning eng maqbul usul va vositalarini tanlash qobilyatiga ham ega bo'lishi kerak. Tarixchi o'qituvchi uchun bu masalada

darslik ma'lumotlarini to'ldiruvchi manbaviy ma'lumotlar eng ta'sirchan va samarador vositalardir.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Shu o'rinda takidlash joizki, keyingi yillarda yurtimizning boy tarixi haqida ma'lumot beruvchi muarrixlarning asarlari to'planib arabiy, forsiy va turkiy tillardan o'zbek tiliga tarjima va tabdil qilindi va qilinmoqda. Ular yuzasidan ko'plab tadqiqot ishlari amalga oshirildi. Ushbu asarlarda mutafakkir, sarkarda, adolatli, ulug'vor ajdodlarimiz to'g'risida ko'plab tarixiy hikoyaviy ma'lumotlar uchraydi. Bu vaziyat tarixchilar oldiga nafaqat darsliklardagi ma'lumotlarni mukammal bilish, balki, tarixiy manbalardagi ma'lumotlardan ham xabardor bo'lish, kezi kelsa ulardan dars davomida mavzuni o'quvchilarga yana tushunarli va qiziqarli qilib tushuntirish uchun foydalanish vazifasini qo'yimoqda.

Shulardan kelib chiqib, ushbu o'quv maqolada yurtimiz tarixida muhim ro'l o'ynagan olimlar, shoirlar, hukmdorlar, sarkardalar, diniy rahnamolar, tasavvuf allomalri va boshqa ajdodlarimiz haqida manbalarda yetib kelgan tarixiy voqeyiy hikoyalarni dars jarayonida qo'llash bo'yicha tavsiyalar berilgan. Quyida misol tariqasida somoniylar sulolasining yorqin vakillaridan Ismoil as-Somoniyy va milliy qahramonimiz J.M.Manguberdi hayoti bilan bog'liq, manbalar bilan dalillangan tarixiy voqealar o'quvchilarga ibrat namunasi sifatida keltirilgan.

Buxoro- yurtimizning qadim va ko'hna shaharlaridan biridir. Bu zamin o'z bag'rida qanchadan-qancha olimu-fuzalolar, buyuk allomalar-u adolatli hukmdorlarni yetishtirib bergani ma'lum. Shulardan biri Buxoro tarixida o'chmas iz qoldirgan somoniyy sulola vakillaridan biri Ismoil as-Somoniyydir. U somoniylar sulolasi sultonlarining avvalgisi bo'lib, podshohlikka loyiq va haqli hukmdor bo'lgan. Chunonchi, tarixchi Narshaxiy u haqida shunday yozadi: "U aqlli, adolatli, shafqatli, fikr va tadbir egasi bir kishi edi." Haqiqatdan ham U o'z vatanida barqaror tinchlikni ta'minlab, uni mustahkamlashda hukmronlik qobiliyatining hamma nozik xususiyatlarini ishga sola oladi.

Ta'kidlash joizki, tarix darsliklarida Somoniylar davriga oid bir qancha mavzular mavjud. Shu mavzular bilan bog'liq Ismoil Somoniyy shaxsini yosh avlodga chuqurroq anglatishda o'sha davr tarixiy manbalarida yozilgan qo'shimcha ma'lumotlardan foydalanish, shuningdek, Ismoil Somoniyy hayoti va hukmronlik faoliyati bilan bog'liq tarixiy voqealar bayonidan iqtiboslar keltirish dars davomida o'quvchilarda u shaxs haqida tuchuncha va tasavvurlarning to'la shakillanishini ta'minlaydi.

TADQIQOT NATIJALARI

O'tmishga nazar tashlasak, juda ko'plab adolatli shohlar o'tganligini ko'ramiz. Ammo jang maydonlarida dushman tomondan asirga tushganlarga sarpo kiydirib, o'z yurtiga jo'natgan hukmdorni manbalarda uchratishimiz dargumon. Lekin, Ismoil Somoniyy shunday shaxs edi. Ya'ni, u insoniylik tuyg'ularini birinchi o'rinlarga qo'yuvchi, adolatli podshoh bo'lgan. Somoniyyning bunday xislatlariga tarixchi Narshaxiy asarida keltirilgan, uning Tohir ibn Husayn, Amir ibn Layslarga qarshi bo'lgan jangi voqeasini misol keltirish mumkin. Chunonchi, "Buxoro tarixi" asarida yozilishicha: "Ismoil Somoniyy akasi Nasr ibn Ahmad tomonidan Buxoroga amir qilib jo'natilganligining dastlabki yillari edi. Tohir ibn Husayn Buxoroga ikki ming kishilik lashkar bilan hujum qilish taraddudiga ekanligi xabari keldi. Amir Ismoil eplay olganicha lashkar jam qilib urushga jo'nadi. Qattiq jang bo'ldi. Husayn ibn Tohir yengildi, uning lashkaridan ba'zisi o'ldirildi, ba'zisi suvga g'arq bo'ldi va yetmish kishi asirga tushdi. Bu amir (Ismoil)

qilgan urushlarining dastlabkisi edi. Ertalab bo'lgach, amir Ismoil asirlarni chaqirib har biriga bittadan karbos chopon kiydirdi va yurtiga qaytarib yubordi.”

Shunga o'xshash voqeani Ismoil Somoniy hukmronligining so'ngi yillarida ro'y bergan holatlarda ham kuzatishimiz mumkin. Bu haqida tarixchi Narshaxiy shunday yozadi: “ Safforiy hukmdor Amir ibn Lays bilan Jayhun daryosi bo'yida bo'lgan jangda Ismoil Somoniy qo'li baland keldi. Jangning ikkinchi kunida amir Ismoil Amr ibn Laysning asir tushgan askarlariga oziq-ovqatlar berib xursandqildihammasini Amr ibn Lays huzuriga qaytarib yubordi. Shunda lashkarboshilardan biri amir Ismoilga: “Bular bizga qarshi urush qilgan edilar, sen ularni asir olganingdan keyin hammalariga sarpo kiydirib qaytarib yubording”-dedilar. Amir Ismoil: “ Bu bechoralardan nima talab qilasiz,-qo'ying ular o'z yurtiga borsinlar, ular endi hech qachon sizga qarshi urush ochmaydilar va boshqalarning dillarini ham (urushdan) qaytaradilar”-dedi.”

Somoniy nafaqat adolatli shaxs balki, hukmdor sifatida aqlli siyosatchi ham edi. Zero, anashunday xislati sababli ilk o'rta asarlarda qudratli davlat barpo eta oldi. Uning uzoqni oldindan ko'ra biluvchi o'tkir siyosatchi ekanligini “Buxoro tarixi” asaridagi quyidagi voqea orqali o'quvchilarga yanada aniqroq tushuntirib berish mumkin: “Husayn ibn Tohir bilan bo'lgan jangdan so'ng amir Ismoil Buxoroga qaytdi. (Buxoroga amirligining dastlabki yillari edi). Shunda o'z hukmdorligi ahvoli haqida o'ylab, o'zining Buxoro sarkardalari huzurida u qadar baland hurmati yo'qligini, ular ko'zida salobatsiz ekanligini, ularning jam bo'lishlaridan o'ziga biror manfaat yetmasligini bildi-da, mana shunday ish qilishni to'g'ri topdi: Buxoro sarkardalaridan bir guruhini chaqirib ularga: “Men uchun Samarqandga borib, amir Nasr huzurida mening nomimdan uzr so'rashingiz lozim”,-dedi. Ular “eshitamiz va bo'ysunamiz”,-dedilarda, jo'nab ketdilar. U guruh amir Ismoildan ilgari Buxoro amirlari bo'lib kelgan edi. Abu Muhammad Buxorxudot o'zi Buxoro podshohi edi, Abu Hotam Yasoriy esa g'oyat darajada boy bo'lib, mol-mulking ko'pligi sababli (amir Ismoilga) bo'ysunmas edi. Buxoro ulug'lari mana shu ikkalasi bilan Samarqandga bordilar. Amir Ismoil amir Nasrga xat yozib, o'zining Buxoro podshohligini ushlab tura olishi uchun u kishilarni tutib turishini so'ragan edi. Amir Nasr uning aytganidek qilib, u guruhni to Buxoro ishlari tinchigunigacha bir qancha vaqt Samarqandda ushlab turdi. Amir Ismoil yana amir Nasrga xat yozib ularni talab qilib oldi va shundan keyin ular bilan yaxshi muomalada bo'ldi, hojatlarini ravo etdi va huquqlarini rioya etishni o'ziga lozim bildi”.

Ismoil Somoniy o'z navbatida o'zga insonlarning haqqiga xiyonat qilmaydigan diyonatli hukmdor edi. Bu shu darajada ediki, u haqida manbalardagi ma'lumotlarni o'qish orqali, u hatto raqiblariga ham shunday munosabatda bo'lganligini ko'ramiz. Bu haqida “Buxoro tarixi” asarida quyidagi jumalarni o'qiymiz: “Chunonchi, Amir ibn Lays bilan bo'lgan so'ngi jangda ham ibn Lays yengildi va bu safar uning o'zi asirga tushdi. Amr ibn Laysni Ismoil oldiga olib kelganlarida, u piyoda bo'lib olmoqchi edi, ammo Amiri moziy(Ismoil Somoniy) bunga ruxsat bermadi. Uni saropardaga olib kirishga buyurdi va o'z birodarini uni qo'riqlab turishga yubordi. Shu o'rinda aytish joizki, Ismoil Somoniy hukmdorlar va ularning avlodiga hatto, u dushmani bo'lsa ham shohona iltifot ko'rsatgan. To'rt kundan so'ng Amr ibn Lays amir (Ismoil) bilan ko'rishdi. Amir Ismoilning buyrug'i bilan undan qanday qilib asirga tushib qolganligini so'ragan edilar, u: “Chopib ketayotgan edim, otim charchab qoldi, men otdan tushib uxladim. Uyg'onganimga boshimda ikkita qul turganini ko'rdim. Ulardan meni halok qilmasliklarini o'tinib so'radim. Odamlar yig'ildilar va mendan: “Nimang bor?”-deb so'radilar. Men: “har biri yetmish ming dirham qiymatida bir nechta marvarid bor”,-dedim va uzugimni berdim. Shu payt

uzoqdan amir Ismoilni ko‘rib otdan tushmoqchi bo‘lgan edim, u o‘z joni va hurmatini o‘rtaga qo‘yib, “Otdan tushma”-dedi; mening ko‘nglim qaror topdi. U meni saropardaga tushirtirdi. Keyin amir Ismoil mening oldimga kirib mehribonlik ko‘rsatdi. Meni kajavaga o‘tqizib, hurmat bilan Samarqandga yetkazishga buyurdi. Amir Ismoil meni uzugimni tortib olgan kishidan uch ming diramga sotib olib bahosini to‘ladi va uzukni menga yubordi. Uzukni ko‘zi qizil yoqut edi”,-dedi. Amr ibn Lays amir Ismoilga qarab: “Men Balxda o‘n xarvor oltin bekitganman, buyurgin, uni olib kelsinlar, ularga ega bo‘lishga bugun sen sazovorroqsan”,-dedi. Amir Ismoil odam yuborib oltinlarni oldirib keldi va hammasini Amr ibn Laysga yubordi. Har qancha iltimos qilsalar amir Ismoil u oltinlardan hech bir narsa olmadi.”

Amir Ismoil Somoniy o‘z oila a‘zolariga nisbatan ham mehribon edi. Ya‘ni bu jihatdan siyosiy jarayonlar ta‘sir o‘tkazsada insoniy hissiyotlariga tayanadigan ukumdor edi. Bu haqida “Buxoro tarixi” asarida ajoyib ma‘lumotlar keltiriladi: “Samarqandda amirlik qilib turgan Nasr ibn Ahmad amir Ismoilning gardaniga har yili Buxoro molidan besh yuz ming diramini yuborib turishni vazifa qilib yuklagan edi. Lekin shundan keyin amir Ismoil bir qancha urushlarda bo‘ldi va u mol xarj bo‘lib ketib, yubora olmadi. Shu tufayli akasi amir Nasr ibn Ahmad iyun oyining 887 yilida lashkar to‘plab Buxoroga yurish qildi. Bundan xabar topgan amir Ismoil ham lashkar to‘plab qarshi hujum qilishga majbur bo‘ldi. Bu jang tavsilotlari haqida Narshaxiy o‘z asarida to‘xtalar ekan, hal qiluvchi janglarda amir Ismoil boshchiligidagi Buxoro lashkari g‘alaba qilganligini, amir Nasr ozgina odamlari bilan qolib mag‘lubiyatga uchraganini yozadi va shunday davom etadi: “Jangdan so‘ng Nasr ibn Ahmad otdan tushdi va yostiqni yerga tashlab o‘tirdi. Amir Ismoil yetib keldida otdan o‘zini tashlab, yaqin kelib yostiqni o‘pdi hamda: “Yo amir! Xudoning hukmi shu ekanki, meni senga qarshi qo‘ydi va biz shu mudhish ishni o‘z ko‘zimiz bilan ko‘rib turibmiz. Ey amir! Men xato ish qilganimga iqrorman, hamma gunoh menda, sen fazilatda (mendan) ulug‘roqsan va mening bu katta gunohimdan o‘tib avf etasan”,-dedi.

Bular shunday so‘zlashib turganida ularning boshqa bir birodari Ishoq ibn Ahmad yetib keldi. U otdan tushmay turgan edi, amir Ismoil: “Hoy falonchi! O‘z hojang uchun (amir Nasr uchun) otdan tushmaysanmi?”-deb unga dashnom berdi. Ishoq tezda otdan tushib o‘zini Nasrning oyog‘iga tashlab yer o‘pdi.

Amir Ismoil amir Nasrga qarab: “Ey amir! Yaxshisi shuki, bu xabar (Samarqandga) yetib Movarounnahrda xalq qayg‘uga tushmasdan burun tezda o‘zingning aziz qarorgohingga qaytsang edi. Men sening qulingman. Qul o‘z hojasiga nisbatan uning murodi ne bo‘lsa shuni bajarishdan boshqacha muomala qilolmaydi”,-dedi. Amir Nasrning bu so‘zlardan keyin ko‘zlariga yosh quyilib, o‘tgan ishlar va to‘kilgan qonlar uchun pushaymon yer edi”. Shundan so‘ng amir Ismoil akasi amir Nasr ibn Ahmadni katta ehtirom ila Samarqandga qaytarib yubordi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, amir Ismoil hukmronligi mobaynida adolat va yaxshi axloq bilan ish tutadi. Natijada, uning davrida qudratli davlat barpo etiladi. Bularni barchasini yuqorida tilga olingan manbalardagi tarixiy ma‘lumotlar tasdiqlaydi. Bu ma‘lumotlarni dars davomida qo‘shimcha ma‘lumot o‘rnida o‘quvchilarga yetkazish ularda bu shaxs haqida yetarlicha tushuncha va tasavvurlarning paydo bo‘lishi uchun xizmat qila oladi.

MUHOKAMA

Mustaqillikka erishgach moziyga nisbatan munosabat o‘zgardi. O‘tmish merosni o‘rganish, tadqiq qilish borasida xayrli ishlar amalga oshirildi va bu davom etmoqda. Yurtimiz tarixini o‘rganish, xalqimizni o‘tmish qadriyatlaridan bahramand etishda milliy

qahramonlarimizning hayot yo'li va jasoratlari borasidagi asosli voqealar bayoni alohida ahamiyatlidir. Bu borada vatan ozodligi yo'lida jonini fido qilgan, milliy qahramon, jahon xalqlari tarixida o'chmas iz qoldirgan buyuk inson Jaloliddin Manguberdining o'rni beqiyos. Uning hayoti, faoliyati, taqdiri haqida hikoya qiluvchi o'sha davrga oid ko'plab manbalar ustida izlanish asnosida Jaloliddinning nechog'lik mukammal shaxs bo'lganligiga guvoh bo'lamiz.

Jaloliddin so'nggi xorazmshoh sulton, u harbiy mahoratda tengi yo'q sarkarda bo'lish bilan bir qatorda o'z qavmi- urug'iga rahmdil, insonparvar shaxs ham bo'lgan. Bu holni Jaloliddinga qarshi ukasi G'iyosiddin xoyinona munosabat qilsada Jaloliddin oliyjanoblik ila uni kechirganligida kuzatishimiz mumkin. Chunonchi, "Siyrat as-sulton Jalol id-Din Mengburni" asarida bu haqida quyidagi ma'lumotlar keltiriladi. 1224 yil mo'g'ullar bilan bo'lgan jangu-jadallardan so'ng murakkab ahvolda qolgan Jaloliddin qo'shinlari bilan ukasi G'iyosiddinga tegishli Iroq yerlariga qarab yo'l oladi. Bundan xabar topgan G'iyosiddin o'ttiz ming otliq lashkar bilan unga qarshi yuradi. Buni eshitgan Jaloliddin ukasidan qattiq ranjiydi va omadsizlik tufayli g'am alamga botib ortiga qaytadi va ukasi G'iyosiddinga shunday mazmundagi noma yo'llaydi: "...Men boshimdan kechirgan dahshatli kulfatlarga qaramay, barcha qiyinchiliklarni zimmamga oldim. "ular esa bizni qabul qilishdan bosh tortdilar". Ana shu paytda "hammaga keng bo'lgan yerlarni menga tor qilib qo'ydilar"...Shu uchun huzuringga bir necha kun dam olish maqsadida kelgandim...Sen xavfsiraganing uchun ketdim"

G'iyosiddinning bu ishidan so'ng uning huzuridagi ko'plab amirlar o'zlarini Jaloliddinga sodiq ekanliklarini namoyon qildilar. Natijada Jaloliddin o'zining bir qancha tarafdorlari bilan yana Iroq tomonlarga yuradi. Bundan xabar topgan G'iyosiddin qochish taraddudiga tushadi. Xabarchi ularning yaqinlashgani haqida ogohlantirganda u otini almashtirib, Sulikan qal'asiga qarab qochadi. Jaloliddin uning chodiriga kirganda bu yerda uning onasi Baklava bor edi. U ukasining onasiga hurmat va izzat ko'rsatdi. G'iyosiddinning o'zidan xavfsirab bu yerni, o'z maskanini tark etganini ma'qullamadi. U uning onasiga bunday dedi: "Otamning o'g'illari orasida undan boshqa hech kim qolmadi, shuning uchun u nimaga intilayotgan, nimani xoxlayotgan bo'lsa hammasini muhayyo qilaman. Haqiqat, u bugungi kunda men uchun ko'zimning qorachug'i, hatto undan ham azizroq, belimning quvvatidir". Shundan keyin Baklava G'iyosiddinga chopar yuborib, uni tinchlantirishga harakat qildi. G'iyosiddin Jaloliddinning huzuriga xizmat qilish uchun qaytib keldi. Ukasining xoinona hatti-harakatlariga qaramay, uni kechirdi va muruvvat ko'rsatdi".

Jaloliddin hukmdor, sulton bo'lishiga qaramasdan o'z vaqtida qo'l ostidagilarga yetkazilgan jabr zulm uchun nadomat chekkan. Agar kimda kim asossiz bir-birlariga ziyon yetkazssa ularning aybdorini qattiq jazolagan. E'tiborlisi esa, agar hukm chiqarishda o'zi xatolikka yo'l qo'ysa, hukmdor bo'lishga qaramasdan aybiga iqrar bo'lgani holda buni to'g'irlashga harakat qilgan. O'tmishda o'tgan hukmdorlarning deyarli barchasining faoliyatida shaxslarni ustamon bo'htonlar asosida adolatsiz jazolashlar ko'p uchraydi. Ammo ularning ko'pchiligi Jaloliddin singari xato qilsa, hukmdorlik man-manligiga berilmay uni to'g'irlashga qattiq harakat qilmagan deya olamiz. Ushbu holni Jaloliddin hayotida sodir bo'lgan o'z vaziri Sharofulmulk va Shamsiddin at-Tug'roi, uning ukasi qozi Nizomiddin o'rtasida sodir bo'lgan voqea misolida ko'ramiz: "Sulton Abxaz mamlakatlari chegaralarida bo'lgan paytlarida Tabrizda turgan o'z vaziri Sharofulmulkdan maktub oldi. Maktubda amaldorlardan biri Shamsiddin at-Tug'roi va uning ukasining o'g'li qozi Nizomiddinni o'ziga suiqasd uyushtirishda aybladi. Bu aslida yolg'on, Sharofulmulkning bo'htoni edi.

Sulton maktubni o'qigani hamono g'azab otiga mindi va Tabrizga qaytishga qaror qildi. Sulton Tabrizga qaytgach, Sharofulmulk uning huzuriga at-Tug'roiy va Nizomiddinni olib kirdi va maktubdagi bo'htonlarni takrorladi.

Sulton ular ikkalasini qo'lga olishni buyurdi. Qozi rais Nizomiddinni tutib olgani hamon o'ldirishdi. At-Tug'roiy esa bandi qilindi. Uning yuz ming dinordan ortiq hisoblangan mol-mulki musodara qilindi. At-Tug'roiy o'limini istamaganlar unga ot berishdi va u tun qo'ynida g'oyib bo'ldi. At-Tug'roiy taqdir taqozosi ila haj safariga yetdi. Odamlar al-Ka'ba atrofiga yetgan vaqtda boshiga Qur'anni qo'ygan holda "Hoy musulmonlar!Men mana shu uchta narsa-muqaddas joy, muqaddas kun, muqaddas kitob hurmati qasam ichib aytamanki, Sharofulmulk tomonidan zimmamga qo'yilgan barcha ayblar yolg'on va bo'htondan boshqa hech narsa emas"-dedi. Odamlar orasida sultonning haj ziyoratchi vakillari ham bor edi. Ular sultonni bu voqeadan xabardor qilishdi. Sulton at-Tug'roiyning aybsiz ekanligiga to'la ishonadi. Bu borada qilgan ishlari uchun tavba qildi, qilmishlaridan uyaldi. Birovlarning so'ziga kirib, bu fojeaga qo'l urganidan qattiq afsuslandi. Shundan keyin Sulton at-Tug'roiyga xavfsizligini ta'minlashga so'z berdi, uni Tabrizga qaytarib olib keltirdi. Talangan boyliklari va mol mulkini qaytarib berdi. Uni mashvaratlarga maslahatchi sifatida taklif qila boshladi."

Shuni ham alohida ta'kidlash joizki, Jaloliddin yuzga aytilgan achchiq tanqidni to'g'ri qabul qiladigan, ularni o'ziga yaqin tutadigan, aksincha balan-parvoz so'zlarni aytib maqtaydigan va shu orqali o'z manfaatlarini birinchi o'ringa qo'yadigan insonlarning soxta so'zlarini yoqtirmaydigan, kezi kelsa ularni shu so'zlari uchun qattiq jazolaydigan inson bo'lgan. Bu haqda Shaxobiddin Muhammad an-Nasaviy o'zining "Siyrat as-sulton Jalol ag-din Mengburni" asarida shunday deydi: "...Sulton o'sha yili ramazon oyida Tabrizda turdi va ro'za tutdi. U saroyida minbar o'rnattirdi va turli viloyatlardan bu yerga kelgan eng hurmatli o'ttizta ulamoni nomma-nom tanlab, va'z o'qishga tayinladi. Ulardan har biri bir kunda va'z o'qirdi, bu paytda Sulton minbar yaqinidagi taxtida o'tirardi. U va'z o'qish paytida haqiqatni aytganlarga minnatdorchilik bildirar, aksincha o'zini haddan oshiq maqtab, haqiqatni xaspo'shlaydiganlarga tanbeh berardi".

XULOSA

Yuqoridagi kabi oliyjanob xislatlardan tashqari Jaloliddin harbiy mahoratda tengi yo'q sarkarda bo'lgan. U jang maydonlarida vaziyatga qarab tezkor va to'g'ri qarorlar qabul qilish asnosida harbiy ustunlikni qo'lga kirita olgan. Buni Nasaviyning "Siyrat as-sulton Jalol ag-Din Mengburni" asarida keltirilgan Garni qal'asini egalash jangi misolida tasdiqlashimiz mumkin: "Sulton Jaloliddin Garniga yetib kelganida gurjilarning tog' bag'rida mustahkam o'rnashib olganliklarini ko'rdi. Ularning o'sha kuni o'zlarini namoyon qiluvchi ishlaridan biri baqiriqlari bo'ldi. Ular osmonni teshib yuborguday, kar quloqlari ham eshitguday holda atrofni qichqiriqqa to'ldirdilar. Sulton ularning ko'pligidan zarracha ham qo'rqmadi. Bu behisob odamlar uning uchun bo'ri oldidagi qo'ylar suruvidan yoki arslonga duch kelgan mollar podasiday gap edi. U tunda qo'shinini ular qarshisiga sarflantirib chiqdi. Qo'shinni orqasini otliq askarlar bilan to'ldirdi. Markazni o'z pahlavon lashkarlari hisobiga kuchaytirdi. O'ng tomonni mard, alp himoyachilar egallashdi., chap tomonga esa yoyandozlar joylashdi.Sulton tepalikka ko'tarilib, yurishni boshladi. Uning ketidan lashkarlari qanotini yozgan burgutlar misol hujumga tashlandilar....Jang Jaloliddinning g'alabasi bilan tugadi.

Yurt ozodligi uchun kurashgan, tariximizga sig'mayotgan yuqoridagi kabi buyuk ajdodlarimiz shaxsiyatini anglatuvchi bu kabi tarixiy dalillangan voqealar manbalarda bisyor. Ularni tadqiq qilish asnosida abadiyatga daxldor buyuk shaxslarimiz haqida o'quvchilarda bu haqida yetarlicha tushuncha va tasavurlarni shakillantirish mumkin.

REFERENCES

1. Narshaxiy Buxoro tarixi.T.: "Kamalak", 1991
2. Shaxobiddin Muhammad an-Nasaviy. Siyrat as-sulton Jalol ag-Din Mengburni. T.: "O'zbekiston", 2006.

TARIXIY TADQIQOTDA NAZARIYANING O'RNI

R. Rajabov

Ilmiy rahbar Tarix o'qitish metodikasi kafedrası dotsenti, ffn

O. N. Saidov

NavDPI Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish metodikasi (tarix) mutaxassisligi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7071943>

Annotatsiya. Maqolada tarix fanining hozirgi zamondagi ahamiyati, bu fanni va umuman tarixni tadqiq qilishda e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan masalalar xususida so'z boradi. Tarix – bu insonlarning o'tmishdagi faoliyati, tarix fani esa shu faoliyatni tadqiq qiladigan fan. Tarixning asosiy tamoyillaridan biri bo'lgan xolislik tarixni yozishda juda muhim sanaladi. Lekin ko'pgina tarixiy asarlarda aynan shu tamoyilga amal qilinmaganligini ko'rishimiz mumkin. Bunga subyektiv omillar sabab bo'ladi. Ya'ni tarixchi tarixni yaratishda o'zi yashayotgan davr va jamiyatda hukm surayotgan mafkura va, albatta, o'zining dunyoqarashidan kelib chiqqan holda yondashadi. Insonning tafakkuri fikrkash asosida rivojlanadi.

Kalit so'zlar: nazariya, dunyoqarash, tafakkur, makon va zamon, borliq, tarixiylik, ilmiylik, xolislik, betaraflik, vaqt, jamiyat.

РОЛЬ ТЕОРИИ В ИСТОРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Аннотация. В статье говорится о значении исторической науки в настоящее время, о вопросах, на которые следует обратить внимание при исследовании этой науки и истории в целом. История есть деятельность людей в прошлом, а историческая наука есть наука, изучающая эту деятельность. Беспристрастность, которая является одним из основных принципов истории, очень важна при написании истории. Но мы видим, что этот принцип не соблюдается во многих исторических работах. Это вызвано субъективными факторами. То есть историк подходит к созданию истории исходя из сложившейся идеологии эпохи и общества и, конечно же, собственного мировоззрения. Сознание человека развивается на основе мышления.

Ключевые слова: теория, мировоззрение, мышление, пространство и время, бытие, историчность, научность, объективность, нейтральность, время, общество.

THE ROLE OF THEORY IN HISTORICAL RESEARCH

Abstract. The article talks about the importance of historical science at the present time, about the issues that should be paid attention to in the study of this science and history in general. History is the activity of people in the past, and historical science is the science that studies this activity. Equanimity, which is one of the basic principles of history, is very important when writing history. But we see that this principle is not observed in many historical works. This is due to subjective factors. That is, the historian approaches the creation of history based on the prevailing ideology of the era and society and, of course, his own worldview. Human consciousness develops on the basis of thinking.

Keywords: theory, worldview, thinking, space and time, existence, historicity, scientific character, objectivity, neutrality, time, society.

KIRISH

Nazariya bu – borliq va sub'ektiv dunyo va ularning obrazlarini yaratilishini tushuntiradigan g'oyalalar tizimi. Insonning dunyoqarashi eng katta nazariy tizim bo'lib, aynan uning bosh g'oyalari boshqa barcha nazariy tuzilmalarni, jumladan, tarixiy tuzilmani belgilaydi. O'tmish tarix insonning dunyo manzarasiga kiradi, shu sababli har bir yangi dunyoqarash o'tmishning o'z obrazini yaratadi. Xo'sh tarixiy nazariya nima va u qanday shakllanadi. Tarix nazariyasini yaratish birdaniga yuz bermaydi. Buning uchun ma'lum vaqt va qulay muhit ya'ni dalillar kerak bo'ladi. Tarixiy nazariya – dalillar asosida quriladigan qurilma bo'lib, u tarixiy bilimni haqiqiyliqi, ilmiyligi va nazariy-amaliy jihatdan asoslangani bilan qiymatga ega bo'ladi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Nazariya — bilimning biror sohasiga oid asosiy g'oyalar tizimi; voqelik qonuniyatlari va undagi muhim aloqalar haqida bir butun tasavvur beradigan bilim shakli. Nazariya borliqning muayyan sohasiga oid bo'lgan tajribalardan umumlantirilgan ma'lumotlar asosida kelib chiqadi. Ilmiy bilishda nazariyaning asosiy vazifasi tajribalar bergan dalillarni izohlash, shu bilan birga, narsa va hodisalarning mohiyatiga chuqurroq kirib borish, yuzaga keladigan yangi narsa va hodisalarni oldindan ko'ra olishdan iborat. Har qanday nazariya ilmiy bilishning natijasi sifatidagi bilish shakli bo'lsada, lekin uni tugallangan, o'zgarimas, mutlaq bilim deb qaramaslik kerak.

Nazariya – bu bilish jarayonida biz to'plagan bilimlarning natijasigina emas, balki yangi bilimlar hosil qilish yo'lidagi boshlang'ich asosdir. Nazariya hamma vaqt amaliyot bilan uzviy bog'lik bo'ladi va shundagina u harakat va rivojlanishning quroliga aylanadi. Nazariyaning boshlang'ich shakli gipotezadir. Amaliyotda gipotezaning to'g'ri, haqiqat ekanligi isbotlansa, shu asosda yangi nazariya yuzaga kelishi mumkin. Ilmiy bilish jarayonida kishilarning ilmiy nazariyalar bilan qurollanganligi unga ilmiy oldindan ko'rish — ilmiy bashorat qilish imkoniyatini beradi. Bu esa, o'z navbatida, yangi qonuniyat va yangi nazariyalarning shakllanishiga olib keladi.

TADQIQOT NATIJALARI

Insonning tafakkuri fikrlash asosida rivojlanadi. Fikrlash esa ma'lum bir tarixiy voqelikni tasavvur qilishga imkon beradigan qandaydir bir tarixiy dalilni o'rganish asosida yuz beradi. Robin Kollingvud shunday ta'kidadi: "Tarixiy fikrlash- bu o'zligini anglash funksiyasi yoki vazifasini bajaradigan faoliyat ,tafakkur shakli, u faqat tarixiy fikrlashni angelaydigan onga tegishli" Demak, tarixiy ong tarixiy o'tmishni bilish uchun olingan bilimlar asosida shakllanadi. Tarixiy tafakkurni rivojlanishi uchun umum e'tirof etilgan tarixiy taraqqiyot nazariyalarini bilish va ulardan tarixiy taraqqiyot jarayonlarini o'rganishda yoki tahlil qilganda foydalanish ko'nikmasini shakllantirish kerak bo'ladi. Agar odam tarixiy bilimga ega bo'lmasa unda tarixiy mushohada bo'lmaydi va u tarixiy tafakkurga ega bo'lmaydi.

«Tarixiy nazariya» tushunchasi hozirgacha munozarali va ilmiy hamda falsafiy adabiyotda shakllanmagan hisoblanadi. Ammo tarixiy nazariyalarning vazifasi sifatida quyidagi unsurlarni ko'rsatish mumkin:

1. Tizimlarda farqlarni belgilaydi;
2. Bir sifat tizimidan boshqasiga o'tishni ko'rsatadi (misol uchun, ijtimoiy-tarixiy formatsiyalarning rivojlaxiish qonuni);
3. Tarix fanining qonunlarini aks ettirgan nazariyalar. Nazariyaning asosiy funksiyasi ilmiy-amaliy tushuntirish. Haqiqatni, qonunlarni, sabablarni izlash maqsadida oldindan aytish. Obyektning mohiyati, qonuniyatlarni aks ettiradigan tizimdir. Bu tizim ma'lum predmetning mohiyat-mazmunini ochish muammosini yechishga qaratilgan. Nazariya voqelikni aks ettirib o'zi ham o'zgaradi, ko'chib o'tadi.

Har qanday ilmiy metod ma'lum bir nazariya asosida ishlab chiqiladi. Nazariya bu bilim sohasida fanda qonuniyatlar va jiddiy aloqalar to'grisida yaxlit tasavvur beradi. Nazariy bilim amaliyotda tizimlashadi, buyumlashadi va obyektivlashadi. Nazariya va metodning bir-biriga o'xshashligi mavjud. Ular o'zaro bogliq bo'ladi.

Tarixiy voqealar qaysidir makonda va zamonda ro'y beradi. Tarixiy voqea – bu bizning fikrimizcha insoniyat o'tmishidagi insonlar faoliyatining vaqtda va joyda aks etishi. Bir vaqtning o'zida turli joylarda va turli insonlar hayotida ko'pgina voqealar sodir bo'ladi va har biri insoniyat taqdiriga va kelajak hayotga qandaydir darajada katta va kichik ko'lamda ta'sir qiladi.

Bu voqea hodisalarni butunligicha o'rganish va tasavvur qilishning iloji yo'q. Ammo tarixchi o'zi muhim deb hisoblagan, yoki jamiyat taraqqiyoti va tanazzuliga sabab bo'lgan voqealarni tasvirlaydi, tadqiq qiladi. Jadid ajdodlarimizdan Abdurauf Fitrat aytganidek "Tarix millatlarning o'tmishini, taraqqiyotini hamda tanazzulining sabablarining sabablarini o'rganaturg'on ilmdir".

Tarixiy voqealarga agar hech qanday subyektiv baho berilmasa bu tarixiy asar emas, balki xronologik asar bo'lib qoladi. Barcha tarixiy asarlar qaysidir jamiyat va mafkura doirasida yaratiladi hamda voqea-hodisaga ijobiy yoki salbiy deya baho beriladi. Voqeaning ijobiy yoki salbiy ekanligi nisbiy bo'lib, bu qarashlar va subyektning hodisaga nisbatan munosabatiga bog'liq. Masalan qaysidir davrda mumkin bo'lmagan, bajarishning imkoni bo'lmagan faoliyat turlari, fan hali aniqlamagan kashfiyotlar, tabiiy va aniq fanlardagi yutuqlar ham tarixiy dunyoqarashga ta'sir qiladi. *Gegelning inson tafakkuri to'g'risidagi fikrlari e'tiborga loyiq. Insonning fikri ko'pincha oqilona fikrashdan uzoq bo'ladi deb hisoblanadi.*

Biz ham tarixni o'rganish va uni tahlil qilishda ayni zamonda mavjud bilimlarimiz, texnik va ilmiy yutuqlarimiz hamda siyosiy va ma'naviy holatimizdan kelib chiqib baholashdek kamchiliklarga yo'l qo'yamiz. Tarixchi bunday kamchiliklarga yo'l qo'ymasligi uchun o'rganilayotgan davrni umumiy holatini: siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy, mafkuraviy va albatta, texnik taraqqiyot darajasini hisobga olishi kerak.

Tarixiy manbalar ham xuddi shunday tahlil va tadqiq qilish kerak. Tarixiy voqeaning asl mohiyatini va uning jamiyat hayotiga ta'sirini o'rganishda manba nafaqat mazmunan, balki yaratilgan vaqt va jamiyat, ayni jamiyatdagi hukmron mafkura, jamiyatning rivojlanish darajasi, iqtisodiy holati hisobga olinishi kerak.

Butun insoniyat tarixini bir butunlikda tasavvur qilish kerak. Bunda bir insonning borlig'i uning uchun butun dunyo hisoblanishini ham inobatga olishimiz kerak. Har bir inson o'z borlig'ida yashaydi. Voqealar ma'um qonuniyatlar asosida yuz beradi, uning sababiyatlari esa insonlar tomonidan amalga oshiriladi. Butn dunyo bir umumiy qonuniyat asosida harakatlanadi. Bu qonuniyat esa inson tomonidan aniqlanishi va tushunilishi mumkin bo'lmagan bir tizimga ega.

Tarixiy voqealarga agar hech qanday subyektiv baho berilmasa bu tarixiy asar emas, balki xronologik asar bo'lib qoladi. Barcha tarixiy asarlar qaysidir jamiyat va mafkura doirasida yaratiladi hamda voqea-hodisaga ijobiy yoki salbiy deya baho beriladi.

MUHOKAMA

Voqeaning ijobiy yoki salbiy ekanligi nisbiy bo'lib, bu qarashlar va subyektning hodisaga nisbatan munosabatiga bog'liq. Masalan qaysidir davrda mumkin bo'lmagan, bajarishning imkoni bo'lmagan faoliyat turlari, fan hali aniqlamagan kashfiyotlar, tabiiy va aniq fanlardagi yutuqlar ham tarixiy dunyoqarashga ta'sir qiladi. *Gegelning inson tafakkuri to'g'risidagi fikrlari e'tiborga loyiq. Insonning fikri ko'pincha oqilona fikrashdan uzoq bo'ladi deb hisoblanadi.*

Biz ham tarixni o'rganish va uni tahlil qilishda ayni zamonda mavjud bilimlarimiz, texnik va ilmiy yutuqlarimiz hamda siyosiy va ma'naviy holatimizdan kelib chiqib baholashdek kamchiliklarga yo'l qo'yamiz. Tarixchi bunday kamchiliklarga yo'l qo'ymasligi uchun o'rganilayotgan davrni umumiy holatini: siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy, mafkuraviy va albatta, texnik taraqqiyot darajasini hisobga olishi kerak.

Tarixiy manbalar ham xuddi shunday tahlil va tadqiq qilish kerak. Tarixiy voqeaning asl mohiyatini va uning jamiyat hayotiga ta'sirini o'rganishda manba nafaqat mazmunan, balki

yaratilgan vaqt va jamiyat, ayni jamiyatdagi hukmron mafkura, jamiyatning rivojlanish darajasi, iqtisodiy holati hisobga olinishi kerak.

Butun insoniyat tarixini bir butunlikda tasavvur qilish kerak. Bunda bir insonning borlig'i uning uchun butun dunyo hisoblanishini ham inobatga olishimiz kerak. Har bir inson o'z borlig'ida yashaydi. Voqealar ma'um qonuniyatlar asosida yuz beradi, uning sababiyatlari esa insonlar tomonidan amalga oshiriladi. Butn dunyo bir umumiy qonuniyat asosida harakatlanadi. Bu qonuniyat esa inson tomonidan aniqlanishi va tushunilishi mumkin bo'lmagan bir tizimga ega.

XULOSA

Butun insoniyat tarixini yaxlit tasavvur qilish juda qiyin, balki mumkin bo'lmagan narsa. Zamon va makon birligida insoniyat tarixini tahlil qilganimizda nazariy jihatdan biz foydalanadigan o'lchovlar qaysidir ma'noda tarixiy jarayonni baholashda o'rinli bo'lishi mumkin, lekin ayni jarayonni to'laligicha yoritma olmaydi. Har qanday tarixiy hodisani tahlil qilganimizda biz faqat ushbu hodisa sabab, oqibatlarini xusida fikr yuritishimiz yetarli bo'lmasligi mumkin. Ushbu hodisada ishtirok etayotgan insonlarning ichki holatlari va tasodifiy vaziyatlar hamda boshqa biz ko'zdan qochirgan yoki aniq bila olmaydigan elementlar tarixiy hodisaga katta ta'sir ko'rsatgan bo'lishi ehtimoldan holi emas.

Shundan xulosa qiladigan bo'lsak, tarixni umumiy va to'liq nazariy yoritish, tarixiy hodisa va jarayonlarga baho berish, ulardan xulosa chiqarish faqatgina nisbiydir. Bunda o'rganayotgan tadqiqotchining kimligi, uning qaysi davr va qanday jamiyatda yashayotganligi ham ta'sir o'tkazishini inobatga oladishimiz kerak.

Tarix inson uchun doimo to'plangan tajriba va bilim hamda saboq bo'lib xizmat qilishi mumkin.

REFERENCES

1. НОВОЕПРОШЛОЕ • THENEW PAST • № 1 2 0 1 9 УДК 930.1 DOI: 10.23683/2500-3224-2019-1
2. Коллингвуд Р. Идея истории. Автобиография. М., 1980. С. 484
3. Shermuhamedova. N "Falsafa va fan metodologiyasi" T.: «Aloqachi», 2008. 400 bet.
4. Теория и методология истории: учебник для вузов / Отв. ред. В. В. Алексеев, Н. Н. Крадин, А. В. Коротаев, Л. Е. Гринин. – Волгоград: Учитель, 2014 – 504 с.
5. Rajabov R, Abuyev H, Qurbonov X "Tarix fani metodologiyasi" T.: "Yangi asr avlodi" 2018 400 bet

THE MAIN STAGES OF RELATIONSHIP BETWEEN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN AND THE REPUBLIC OF CHINA

Zuvaydullayev Shahzodbek Akmal o'g'li

History teacher at school 64, Narpay district, Samarkand region

A master student of the field of Teaching methods of social and humanitarian sciences (history) of Navoi state pedagogical institute

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7071974>

Abstract. *It is stated the main stages of relationship between the Republic of Uzbekistan and the Republic of China are. The Republic of Uzbekistan is also interested in establishing mutually beneficial partnership with the PRC in the political, economic, trade, scientific and cultural spheres. Traditional friendly relationship has been established between the Republic of Uzbekistan and the Republic of China. It gives opportunity for both countries to conduct mutually beneficial and effective partnership on many issues of mutual interest. On May 11-13, 2017, the state visit of President Shavkat Mirziyoyev to the Republic of China raised Uzbekistan-China relationship to a new step. At the end of the negotiations, Shavkat Mirziyoyev and Xi Jinping signed the Joint Statement between the Republic of Uzbekistan and the Republic of China. During his visit to China, Shavkat Mirziyoyev signed 105 mutual documents which cost total 23 billion dollars.*

Keywords: *Republic of Uzbekistan, PRC, strategic partnership, socio-political cooperation, economic relations, diplomatic relations, investment, security.*

ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН И КИТАЙСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Аннотация. *Изложены основные этапы взаимоотношений между Республикой Узбекистан и Китайской Республикой. Республика Узбекистан также заинтересована в налаживании взаимовыгодного партнерства с КНР в политической, экономической, торговой, научной и культурной сферах. Между Республикой Узбекистан и Китайской Республикой установились традиционные дружеские отношения. Это дает возможность обеим странам вести взаимовыгодное и эффективное партнерство по многим вопросам, представляющим взаимный интерес. 11-13 мая 2017 года государственный визит Президента Шавката Мирзиёева в Китайскую Республику поднял узбекско-китайские отношения на новую ступень. По итогам переговоров Шавкат Мирзиёев и Си Цзиньпин подписали Совместное заявление между Республикой Узбекистан и Китайской Республикой. В ходе визита в Китай Шавкат Мирзиёев подписал 105 взаимных документов на общую сумму 23 миллиарда долларов.*

Ключевые слова: *Республика Узбекистан, КНР, стратегическое партнерство, общественно-политическое сотрудничество, экономические отношения, дипломатические отношения, инвестиции, безопасность.*

INTRODUCTION

The Republic of China is one of the most powerful countries in the world which plays the most important role in the political, economic, trade, science and cultural spheres Uzbekistan.

MATERIALS AND METHODS

The state independence of the Republic of Uzbekistan was recognized by the Republic of China on December 27, 1991, and diplomatic relationship was established on January 2, 1992. In

Tashkent, in October 1992, the embassy of the PRC began to operate, and in May 1995, the embassy of Independent Uzbekistan in Beijing.

Bilateral relations cover all aspects, and mutual trust relations established between the two countries form the basis of cooperation. In relations between Uzbekistan and China, the commonality of views on terrorism, extremism, separatism, trafficking in drugs and illegal weapons is evident.

The basic principles of long-term and effective Uzbek-Chinese relations are reflected in many documents. Of these “ ” the Treaty on partnership relations of friendship and cooperation (2005.) ”, "Joint declaration on the establishment of strategic partnership (2012.)”, "Treaty of friendship and cooperation (2013.)“, "Joint declaration on the further deepening and development of bilateral strategic cooperation (2013.)”, "Joint declaration on further strengthening Uzbek-Chinese cooperation (2014.) ”, Mutual understanding agreement on strategic cooperation (2016.) And the International Automobile transport Road agreement (2017.) is a proof of our opinion. The contractual and legal basis of Uzbek-Chinese relations has found its reflection in more than 220 documents covering various fronts.

It should be noted that the basis of the rapid development of cooperation relations between the two countries based on mutual interest, equality, and openness lies primarily in the similarity, closeness and harmony of goals and objectives in their development principles and foreign policy strategy.

RESULTS

Mutual visits and meetings of the leaders of the two countries have become a tradition. For example, I. Karimov, the first president of the Republic of Uzbekistan, visited China in 1992, 1994, 1999, 2005, 2011, 2012, and President Sh. Mirziyoyev in 2017. Also, the Presidents of Uzbekistan participated in meetings of the Shanghai Cooperation Organization and other major international events. Presidents of the Republic of China, Jiang Zemin (1996), Hu Jintao (2004, 2010), Xi Jinping (2013, 2016 (during the SCO Tashkent Summit) paid an official visit to Uzbekistan.

On June 20, 2016, the President of the Republic of China, Xi Jinping, spoke about the relations with Uzbekistan and noted that "China and Uzbekistan are equal and mutually beneficial partners who share common interests and destiny, joy and concern." According to him, "2,000 years ago, the Great Silk Road served the noble purposes of establishing friendship, mutual cooperation and mutual enrichment between our nations. Zhang Qian, ambassador of the Xihan Dynasty of China, Xuanzang, the ambassador of the Tang Dynasty, and Chenchen, the ambassador of the Ming Dynasty, came to Uzbekistan with a specific mission or passed through its territory at different times.

Uzbekistan considers the strengthening of strategic cooperation with the Republic of China, the expansion of broad trade-economic, investment and financial cooperation as a priority direction of bilateral relations based on the principles of mutual interest and equality. According to the Bilateral Trade and Economic Agreement (1992), the procedure for creating the greatest convenience in trade and economic relations between the two countries has been established. Currently, China ranks second (after Russia) among Uzbekistan's trade partners.

DISCUSSION

In the process of carrying out economic reforms in the society, it is necessary to note the following commonalities typical for the PRC and Uzbekistan: they have experienced a socialist

economic system, the society has been influenced by the dominant ideology, the abundance of land for agriculture (water shortage), developed industrial enterprises, scientific potential, cheap labor and consists of territorial proximity.

The fact that more than 786 enterprises established with the participation of Chinese capital (95 of them are established on the basis of 100% Chinese investment) are operating in Uzbekistan shows the growing interest of PRC businessmen towards Uzbekistan. Also, representative offices of 73 leading Chinese firms and companies are operating in Tashkent in order to closely study the markets of Uzbekistan.

During his official visit to the Republic of China in May 2017, the President signed contracts worth 22 billion US dollars. Some of these multi-billion dollar projects have been implemented, and the rest are expected to be implemented.

CONCLUSIONS

Bilateral investment partnership relations between the governments of Uzbekistan and the Republic of China are developing in accordance with the program of cooperation in the fields of raw materials and high technologies (2010). Joint projects are being successfully implemented in the oil and gas and telecommunication sectors, transport, textile, chemical industry and other sectors. Chinese business entities participated in the construction of many new industrial giants in Uzbekistan, including the Dehqonabad potassium fertilizers and Kungirotd soda plants. With the support of PRC entrepreneurs, the production of electrical engineering products, mobile phones, and construction equipment was launched in Uzbekistan. "Huawei" company implemented 20 projects for the development of telecommunication networks in Tashkent and other regions. The sale of modems, smartphones and other equipment produced in cooperation with ZTE Corporation in local and foreign markets is very effective.

REFERENCES

1. Идиоров У. Ўзбекистон-Хитой дўстона муносабатлари ривожининг мустаҳкам заминлари. Шарқ машъали. 2013 – №1 – Б 51.
2. Халқ сўзи, 2016. 21 июнь.
3. Си Цзиньпин. Хитой-Ўзбекистон дўстлигининг янги ёрқин саҳифалари. Халқ сўзи. 2016.21 июнь.
4. Халқ сўзи. 2012, 7 июнь.
5. Халқ сўзи. 2014, 29 март.Халқ сўзи. 2016, 28 июнь. Do'stov U. Zamonaviy o'zbek-xitoy munosabatlari (2010-2018) // https://uzanalytics.com/xalqaromunosabat/3946/#_ftn2 – 2019-yil 30-yanvar
6. Umirdinov A. Xitoy nimani istayapti? “Bir makon, bir yo'l” loyihasidan umidlar va xavotirlar // <http://daryo-uz.com/cr/hitoj-nimani-istayapti-bir-makon-bir-j-l-loji-asidan-umidlar-va-havotirlar-ikkinchi-ma-ola/>
7. O'rozov A. O'zbekiston – Xitoy : strategic sheriklik va do'stlik munosabatlarini yanada rivojlantirish yo'lida // <http://uza.uz/oz/politics/zbekistan-khitoy-strategik-sheriklik-va-dstlik-munosabatlari-12-05-2017-12.05.2017>

ҲОЗИРГИ ЗАМОН ХАЛҚАРО ҲУҚУҚИ ТУШУНЧАСИ ВА ПАЙДО БЎЛИШ ТАРИХИ

Хушбоқова Нигора Ғайрат қизи

Термиз давлат университети Юридик факультети Юриспруденция таълим йўналиши 3-
босқич талабаси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7072005>

Аннотация. Ушбу мақолада Халқаро ҳуқуқ тушунчаси, Халқаро ҳуқуқ предмети, мақсади ва моҳияти, Халқаро ҳуқуқ функциялари, Халқаро ҳуқуқнинг номланиши, Халқаро ҳуқуқнинг юридик мажбурий кучи, Халқаро ҳуқуқ ва миллий ҳуқуқнинг ўзига хос хусусиятлари ёритиб ўтилган.

Калит сўзлар: халқаро ҳуқуқ, қаршилик кўрсатиши функцияси, байналмилаллаштириши функцияси, ахборот-тарбиявий функция, *jus gentium*, *jus inter gentes*, популизм, шовинизм, миллатчилик, протекционизм, делимитация ва демаркация.

ПОНЯТИЕ СОВРЕМЕННОГО МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА И ИСТОРИЯ ЕГО ВОЗНИКНОВЕНИЯ

Аннотация. В данной статье раскрываются понятие международного права, предмет, цель и сущность международного права, функции международного права, наименование международного права, юридическая сила международного права, особенности международного права и национального права.

Ключевые слова: международное право, функция сопротивления, функция интернационализации, информационно-воспитательная функция, *jus gentium*, *jus inter gentes*, популизм, шовинизм, национализм, протекционизм, делимитация и демаркация.

THE CONCEPT OF MODERN INTERNATIONAL LAW AND THE HISTORY OF ITS EMERGENCE

Abstract. This article reveals the concept of international law, the subject, purpose and essence of international law, the functions of international law, the name of international law, the legal force of international law, the features of international law and national law.

Keywords: international law, function of resistance, function of internationalization, information and educational function, *jus gentium*, *jus inter gentes*, populism, chauvinism, nationalism, protectionism, delimitation and demarcation.

КИРИШ

*Omnium profecto artium jus inter gentes
nobilissima – Шаксиз, барча фанлар
ичида халқаро ҳуқуқ энг улугвордир*

Халқаро ҳуқуқ бутун дунё давлатлари эътироф этадиган ҳамда риоя қиладиган нуфузли юридик тизимдир. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг муқаддимасида ҳам халқаро ҳуқуқ, унинг умумэътироф этилган принциплари устуворлиги тан олинди мустақамланган. Бунинг маъноси шуки, Ўзбекистон Республикаси халқаро ҳуқуқ принциплари ва қоидаларининг мамлакат миллий ҳуқуқидан устуворлигини қатъий эълон қилади. Шу боис халқаро ҳуқуқни муқамал ўрганиш ва билиш ҳуқуқшунослар ҳамда барча ижтимоий фан соҳасидаги мутахассисларнинг биринчи даражали вазифасидир. Мустақил давлатимизнинг халқаро майдонга чиқиши ва халқаро муносабатларнинг

тўлақонли иштирокчисига айланиши тегишли халқаро-ҳуқуқий институтлар ва мезонларни пухта ўзлаштириб олинишини талаб этади.

Сўнгги йилларда халқаро ҳуқуқнинг бутун дунё миқёсида халқаро муносабатларни адолатли тартибга солиш воситаси сифатидаги роли ортиб бормоқда. Халқаро ҳуқуқ ғоялари ва принциплари таъсирида халқаро ҳамжамиятда янги тафаккур шаклланди: хусусан, ўзаро муносабатларда куч ишлатиш ёки куч ишлатиш билан таҳдид қилиш мафқураси ўрнини низоларни тинч йўллар билан халқаро-ҳуқуқий воситалар ёрдамида ҳал қилиш мафқураси эгалламоқда.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Халқаро ҳуқуқнинг мазмун-моҳиятини, ички тузилишини, асосий принциплари ва тармоқларини англаб етиш ҳамда пухта ўзлаштириш Ўзбекистоннинг ташқи сиёсий ва иқтисодий фаолиятини, дипломатик алоқаларини амалга оширувчи барча мутасадди ходимлар, мутахассислар учун айна заруриятдир. Қолаверса, мазкур соҳа учун тайёрланаётган ёш мутахассис кадрлар халқаро ҳуқуқ асосларини мукамал билишлари лозим.

Халқаро ҳуқуқ деганда давлатлараро оммавий-ҳуқуқий характердаги сиёсий, ҳарбий-сиёсий, ҳарбий-техникавий, иқтисодий, валюта-молиявий, илмий-техникавий, маданий ва гуманитар муносабатларни тартибга солувчи халқаро-ҳуқуқий (шартномвий ва одат) нормалар йиғиндиси тушунилади.

Берилган таърифдан келиб чиқадики, халқаро ҳуқуқнинг субъектлари давлатлар бўлиб, унинг тартибга солиш объекти эса давлатлараро муносабатлардир (унинг конкрет турлари – сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, ҳуқуқий, ҳарбий – техник, молиявий ва бошқалар). Келтирилган таъриф халқаро ҳуқуқнинг ўзига хослигини акс эттиради, шундай бўлса-да, айтиш лозимки, бу таърифни тўлиқ деб ҳисоблай олмаймиз. Шундай қилиб, давлатлар – ҳозирги замон халқаро ҳуқуқининг ягона субъектлари эмас. Улар бу ҳуқуқнинг асосий суверен субъектларидир, шунинг учун ҳам қисқача таърифда барча субъектларни санаб ўтмаса ҳам бўлади. Халқаро ҳуқуқ тўғрисидаги билимларнинг йиғилиб бориши давомида бу таъриф керакли тарзда аниқлаштирилади.

Халқаро ҳуқуқнинг объектлари.

Ҳуқуқ объекти деганда ҳаракати йўналтирилган ва тартибга солиниши зарур бўлган муносабатлар тушунилади. Халқаро ҳуқуқнинг бундай объекти – халқаро, аниқроқ айтганда, давлатлараро муносабатлардир. Объектдан халқаро муносабатлар предметини фарқлаш зарур. Предмет бўйича томонлар ҳуқуқий муносабатга киришадилар. Ҳаракатлар ва ҳаракатлардан ўзини тийиш, ҳудуд ва бошқалар шундай предмет бўлиши мумкин. Ҳудуд тўғрисидаги шартнома унга ҳеч қандай таъсир кўрсатмайди. У давлатларнинг берилган ҳудудга нисбатан муносабатини белгилайди. Халқаро-ҳуқуқий тартибга солиш ижтимоий бошқарувнинг бир кўриниши бўлгани ҳолда нарсалар эмас, балки ижтимоий муносабатларни бошқаради.

Халқаро ҳуқуқнинг функциялари – унинг ижтимоий вазифалари билан белгиланувчи, муҳитга таъсир этиш йўналишларидир.

Халқаро ҳуқуқнинг асосий ижтимоий функцияси халқаро муносабатларнинг мавжуд тизимини мустаҳкамлашдир. Унинг асосий юридик функцияси эса давлатлараро муносабатларни ҳуқуқий тартибга солишдан иборатдир. Ҳар иккала функция ҳам

тизимдаги маълум тартибни қўллаб-қувватлашга қаратилганлиги учун барқарорлаштирувчи ва муҳофаза қилувчи хусусиятга эгадир.

Халқаро ҳуқуқ унинг мақсад ва принципларига зид бўлган янги муносабат ва институтларнинг пайдо бўлиши ва мавжудлиги қаршилик кўрсатиш функциясини ҳам бажаради.

Давлатлар ўртасидаги ўзаро алоқани кенгайтириш ва чуқурлаштиришдан иборат бўлган байналмилаллаштириш функцияси ҳам муҳимдир.

Ахборот-тарбиявий функция давлатларнинг тўғри ахлоқий тажрибаларини етказиш, халқаро ҳуқуқни қўллаш имкониятларини ёритиш, ҳуқуқ ва муҳофаза қилувчи манфаат ва қадриятларга ҳурмат руҳини тарбиялашни халқаро ҳуқуқ субъектларига сингдиришдан иборатдир.

Халқаро ҳуқуқнинг юридик мажбурий кучи

Юридик мажбурий куч – халқаро ҳуқуқнинг ҳуқуққа хос услублар билан халқаро муносабатларни тартибга солиш хусусиятидир. Давлатлар ўртасидаги битим фақат алоҳида олинган шартнома ёки нормага эмас, балки бутун халқаро ҳуқуққа ҳам мажбурий юридик куч беради. Бу ҳолат халқаро ҳуқуқ бўйича мажбуриятларни виждонан бажариш принципнинг мазмунида ўз ифодасини топади.

Халқаро ҳуқуқнинг номланиши

Асрлар давомида халқаро ҳуқуқ *jus gentium* номи билан маълум бўлган. Бу Рим ҳуқуқидан олинган бўлиб, халқаро ҳуқуқнинг давлатлар ўртасидаги муносабатларни тартибга солувчи нормалар йиғиндиси сифатидаги мазмунини очиб беради. Рим ҳуқуқида *jus gentium* Рим фуқаролари ва Рим фуқароси бўлмаганлар, шунингдек, фуқаро бўлмаганлар ўртасидаги хусусий муносабатларни тартибга соларди.

XVII асрнинг ўрталарига келиб, инглиз олими Зеч „*jus gentium*“ ўрнига янада аниқроқ номланиш – “*jus inter gentes*” (халқлар ўртасидаги ҳуқуқ) атамасини қўллашни таклиф қилди. Халқаро ҳуқуқ атамаси шундан келиб чиққан.

Ўзбекистон ҳудуди доирасида “халқаро ҳуқуқ” атамаси XIX асрнинг ўрталаридан бошлаб умумий фойдаланишга кирди. Унгача “халқлар ҳуқуқи” ибораси ишлатилар эди. Бу “*jus gentium*” – “умумхалқ ҳуқуқи”нинг сўзма-сўз таржимаси эди. Айни вақтда, “халқаро ҳуқуқ” атамасини унчалик муваффақиятли ишлатилган деб бўлмайди. Чунки бундай ҳуқуқ халқлар ўртасидаги эмас, балки давлатлар ўртасидаги муносабатларни тартибга солади. Таниқли халқаро ҳуқуқшунос В.А.Незабитовский (1824-1883) таъкидлаганидек, бу ҳуқуқни ***давлатлараро ҳуқуқ*** деб аташ тўғрироқ бўлар эди.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Оммавий ахборот воситалари орқали мулоқот қилиш жуда ҳам ривожланган бир пайтда дунёнинг турли тарафларидан баъзи бир нохуш хабарларни эшитиб турамыз. Буларга мисол қилиб этнк муаммолар, низолар, табиий офатлар, савдо билан боғлиқ келишмовчиликлар, чегаралардаги отишмалар, бош тортиш (бойкот) эъон қилиш, инсон ҳуқуқларига зид хатти-ҳаракатлар ва, албатта, қочоқлар муаммосини келтириб ўтишимиз мумкин. Шундай бўлса-да, асрга келиб олдинги асрлардаги мисли кўрилмаган глобал урушлар, қон тўкишлар ёки гаровга олиш каби муаммолар кенг миқёсда юз бераётгани йўқ. Инсоният ушбу асрда ҳар соҳада глобаллашувга шоҳид бўлмоқда – давлатлар ўртасидаги иқтисодий муносабатлар тобора ривожланиб, глобал иқтисодиёт ва сиёсат тобора давлатларнинг бир-бири билан ўзаро ҳамкорликда иш юритишини талаб этмоқда.

БМТ Халқаро Суди судьяси профессор Жеймс Крофорд 2013-йилги Гаага шаҳрида ёзган академияда сўзлаган ўз нутқида дунёнинг турли жойларидан йиғилган 300 дан зиёд халқаро ҳуқуқни ўрганувчи талабаларига, *“Камина ҳам ўша бахтлилар орасида, дунё ҳеч қачон бунчалик тинч, осуда ва фаровон бўлмаган. Бундай бўлишида эса, шубҳасиз, давлатларнинг, асосан, икки ёки кўп томонлама тузган битимлари, халқаро шартномалари жуда катта рол ўйнайди. Асрлар давомида мисқоллаб йиғилган халқаро одат ҳуқуқининг аҳамияти ҳам тобора ортмоқда. Чунки биз айнан шундай шартномалар ва уруш қилишни умумий ҳуқуқ принципларига зид деб эълон қилган халқаро ҳуқуқ соҳасининг маълум даражадаги марҳамати туфайлигина бошимиздан бомбалар ёғилмаслигига амин бўлган ҳолда яшамоқдамиз. Халқаро ҳуқуқ Биринчи ва Иккинчи жаҳон уруши каби ўта аччиқ тажрибалар натижасида инсоният тинчлиги ва фаровонлиги учун ишлаб чиқилган, ишлаб чиқилаётган ва келажакда ҳам юксалишдан тўхтамайдиغان ҳуқуқ соҳасидир”* дегани бежиз эмас.

Афсуски, ўтган асрдаги глобал урушлар қолдирган асоратнинг инсон хотирасидаги изи ўчиб бориши билан инсониятнинг яна салбий томонларга майл қилиши кучаймоқда. Олдин умуминсоний ташаббуслар учун жонини беришга тайёр кўп сонли ва иқтисодий жиҳатдан анчагина бақувват бўлган давлатлар ва миллатлар ҳам иқтисодий, сиёсий ва тарихий важларни кўрсатган ҳолда эски даврдаги популизм, шовинизм, миллатчилик, протекционизм каби иллатларни яна бошидан кечирмоқда.

Ўзбекистон Республикаси халқаро ҳуқуқнинг тенг ҳуқуқли субъектига айланиши билан ўзининг мустақил ташқи сиёсатини амалга ошириб келмоқда ва унинг ҳуқуқий асослари ва механизмлари жорий этилди.

Мамлакатимиз мустақиллик йилларида амалга оширилган кенг кўламли ислоҳотлар миллий давлатчилик ва суверенитетни мустаҳкамлаш, хавфсизлик ва ҳуқуқ-тартиботни, давлатимиз чегаралари дахлсизлигини, жамиятда қонун устуворлигини, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенглик муҳитини таъминлаш учун муҳим пойдевор бўлди, халқимизнинг муносиб ҳаёт кечириши, фуқароларимизнинг бунёдкорлик салоҳиятини рўёбга чиқариш учун зарур шарт-шароитлар яратди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-йил 7-февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони 1-илова билан тасдиқланган 2017-2021-йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида Ўзбекистон Республикасининг ташқи сиёсий фаолияти билан боғлиқ қуйидаги устувор йўналишлар белгиланди:

- чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий ташқи сиёсат соҳасидаги устувор йўналишлар сифатида давлат мустақиллиги ва суверенитетини мустаҳкамлаш;

- мамлакатнинг халқаро муносабатларнинг тенг ҳуқуқли субъекти сифатидаги ўрни ва ролини ошириш, ривожланган демократик давлатлар қаторига кириш, Ўзбекистоннинг ён-атрофида хавфсизлик, барқарорлик ва аҳил кўшничилик муҳитини шакллантириш, Ўзбекистон Республикасининг халқаро нуфузини мустаҳкамлаш;

- мамлакатда олиб борилаётган ислоҳотлар тўғрисида жаҳон ҳамжамиятига холис ахборот йетказиш, Ўзбекистон Республикасининг ташқи сиёсий ва ташқи иқтисодий фаолиятининг норматив-ҳуқуқий базасини ҳамда халқаро ҳамкорликнинг шартномавий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш, давлат чегарасини делимитация ва демаркация қилиш масалаларини ҳал этиш.

МУҲОКАМА

Халқаро ҳуқуқни қўллаш доираси йилдан йилга кенгаймоқда. Атом энергиясининг кашф этилиши, ўта кучли музёра кемаларнинг, товушдан тез учадиган ҳаво кемаларининг пайдо бўлиши, ер сунъий йўлдошининг, космик кемалар ва орбитал станцияларнинг парвози ва бошқа фан-техника тараққиёти натижасида халқаро ҳуқуқ олдида янгидан янги муаммоли масалалар пайдо бўлди. Бу улкан ютуқлар беҳисоб бойликлар яшириниб ётган денгиз туби, кутбдаги жойлари, шунингдек дунё океанини ўзлаштириш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш бўйича халқаро ҳуқуқий режим ўрнатиш заруратини белгилайди.

Халқаро ташкилотлар ҳозирги халқаро муносабатларда муҳим рол ўйнамоқда. Бундай ташкилотлар орасида дунёдаги деярли барча давлатлар аъзо бўлган, бутун дунёнинг универсал ташкилоти - Бирлашган Миллатлар Ташкилоти муҳим ўринни егаллайди. Унга 193 давлат аъзо. Ташкилотнинг юридик негизи - БМТ Устави ҳозирги замон халқаро ҳуқуқининг ўзига хос кодекси деб асосли равишда эътироф қилинган.

Халқаро ҳуқуқ нормаларининг ичида агрессия, апартеид, геноцид ва халқаро жиноятчиликка қарши кураш, қуролланиш, оммавий қирғин қуроллари ва бошқа ядровий қуроллари тақиқлашда давлатлар ҳамкорлигини тартибга соладиган нормалар алоҳида ўрин тутади.

Халқаро ҳуқуқ ва миллий ҳуқуқнинг ўзаро муносабатлари

Икки ҳуқуқий тизим - халқаро ва миллий (ёки ички давлат) ҳуқуқнинг ўзаро алоқасини таъминлаш бугунги кунда ҳар қандай давлат ташқи сиёсатининг ажралмас қисми ҳисобланади. Ҳаммага маълумки, замонавий ижтимоий муносабатлар глобализация йўлидан кетмоқда ва бу жараён давлатлар ўртасида турли даражада ва турли соҳаларда давом етмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А. Каримов таъкидлаганидек, бугун дунёвий жараёнлар глобаллашаётган, турли давлатлар ва бутун-бутун минтақаларнинг ўзаро интеграциялашув жараёнлари тезлашаётган бир даврда яшамоқдамиз.

Ҳозирги кунда миллий ва халқаро ҳуқуқий тизимлар ўртасидаги муносабатлар энг долзарб масалалардан биридир. Уларнинг мақсади, умуман, муносабатларни тартибга солиш бўлишига қарамасдан, улар ўртасида бир қатор фарқлар мавжуд. Халқаро ҳуқуқ давлатлар ўртасидаги муносабатларни тартибга солиши билан, тартибга солиш объекти билан миллий ҳуқуқдан ажралиб туради. Миллий ҳуқуқ эса у ёки бу давлат ҳудуди чегараси доирасида юзага келадиган муносабатларни тартибга солишга қаратилган. Икки тизимнинг ўзига хос жиҳати сифатида шунини таъкидлаш лозимки, улар доимий равишда бир-бирининг нормаларини ўзлаштириб туради.

Халқаро ҳуқуқ ва миллий ҳуқуқнинг умумий хусусиятлари мавжуд бўлиб, уларни қуйида келтирамиз:

1. Икки ҳуқуқ тизими мажбурий тартибда бажарилишини таъминловчи юридик принциплар ва нормалар йиғиндисини ифодалайди.

2. Ҳуқуқ тизимлари ўзига хос тузилмаларга эга: иккита тизимда ҳам асосий принциплар мавжуд, икки тизим ҳам соҳа ва институтларга бўлинади. иккита тизимнинг дастлабки элементи норма ҳисобланади.

ХУЛОСА

Дунёга том маънода очилиш – юртимизнинг экспорт салоҳиятини кўтариш, инсон омилини олдинга олиб чиқиш, ҳудудий ички туризмни ривожлантириш, яқин пайтгача бизни безовта қилиб келган халқаро дарёлар сувларидан ўзаро манфаатли равишда тинч йўл билан фойдаланиш, одам савдосининг олдини олиш каби муаммоларга қарама-қарши турган Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқшуносларидан ҳам бундай қийин ва тез ўзгарувчан пайтда халқаро ҳуқуқ қоидалари, уларни ишлатиш услублари ва ниҳоят низо чиққан пайтда уларни тўғри талқин эта олиш каби кучли таҳлилий қобилиятлар талаб этилади. Шу сабабали ҳам биз каби ёш ҳуқуқшунослар халқаро ҳуқуқ соҳасини юксак даражада ўзлаштиришимиз зарур.

REFERENCES

1. <https://drive.google.com/file/d/1PqkESdYGHYFAyVmBi9F14B98GAovx4Ud/view;>
2. https://drive.google.com/file/d/1dYcS0WLQxBY2qqQJOQZcoOGIY9IC0hHw/view?usp=drive_open;
3. Выступление И. А.Каримова на международной конференции по развитию транспортного коридора Европа - Кавказ - Азия (ТРАСЕКА) /! Каримов И.А. С-іот будущее мы строим своими руками. Т.7. -Т.: Узбекистан, 1999;.
4. <https://elibrary.namdu.uz/67%20%D0%A5%D1%83%D0%BA%D1%83%D0%BA%D1%88%D1%83%D0%BD%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B8%D0%BA%20%D1%84%D0%B0%D0%BD%D0%BB%D0%B0%D1%80/Xalqaro%20huquq.%20Darslik.%202018.pdf>

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШ СОҲАСИДА ДАВЛАТ СИЁСАТИНИ АМАЛГА ОШИРИШ

Хушбоқова Нигора Ғайрат қизи

Термиз давлат университети Юридик факультети Юриспруденция таълим йўналиши 3-
босқич талабаси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7072032>

Аннотация. Коррупция дунё миқёсида қал этилиши лозим бўлган глобал муаммолардан биридир. Ушбу иллат ҳар қандай давлат ва жамиятнинг сиёсий-иқтисодий ривожланишига жиддий путур етказди, инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг поймол бўлишига олиб келади.

Калит сўзлар: коррупция, конвенция, Коррупцияга қарши курашиш агентлиги, сунъий тўсиқ, Transparency International, коррупция билан боғлиқ жиноятлар.

РЕАЛИЗАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

Аннотация. Коррупция – одна из глобальных проблем, которую необходимо решать в глобальном масштабе. Этот порок наносит серьезный вред политическому и экономическому развитию любого государства и общества, ведет к нарушению прав и свобод человека.

Ключевые слова: коррупция, конвенция, Антикоррупционное агентство, искусственный барьер, Transparency International, коррупционные преступления.

IMPLEMENTATION OF THE STATE POLICY IN THE FIELD OF COMBATING CORRUPTION IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Abstract. Corruption is one of the global problems that needs to be addressed on a global scale. This vice causes serious harm to the political and economic development of any state and society, leads to the violation of human rights and freedoms.

Keywords: corruption, convention, Anti-Corruption Agency, artificial barrier, Transparency International, corruption crimes.

КИРИШ

Афсуски, жамиятимизда коррупция иллати ўзининг турли кўринишлари билан ғов бўлмоқда. Бу ёвуз балонинг олдини олмасак, ҳақиқий шибилармонлик ва инвестиция муҳитини яратиб бўлмайди, умуман жамиятнинг бирорта тармоги ривожланмайди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев

Коррупция бу – жамиятни турли йўллар билан исканжага оладиган даҳшатли иллатдир. Мазкур иллат демократия ва ҳуқуқ устуворлиги асосларига путур етказди, инсон ҳуқуқлари бузилишига олиб келади, бозорлар фаолиятига тўсқинлик қилади, ҳаёт сифатини ёмонлаштиради ва одамлар хавфсизлигига таҳдид соладиган уюшган жиноятчилик, терроризм ва бошқа ҳодисалар илдиз отиб, гуллаши учун шароит яратиб беради.

Таъкидлаб ўтиш ўринлики, ушбу зарарли ҳодиса катта ва кичик, бадавлат ва камбағал бўлишидан қатъий назар, барча мамлакатларда учрайди. Ушбу зарарли иллатни

бартараф этиш бўйича жаҳон ҳамжамияти томонидан бир қатор самарали ишлар амалга оширилаётган бўлсада, ҳанузгача унинг бартараф этилишида муаммолар мавжуд.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Шу маънода коррупциянинг тарихий илдиэларига ва унга қарши курашиш хусусида айрим фикрларни билдирмоқчимиз.

Коррупция (lot. *Corrumpere* - *бузмоқ*) термини одатда мансабдор шахслар томонидан унга берилган мансаб ваколатлари ва ҳуқуқлардан ўзларининг шахсий манфаатларини кўзлаб қонунчилик ва ахлоқ қоидаларига зид равишда фойдаланишини англатади.

Коррупциянинг тарихий ўзаклари жуда қадимга бориб тақалиб, бу ҳол қабилада маълум мавқега эга бўлиш учун қабила сардорларига совғалар бериш одатидан келиб чиққан деб тахмин қилинади. Ўша даврларда бу нормал ҳолат сифатида қабул қилинган. Бироқ давлат аппаратининг мураккаблашуви ва марказийлашуви коррупциянинг давлат ривожланишига катта тўсиқ эканлигини кўрсатди. **Коррупцияга қарши курашган биринчи давлат сифатида қадимги Шумер давлати тан олинади.** Қадимги давлатларни айниқса ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг порахўрлиги қаттиқ ташвишга солганлиги бизгача сақланиб қолган манбалардан маълум. Чунки бу ҳолат давлатнинг обрўсига жуда қаттиқ путур етказарди. Дунёнинг етакчи динларида ҳам биринчи навбатда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг порахўрлиги қаттиқ қораланади

Жумладан, Инжилда “Совғаларни қабул қилма, чунки совға кўрни кўрадиган қилади ва ҳақиқатни ўзгартиради” дейилган бўлса, Куръони Каримда “Бошқаларнинг мулкини ноҳақ йўл билан олмангиз ва бошқаларга тегишли бўлган нарсаларни олиш учун ўз мулкингиздан ҳоқимларингизга пора қилиб узатмангизлар” дейилган.

XVIII асрнинг иккинчи ярмига келиб жамият давлат бошқарув аппаратининг иш сифатига тобора кўпроқ таъсир кўрсата бошлади. Бу ўша даврда қабул қилинган бир қатор қонун ҳужжатларида ўз аксини топган. Жумладан, 1787-йилда қабул қилинган АҚШ Конституциясида пора олиш АҚШ президентини импечментга тортиш мумкин бўлган икки жинойтнинг бири сифатида кўрсатиб ўтилган. Сиёсий партияларнинг вужудга келиши ва уларнинг мамлакат ҳаётидаги ўрнининг ошиб бориши XIV-XX асрларда ривожланган давлатларда коррупциянинг дунёнинг бошқа мамлакатларига нисбатан анча камайишига олиб келди.

Ушбу иллатни тадқиқ қилган бир қатор йирик мутахассислар қуйидаги факторларни коррупцияни юзага келтирувчи омиллар сифатида кўрсатади.

Икки хил маънони аниқлашчи қонунлар – ушбу вазият ҳуқуқни қўлловчи мансабдор шахс томонидан қонунларни турлича қўллаш имконини яратади. Шунингдек, айрим мутахассислар жиноят, маъмурий қонунчиликдаги “вилка” санкцияларни ҳам коррупцияга қулай шароит яратиши мумкинлиги ҳақида фикр юритишган. Яъни, санкциянинг аниқ миқдори йўқлиги судьяда уни ўз хоҳишига қараб қўллашга шароит яратиб беради.

Аҳоли ҳуқуқий саводхонлигининг пастлиги – аҳоли томонидан қонунларни билмаслик ёки тушунмаслик мансабдор шахсга ўзининг шахсий манфаати йўлида қонунлардан фойдаланишга қулай шароит яратади.

Мамлакатдаги сиёсий вазиятнинг нотинчлиги – мамлакатдаги нотинчлик биринчи навбатда аҳоли онгида ҳаётда юксак турмуш даражасига эришишнинг асосий усули қонунга ҳилоф фаолият билан боғлиқ, деган мутлақо ахлоққа зид нуқтаи назар шаклланишига олиб келади. Бу эса ўз навбатида коррупцияга қулай шароит яратади.

Ижро ҳокимиятининг бирлиги тамойилининг бўзилиши – айнан битта фаолиятнинг турли инстанциялар томонидан тартибга солиниши.

Жаҳон мамлакатларида коррупцияга қарши курашнинг қуйидаги усуллари мавжуд:

- ✓ ички назорат;
- ✓ ташқи назорат;
- ✓ сайлов тизими орқали курашиш.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Ўз вақтида коррупцияга қарши курашда юқори натижаларга эришган **Швеция, Сингапур, Гонконг** каби давлатларнинг тажрибасини ўрганиш шуни кўрсатадики, коррупцияни юзага келтирувчи омилларни бартараф этиш коррупцияга қарши курашда муҳим ўрин эгаллайди.

Бунда Конституциявий назорат органлари, ҳуқуқ-тартибот органларининг аҳамияти ортади. Яъни, коррупцияга олиб келиши мумкин бўлган нормаларни конституциявий назорат органи томонидан конституцияга зид деб топиш, аҳолининг ҳуқуқий саводхонлигини ошириш каби методлардан унумли фойдаланиш ушбу давлатларни коррупция даражаси жуда паст бўлган давлатлар қаторига олиб чиққан.

Таъкидлаш лозимки, коррупция келтирадиган зарар барча давлатлар учун тенг саналиб, мазкур иллат давлатнинг турли соҳаларига, хусусан сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий жабҳаларида амалга оширилаётган ислоҳотларга ҳамда мамлакатнинг халқаро майдондаги имиджи ва инвестициявий жозибадорлигига салбий таъсир кўрсатади.

Коррупцияга қарши курашишнинг устувор ҳуқуқий асослари қатор ҳуқуқий нормаларда ўз ифодасини топган бўлиб, уларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

- 2003-йил 31-октябрьда қабул қилинган БМТ нинг Коррупцияга қарши курашиш Конвенцияси;
- 2000-йил 15-ноябрьда қабул қилинган БМТ нинг Трансмиллий уюшган жиноятчиликка қарши Конвенцияси;
- 1999-йил 27-январьдаги Европа Кенгашининг “Коррупция учун жиноий жавобгарлик тўғрисида”ги Конвенцияси;
- 1999-йил 4-ноябрьдаги “Коррупция учун фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик тўғрисида”ги Конвенциялар ва бошқалар.

Ўзбекистон юқорида таъкидланган халқаро нормалардан 2008-йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Коррупцияга қарши курашиш Конвенцияси, шунингдек, 2010-йилда Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти доирасида қабул қилинган Коррупцияга қарши кураш бўйича Истанбул Ҳаракат режасини ратификация қилган.

Таъкидлаш жоизки, мамлакатимизда коррупцияга қарши курашиш ҳамда ушбу турдаги жиноятларни содир этилишини олдини олишга қаратилган комплекс чоратadbирлар тизимли равишда амалга оширилмоқда. Давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида коррупция омилларини келтириб чиқараётган тизимли муаммоларни бартараф

этишга қаратилган қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилиниб, амалий ҳаётга татбиқ этилмоқда.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020-йил 29-июндаги ПФ-6013-сонли “*Ўзбекистон Республикасида Коррупцияга қарши курашиш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида*” ги Фармони қабул қилиниб, мазкур Фармон асосида коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш соҳасидаги давлат сиёсатини, шунингдек, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларнинг тизимли сабаб ва шарт-шароитларини бартараф этиш ҳамда коррупцияга қарши курашиш чораларининг самарадорлигини оширишга қаратилган давлат ва бошқа дастурларини шакллантириш ва амалга ошириш мақсадида *Коррупцияга қарши курашиш Агентлиги* ташкил этилди.

Ушбу Фармон ижросини таъминлаш мақсадида коррупция ҳолатлари ҳақида Агентликни хабардор қилиш имконини берувчи махсус дастурий таъминот ишлаб чиқилди.

Интернет тармоғидаги мазкур eanticor.uz дастури тест режимида ишга туширилган бўлиб, унда коррупция ҳолатлари ҳақидаги мурожаатларни тўртта шаклда, яъни:

- “Коррупцияга дуч келдим ва пора беришга мажбур бўлдим”;
- “Коррупцияга дуч келдим ва пора бермадим”;
- “Пора билан боғлиқ бўлмаган коррупцияга дуч келдим”;
- “Ҳалол ишлайдиган давлат хизматчисини учратдим” каби мавзуларда юбориш мумкин.

Шу билан бир қаторда қуйидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида коррупцияга қарши мурасасиз кураш тизимли равишда олиб борилмоқда:

- 2017-йил 3-январда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида” ги ЎРҚ-419-сонли Қонуни;
- 2020-йил 29-июнда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш Агентлиги фаолиятини таъкил этиш тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-4761-сонли Қарори;
- 2021-йил 6-июльда қабул қилинган “Коррупцияга қарши мурасасиз муносабатда бўлиш муҳитини яратиш, давлат ва жамият бошқарувида Коррупциявий омиларни кескин камайтириш ва бунда жамоатчилик иштирокини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-6257-сонли Фармони;
- 2021-йил 6-июльда қабул қилинган “Коррупцияга қарши курашиш фаолиятини самарали таъкил этишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-5177-сонли Қарори;
- 2021-йил 22-октябрьда қабул қилинган “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва уларнинг лойиҳаларини коррупцияга қарши экспертизадан ўтказишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-5263-сонли Қарори ва шу каби ҳужжатлар.

МУҲОКАМА

Иқтисодчи Бэрдхернинг фикрига кўра, макроиқтисодий ривожланиш кўрсаткичига энг катта салбий тўсиқни олиб кирувчи омил айнан коррупция ҳисобланади. Унинг кўринишлари турлича бўлиши мумкин: порахўрлик, товламачилик, фирибгарлик, непотизм ва ҳ.к.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги расмий сайтида ёзилишича, “Коррупция – давлат органлари ходимлари моддий ёки мулкый йўсинда, ғайриқонуний шахсий наф кўриш мақсадида, ўз хизмат мавқеидан фойдаланишида ифодаланадиган ижтимоий ҳодисадир”

Масалан, маҳаллий ҳокимиятнинг оддий хизматчисини кўз олдингизга келтиринг, унинг кичик маоши, аслида ходим инсон капиталига мос эмаслиги, коррупцияга қўл уришга мажбур қилади. Соддароқ қилиб айтганда, кучли билим ва тажрибага эга ходим ҳеч қачон кичик маош таклиф этилган иш лавозимида меҳнат қилмайди. Унинг олдида танлаш учун иккита йўл турибди: иш жойини ўзгартириб, кўп ойлик маош ваъда қилиб турган хусусий секторга ўтиб кетиш ёки кичик маошга “қаноат” қилиб, коррупцияга қўл уриш. Бундай вазиятда, давлат органларида кадрлар етишмовчилиги кузатилиб, тажрибали ва билимли мутахассисларни йўқотиши ҳеч гап эмас.

Яна бир омилга эътибор қаратсак: коррупцияни келтириб чиқарувчи сунъий тўсиқлар.

Сунъий тўсиқ, деб аталмиш жиҳатлар шундан иборатки, уларнинг барчасини сиёсий ирода кучи билан йўқ қилиш мумкин. Улар нималар?

Давлат органлари ходимларини ишга қабул қилишда юз бериши “белгиланган мантисизлик” ва шаффофликнинг йўқлигидир. Гап шундаки, инсон капиталининг ҳақиқий қийматини ўзбек моделидаги “объективка” орқали аниқлаш мумкин эмас. Бўлғуси кадрнинг салоҳиятини текшириш, унинг психологик ва жисмоний етуклиги ўрнига “Тошкент пропискаси”, “яқин қариндошининг судланганлиги” каби фойдасиз вазлар ҳар қандай билимли кишини расмий доирадан узоқроқ юришга ундайди. Агар тажрибали ва билимли мутахассис давлат органида ишлаш истаги билан эшик қоқса, унга бериладиган илк топшириқ ҳам бир талай ҳужжатларни йиғиб келиш бўлади. Ўз ўрнида ҳар бир маълумотномани олиш кичик коррупцияга сабаб бўлиши мумкин.

Ундан ташқари ишга жойлашиш масаласида ҳар ким “таниш-билиш” тизими маҳаллийчилик, уруҳ-аймоқчилик, кланизм каби “ижтимоий ҳодиса”ларга дуч келиши тайин. Ана шундай барча “-чиликлар” замирида коррупцияга бошлаб борувчи йўл мужассам. Шунингдек, кучли фуқаролик жамиятининг ҳақиқий белгиси сифатида давлат органларининг халқ олдида ҳисобдорлиги, уларнинг фаолияти ва молиявий ҳаракатлар аниқ рақамлар билан ифодаланиши шарт. Ҳар бир соҳанинг халқ олдидаги ҳисобдорлигидан ташқари, айни пайтда, Олий Мажлис аъзолари, вазир ва давлат кўмити раислари, юқори раҳбарлик лавозимида ишлайдиган амалдорларнинг шахсий мол-мулки, даромадлари ҳамда уларнинг манбаси шу пайтгача кўрсатилмаган. Ҳисобдорлик шакли қандай бўлиши керак? Агар биронта вазирлик мисолида қисқача тушунтириш берилса, ҳисобдорлик белгиланган вазифалар, таквимдаги масалалар ҳамда бажарилган ишлар каби ҳаракатлар билан тўйинтирилишдан ташқари, молиявий шаффофликни талаб этади. Бунда ҳар қандай оддий халқ вакили истаган саволига жавоб олишга ҳақли бўлиши назарда тутилсин.

Статистикага назар ташлайдиган бўлсак, 2020-йилда содир этилган коррупция билан боғлиқ жиноятлар таҳлили асосида инфографика тайёрланди.

Судлар томонидан 2020-йил давомида коррупция билан боғлиқ (ЖК 205-214, 243-моддалари) жами 2 270 нафар шахсга нисбатан 1 502 та жиноят иши кўриб чиқилган.

Шундан 2 203 нафар шахсга нисбатан 1 457 та жиноят иши бўйича ҳукм чиқарилган.

Жумладан:

- 80 нафар шахсга нисбатан 59 та жиноят иши бўйича оқлов ҳукми;
- 2 123 нафар шахсга нисбатан 1 398 та иш бўйича айблов ҳукми чиқарилган;
- 67 нафар шахсга нисбатан 45 та жиноят иши тугатилган.

2021-йилнинг декабрь ҳолатига кўра, Ўзбекистонда коррупцияга оид жиноятлар рўйхати тузиб чиқилди. Унга кўра, қўйидаги 16 турдаги жиноятлар коррупцияга оид жиноятлар сифатида белгиланмоқда:

- ✓ ЖКнинг 167-моддаси учинчи қисми “д” банди;
- ✓ 168-моддаси тўртинчи қисми “г” банди;
- ✓ 192-9-моддаси;
- ✓ 192-10-моддаси;
- ✓ 192-11-моддаси иккинчи қисмининг “в” банди;
- ✓ 205-моддаси иккинчи қисмининг “в” банди;
- ✓ 206-моддаси иккинчи қисмининг “в” банди;
- ✓ 208-моддасининг иккинчи қисми;
- ✓ 209-моддаси иккинчи қисмининг “в” банди;
- ✓ 210-моддаси;
- ✓ 211-моддаси;
- ✓ 212-моддаси;
- ✓ 213-моддаси;
- ✓ 214-моддаси;
- ✓ 301-моддаси;
- ✓ 243-моддаси, агар жиноят коррупцияга оид жиноятларни содир этиш натижасида олинган даромадларга нисбатан содир этилган бўлса.

Шу билан бир қаторда, ўтган йил ҳолатига кўра, қурилиш, соғлиқни сақлаш, олий таълим ва давлат харидлари соҳаларига оид 75 та қонунчилик ҳужжатида 302 та коррупциявий омиллар мавжудлиги аниқланди.

Коррупциянинг олдини олиш ва коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни содир этиш имкониятини яратадиган омилларни бартараф этиш мақсадида қурилиш, соғлиқни сақлаш, олий таълим ва давлат харидлари соҳаларига оид амалдаги 226 та қонунчилик ҳужжати коррупцияга қарши экспертизадан ўтказилган. Экспертиза натижалари бўйича 75 та қонунчилик ҳужжатида (жами ҳужжатларнинг 33 фоизи) 302 та коррупциявий омилларни бартараф этиш устида иш олиб борилади.

Қўшимчи қилинишича, 2022-2026-йиллар давомида Адлия вазирлиги томонидан амалдаги 21 мингдан ортиқ қонунчилик ҳужжатлари тўлиқ коррупцияга қарши экспертизадан ўтказилади.

2022-йил март ойида юз берган пора билан боғлиқ бир жиноят ишига диққатингизни қаратмоқчиман,

Андижон вилоятида тергов остидаги айбланувчиларга енгилроқ жазо тайинлашга кўмаклашмоқчи бўлган фирибгар ушланди.

Бош прокуратура хузуридаги Департамент ҳамда ДХХнинг Андижон вилояти бошқармалари томонидан ўтказилган тезкор тадбирда, фуқаро Х.А. фуқаролар Қ.Қ. ва М.Т.ларга нисбатан кўзғатилган жиноят иши бўйича олиб борилаётган тергов жараёнида гўёки юқори лавозимда ишловчи танишлари орқали Қ.Қ.га бир йил муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси тайинлаш ва М.Т.га нисбатан жазодан озод этиш ҳақидаги ҳукм ўқилиши эвазига айбланувчиларнинг қариндошларидан 8 000 АҚШ долларини олган вақтида ашёвий далиллар билан ушланган.

Мазкур ҳолат юзасидан Жиноят Кодексининг 168-моддаси (фирибгарлик) ва 28, 211-моддаси (пора бериш) билан жиноят иши кўзғатилиб, тергов ҳаракатлари ўтказилмоқда.

Ўзбекистон коррупция бўйича халқаро рейтингда нечанчи ўринда эканлиги ҳаммамиз учун қизиқ, албатта. Ўзбекистон коррупция бўйича халқаро рейтингда 180 давлат орасида 146-ўринни эгаллади. Transparency International коррупцияга қарши курашиш халқаро нодафлат ташкилоти Коррупцияни қабул қилиш индексининг 2021-йил рейтингини ишлаб чиқди.

Коррупцияга қарши курашиш агентлиги хабарига кўра, Ўзбекистон 2020-йилга нисбатан рейтингда 6 поғонага кўтарилиб, 180 давлат орасида 140-ўринни, 2020-йилда эса рейтингда ўз ўрнини 7 поғонага ўзгартириб, 180 давлат орасида 146-ўринни эгаллаган эди (2019-йилда 153-ўрин).

Коррупцияни қабул қилиш индекси давлат секторида коррупция даражаси бўйича экспертлар ва тадбиркорлар баҳолари асосида 0 дан (коррупцияни қабул қилишда энг юқори кўрсаткич) 100 га қадар (энг паст) шкала бўйича ҳисоб-китоб қилинади.

Шу билан бир қаторда, 2020-йилда Ўзбекистон 26 баллни қайд этди. 2020-йил ҳолатига кўра, рейтингда 88 балл билан Дания ва Янги Зеландия етакчиликни қўлга киритди. Топ-10 рейтингдан Финландия, Сингапур, Швеция ва Швейцария (85 баллдан), Норвегия (84), Нидерландия (82), Германия ва Люксембург (80 дан) ҳам жой олди.

Энг ёмон кўрсаткични Сомали, Жанубий Судан (12 баллдан), Сурия (14 балл), Яман ва Венесуэла (15 баллдан) қайд этди.

ХУЛОСА

Хуллас, коррупцияни келтириб чиқарувчи ана шу ҳодиса жамият яратган тизимнинг носоғлом яшашида намоён бўлади. Шу ўринда алоҳида таъкидлаб ўтиш лозимки, оммавий ахборот воситаларининг коррупцияга қарши курашдаги асосий вазифаси ижтимоий кайфиятни ёритиш: чўққининг ўткир нуқтасига келганимизни эслатиб туришдан иборатдир.

Биз коррупциянинг жамоатчиликни жунбушга келтириши ва ҳокимият обрўсига сезиларли даражада путур етказиши мумкин бўлган фактларига қарши курашга алоҳида эътибор қаратишимиз даркор.

Биринчи навбатда қуйидаги йўналишлар ажратилиши лозим:

- раҳбар органлар фаолиятидаги коррупция иллатларига барҳам бериш;
- ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари сафларини коррупция домига илинган ходимлардан тозалаш;

- аввало, уюшган жиноятчиликнинг ҳокимият ва бошқарув тузилмасига суқилиб киришга ҳаракат қилаётган шаклларига қарши кураш олиб бориш.

Иккинчи томондан, мамлакат аҳолисини ва айниқса, ёшларни ҳуқуқий тарбиялашни сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш ниҳоятда зарур.

REFERENCES

1. <http://xs.uz/uz/post/prezident-korrupsiyaga-qarshi-kurashish-butun-zhamiyat-ishi-ekanini-takidladi>;
2. <http://kun.uz/61832220>;
3. <http://kun.uz/04533315>;
4. <http://xs.uz/post/korrupsiyani-qabul-qilish-indeksining-yangilangan-rejtingi-elon-qilindi>;
5. <http://www.xabar.uz/uz/infografika/.korrupciyaviy-jinoyatlar>;
6. <http://kun.uz/05082676>;
7. <http://kun.uz/17189295>;
8. <http://lex.uz/ru/docs/5495533>;
9. <http://lex.uz/ru/docs/5691402>;
10. <http://lex.uz/ru/docs/-4875784>;
11. <http://lex.uz/docs/-3088008?otherlang=1>;
12. <http://lex.uz/ru/docs/5495529>;
13. <http://anticorruption.uz/uz/item/what-is-corruption>;
14. <http://xs.uz/uz/post/prezident-korrupsiyaga-qarshi-kurashish-butun-zhamiyat-ishi-ekanini-takidladi>.

МАЪРИФАТПАРВАРЛИК ДАВРЛАРИНИНГ ЕВРОПА ИЖТИМОЙИ-МАДАНИЙ ТАРАҚҚИЁТИДАГИ ЎРНИ ВА РОЛИ

Сайидов Қахрамон Бектурдиевич

Урганч Давлат Университети мустақил тадқиқотчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7073527>

Аннотация. *Мазкур мақолада, Европа маданияти ва цивилизациясини ижтимоий-фалсафий нуқтаи назардан тадқиқ этилиб, ундаги ўзига хосликларни очиб берилди, Европа маданияти ва цивилизацияси дунёга тарқалиши ҳамда Халқлар, давлатлар, сиёсат ва дин, санъатнинг барча турлари, барча фанлар ва билимлар инсон мавжудлигининг қадимий феномени бўлган шаҳарлар мавжуд бўлганлиги тадқиқ этилади.*

Калит сўзлар: *цивилизация, цивилизация ва маданиятнинг яратилиши, ривожланиши, халқлар, давлатлар, сиёсат ва дин, санъатнинг барча турлари, барча фанлар, сарой, ҳовли, шунингдек, шаҳар образи, шаҳар маданиятини, ижтимоий-маданий, сиёсий, иқтисодий ва архитектура маданияти.*

МЕСТО И РОЛЬ ЭПОХ ПРОСВЕЩЕНИЯ В СОЦИОКУЛЬТУРНОМ РАЗВИТИИ ЕВРОПЫ

Аннотация. *В данной статье рассматривается европейская культура и цивилизация с социально-философской точки зрения, раскрываются ее особенности, распространение европейской культуры и цивилизации в мире, города, в которых живут народы, государства, политика и религия, все виды искусства, все науки и знания являются древним явлением человеческого бытия. Экзистенция исследуется.*

Ключевые слова: *цивилизация, создание цивилизации и культуры, развитие, нации, государства, политика и религия, все виды искусства, все науки, дворец, двор, а также образ города, городская культура, социокультурная, политическая, экономическая и архитектурной культуры.*

THE PLACE AND ROLE OF THE ENLIGHTENMENT PERIODS IN EUROPEAN SOCIO-CULTURAL DEVELOPMENT

Abstract. *This article discusses European culture and civilization from a socio-philosophical point of view, reveals its features, the spread of European culture and civilization in the world, cities in which peoples, states, politics and religion live, all types of art, all sciences and knowledge are ancient phenomenon of human existence. Existence is investigated*

Keywords: *civilization, the creation of civilization and culture, development, nations, states, politics and religion, all kinds of arts, all sciences, palace, courtyard, as well as the image of the city, urban culture, socio-cultural, political, economic and architectural culture.*

КИРИШ

Европа цивилизацияси тўғрисида гапирганда, аввало О.Шпенглерни тилга олишади. Айнан О.Шпенглер Европа маданияти ва цивилизациясини ижтимоий-фалсафий нуқтаи назардан тадқиқ этиб, ундаги ўзига хосликларни очиб берган. Унинг фикрига кўра, Европа маданияти ва цивилизацияси дунёга тарқалган. Агар миср маданияти ва цивилизацияси ўзи билан ўзи банд бўлса, ташқи алоқаларни ва таъсирларни деярли рад этса, Ғарбий Европа маданияти аксинча, “ташқи контактлар қидиради”. Шу нуқтаи назардан файласуф Европа маданиятини “юксак”, “улуғ” каби эпитетлар билан атади. Унинг фикрича, бундай буюк маданиятни фақат шаҳар яратади. “Юқори” иккимингинчи

йил одами, -деб ёзади файласуф, у шаҳарлар курувчи ҳайвондир. Бу “жаҳон тарихи”даги кишилиқ тарихидан тубдан фарқ қилувчи воқелиқдир.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Жаҳон тарихи шаҳар одами тарихидир. Халқлар, давлатлар, сиёсат ва дин, санъатнинг барча турлари, барча фанлар ва билимлар инсон мавжудлигининг қадимий феномени бўлган шаҳардандир”. Файласуф шаҳарлар бутун цивилизациянинг маркази бўлиб келганини, цивилизация ва маданиятнинг яратилиши, ривожланиши шаҳарлар билан боғлиқлигини таъкидлайди. Файласуф илмий истеъмолга “шаҳар руҳи” деган тушунчани киритади ва унинг моҳиятини қишлоқ ва бошқа агломерациялардан фарқланишини уқтиради. Шу муносабат билан у ёзади: “Ўз тарихига эга қишлоқ ҳовлиларидан қандайдир бутун нарса ҳосил бўлади. Ушбу бутун нарса яшайди, нафас олади, ўсади, ўз шакли, тарихи ва ички кўринишига эга бўлади. Ушбу вақтдан бошлаб нафақат айрим уй, сарой, ҳовли, шунингдек, шаҳар образи, худди яхлитлик каби, шаҳар маданиятини изоҳлаб келувчи тили шаклига ва стили тарихига эга бўлади. Табиийки, шаҳар ва қишлоқ сарҳадлари билан эмас, балки руҳи билан бир биридан фарқ қиладиган бўлади. Шаҳар кишиси билан қишлоқ кишиси турли мавжудотлардир. Бошда улар ушбу фарқни сезадилар, кейин бу фарқ улардан устун келади ва, охир натижада, улар бир бирини тушунмайдилар”.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Қисқа қилиб айтганда, О.Шпенглер фикрига кўра, инсоният эъзозлайдиган маданий артефактлар, бойлиқлар шаҳарда яратилган. Лекин О. Шпенглер замонавий шаҳар тавсифини табиатга, қишлоққа қарши қўяди. “Агар, деб ёзади у, провинциал шаҳар маҳаллий табиатни такрорлашга интилса, кейинроқ пайдо бўлган шаҳарлар унга қаршилиқ кўрсатади. Уларнинг чизгилари табиат чизгиларига зиддир. Улар табиатни рад этади. Улар қандайдир бошқа нарса ва табиатдан юқори бўлишни истайди. Тик томлар, барокко стилидаги куполлар, шпиллар ва деворлардаги тигли бўртмаларнинг табиатга ҳеч қандай алоқаси йўқ. Кейин баҳайбат дунёвий шаҳар, ёнида ундан бошқа шаҳар бўлиши мумкин эмас, ландшафт образини маҳв этувчи йирик шаҳар пайдо бўлади”.

Шу тариқа О.Шпенглер, мамлакатнинг бутун ижтимоий-маданий, сиёсий, иқтисодий ва архитектура маданияти шаҳар билан боғлиқ, деган хулосага келади. “Шаҳарруҳ. Катта шаҳар бу эркин руҳ. Шаҳар нафақат руҳ, упул ҳамдир”. Бу билан файласуф бутун ҳокимият, бошқариш, завқу қувонч ва молиявий ҳаётга оид муаммолар ҳам шаҳар қўлида демоқчи бўлади. Аммо файласуфнинг фикрларини шаҳарнинг ролини таъкидалашдангина иборат эмас, ушбу шаҳар маданиятининг цивилизацияга ўсиб чиқишида кўради. Минг афсуски, шу билан, яъни цивилизацияга ўтиш билан шаҳар маданиятининг яратувчанлик функцияси тугайди, унинг кўйнида туғилган маданият, дин, ахлоқ ва артефактлар бошқа босқичга, цивилизация босқичига ўтади.

Йирик шаҳарларнинг юзага келиши цивилизацияда ўз якунини топади. Уни О.Шпенглер, дастлабки бозор муносабатлари орқали вужудга келган шаҳар маданияти “ўз жони ва руҳини ушбу беқиёс ривожланиш ва унинг тожи бўлган цивилизация руҳига қурбон этади”, деб ҳисоблайди. Бу ўринда файласуфнинг инсоният тараққиёти босқичи цивилизацияга ўтиш билан ўз якунини топади, бундан кейин ҳаёт, ривожланиш ва кишиларнинг ўзига, ижтимоий борлиққа, келажакка муносабати мутлақ бошқа мезонлар билан ўлчанади, мутлақ бошқа нарсаларда, бойлиқларда акс этади, деган хулосасига дуч

келамиз.” Агар илгариги давр шаҳарнинг шаклланиши билан боғлиқ бўлса, кейингиси эса шаҳар билан қишлоқ ўртасидани кураш, цивилизация эса шаҳарнинг муваффақиятини англатади, шу тариқа у ўзини яратган негиздан ажралиб чиқади ва ўзини ўзи маҳв этади”. Цивилизация шаҳар маданияти асосида юзага келган нарсалар рад этади, унинг тили “тош ва рух” тилидир. Мазкур тилда тақдир эмас, фақат сабаб изи бор, унда жонли ҳаётнинг мавжлари йўқ. Шунинг учун шаҳар маданияти шаклланган жойини ифода этади, негизи билан чуқур боғланган, цивилизация эса ҳар қандай жойга мослашиб, барча жойда ўзини ўз уйидагидек сезади.

МУҲОКАМА

Маданият барқарор нарса, бойлик, цивилизация эса доим янгиланиш, беқарор, ўзини ўзи ривожлантириб туриш хусусиятига эга, барқарорлик унга консерватизм, қолоқлик ифодаси бўлиб туюлади. Цивилизация маданият ривожланишининг якуний босқичидир. Бу жараён антик даврнинг IV юз йиллигида, Ғарбда эса XIX асрда рўй берди.

Цивилизация бир хилликни яъни унификацияни, тез ва осон тарқалишни англатади. Барча жойда, Ҳинд дарёси бўйларида Орол денгизигача ғарб колонналарини, бир хилликни, яъни Берлин, Лондон ёки Нью Йоркни, уларнинг стилини, яшаш тарзи ва символларини кўриш мумкин. Файласуфнинг цивилизацияни организм, яъни туғилиш, шаклланиш, ривожланиш, қариш ва ўлиш тарзида тадқиқ этиши ҳақида илмий, ижтимоий-фалсафий адабиётларда кўп ва гоҳо қарама-қарши фикрлар билдирилган. Ғарбий Европа давлатлари маданиятини мутахассислар турли даврларга бўлиб қарашса-да, уларнинг барчаси икки босқични антик давр ва Уйғониш даврини алоҳида қайд этишади. Академик А.Ф.Лосевнинг кўрсатишича, бутун Европа маданияти ва санъати Қадимги Юнонистон ва Қадимги Римга ўз нигоҳини тикиб, улардан илҳомланиб, ижтимоий ҳаётини қайтадан тиклаб, ижодкорлар руҳини уйғотиб ривожланган. Бирорта халқ, миллий санъат, фалсафа ва тафаккур уларнинг таъсиридан чеккада қолмаган, бу ҳақиқий Ренессанс эдики, ушбу маданий ривожланиш кейинги тараққиётни белгилаб берган. Ушбу Ренессанс бошида Италия турган, албатта.

Машҳур ижодкорлар Браманте, Леонардо да Винчи, Микеланжело, Фра Бартолемео ва Рафаэль нафақат диний, фалсафий йўналишда, шунингдек, архитектура, скульптура, монументал санъатда ҳам мутлақ янги йўналишлар яратдилар. Шаҳарлар алоҳида кўриниш касб этди, уларни ибодатхоналар, черковлар билан безатиш муҳим фазилатга айланди. Ушбу диний-этикодий аҳамиятга эга иншоотлар ўзининг моҳобати ва кўриниши билан чекка жойлардаги аҳолини ўзига жалб этди. “Монастирлик санъати шаҳар ратуши (маркази) ролини ҳам бажарди ва ушбу санъатга моҳир архитекторлар, рангасвирчилар, ҳайкалторош ва уларнинг ҳомийларини жалб этди”. Д.А.Браманте (1444-1515) нинг Темплетто, доира шаклидаги унча катта бўлмаган Сан Пьетроин Монторни ёнидаги ибодатхона, Санта Мария делла Паче ёнидаги монастир, Санта Мария дель Пополо ибодатхонаси, Сан Бианджио Идораси саройи, Римдаги авлиё Петр ибодатхонаси кабиларни яратиб, уларни мармар устунлар, барельфлар, орнаментлар ва ҳайкаллар билан безатди. Ушбу иншоотларни кўрган киши ўзини қандайдир мўъжиза, эстетик етуклик намуналарини ва илоҳий даъватларни фрескалар ва колонналарда кўрарди. Саройларнинг ташқи кўриниши одатий бинолардан кескин фарқ қилган, улар яшаш учун эмас, балки Римнинг шон-шухратини тараннум этишни назарда тутарди. Пулдор герцоглар ва князлар шундай бетакрор иншоотлар, кўчалар, идоралар ва

монастирлар қуришни ўзининг бурчи деб билган, улар моҳир ижодкорларни ўзига жалб этишда бир биридан ўзишга интиланган.

Уйғониш даврининг яна бир, балки энг етакчиси, Леонардо да Винчи (1452-1519) ижоди ва фаолиятида ўша даврдаги барча санъат ва илм-фан турлари ўз мужассамини топди. Ундан қолган 5 мингдан ортиқ қўлёзмалар, чизма ва наброскалар, эскиз ва хомаки ёзувлар, саройлар ва ибодатхоналарни безаган рангасвирлар, ҳайкаллар шунчалик мафтункор эдики, Италиялик ҳар бир герцог, князь уни ўзига хизмат қилдиришни шараф деб билган. Микеланжело (1475 - 1564), К.Вёрман таърифига кўра, “қачонлардасир ер юзида яшаган энг қудратли ижодкор шахс”дир. “Унгача ҳам, ундан кейин ҳам замондошларга ва авлодларга ҳеч бир ижодкор Микеланжодек кучли таъсир этган эмас. Ижодкорнинг “Вахх”, “Таъзиядаги Мария”, Давид”, Юлий 11 ва Ж. ҳамда Л. Медичининг қабртошлари, “Ҳолдан толган қул” каби кўплаб ҳайкаллари Италиядаги иншоотларни, айниқса саройларни безаган. Бу асарлар шунчаки безаклар эмас эди, улар Римнинг қанчалик бойликка, шарафга эга эканини ҳам кўрсатиши лозим эди. Тўғри, бу асарларни омма учун яратилган дейиш қийин, улардаги фалсафий-эстетик моҳиятни тор доирадаги кишилар тушуниши ва қадрлаши мумкин эди. О.Шпенглер антик даврдаги асарларда оммага, ҳар бир кишига тушунарли руҳ бор эди, Уйғониш даврида ва ундан кейинги яратилган асарлар тор кишиларга мўлжалланган, аста-секин бу анъана цивилизацияга ўтган, деб ҳисоблаганида ҳақ эди.

ХУЛОСА

Хуллас, шаҳарлар ролини ошиши уларда йиғилган моддий ва маънавий бойликлар, янгиликка ва зеб-зийнатга, ҳашамга интилиш билан ҳам боғлиқ эди, албатта. Л.Брагина ёзишича, италиялик буюк ижодкорлар “ренессанс идеали бўлган шаҳарни яратиш билан қизиққанлар”. Рим, Болонье, Сиена, Уфицци ва Флоренция каби шаҳарлар савдо-сотик марказлари, йирик ибодатхоналар, кутубхона, музей ва сарой аҳлига мўлжалланган уйлар, бинолар, боғлар, сайргоҳлар, театр ва оммавий томошагоҳлар билан аҳолининг қизиқишини, ҳайратини ўзига жалб этган. Тарихий адабиётларнинг гувоҳлик беришича, Италиянинг замонавий маданияти, аҳолисининг турмуш тарзи, диний қадриятлари ва оламни англаши ана шу даврда гуллаб яшнаган Рим, Неапол, Милан, Флоренция, Венеция, Римини, Равелло каби метрополлар ана шу Уйғониш даврида шаклланган анъаналарини давом эттириб келади. Римнинг “жаҳон пойтахти” сифатида тилга олинishi, айниқса католицизм маркази сифатида Ватиканнинг дунё ҳаётига таъсири уни йирик мегаполисга айлантирган. Бугун Италияда 436 та шаҳар мавжуд. Улардан Флоренция, Пиза, Лукка, Сиена, Анкона, Салерно, Амальфи, Бари, Неаполь ва Тирани шаҳар давлатлар ҳисобланган. Апеннин ярим оролида жойлашган бу шаҳар давлатларда IX-XV асрларгача мустақил ва йирик савдо-сотик марказлари, аҳолининг турли эҳтиёжларига хизмат қилувчи маданият ва санъат, хизматлар инфратузилмаси шаклланган эди. Кейинчалик улар Сицилий қироллигига бирлашган. Ареццо, Брешиа, Кремона, Генуя, Лоди, Милан, Перуджа, Туринэса коммуналар тарзида мавжуд эди. Бироқ Италия худудларидаги тараққиёт ва чет элликлар ҳужумларига муносабат турилича эди. Масалан, Флоренция ва Венеция жуғрофий жойлашиши, ўзини ҳимоя қилишга тайёрлиги нуқтаи назаридан кўпроқ мустақил ривожланган. Шу сабабли Европанинг таъсири Италияга жуда ҳам сезилмаган. XIII асрга келиб, Европа таъсирида, аҳоли сони ўса бошлайди, шаҳарлар маданиятида жонланиш ва аҳоли сонининг ўсиши кузатилади. Венеция, Флоренция ва

Милан аҳолиси 100 мингдан ошган шаҳарларга айланади. Генуя, Болонья ва Веронада камида 50 мингдан зиёд аҳоли бўлган. Италия урбанизация нуктаи назардан ўша пайтдаги энг юқори давлат (20 фоиз) эди. Ўша пайтдаги Флоренция ва Венеция каби шаҳарлар “жаҳон молиявий ҳаётида, банк ишлари ва амалиётининг асосий инструментларини, ижтимоий ва иқтисодий ташкилотларнинг самарали шаклларни яратиб, инновацион рол ўйнаган”.

Аҳолининг жон бошига даромади XI асрдан XV асргача деярли уч баробарига ошган. Бу Ренессанс пайтида Италиянинг Ғарбий Европа иқтисодий маркази бўлганидан далолат беради. Ренессанс даврида Италия дунёдаги энг китобхон, бадиий адабиёти ривожланган давлатга айланган. Эркаларнинг учдан бири, аёлларнинг сезиларли қисми китоб ўқишни билган. Шаҳар давлат ва коммуналар ўзининг сиёсий мустақиллиги, урбанизацияси ва маданияти билан Европа (Франция ва Буюк Британия)дан фарқ қилган. XVI асрга келиб Жанубий Американинг кашф қилиниши, Африка ва Ҳиндистонга сув йўллариининг очилиши Нидерландия, Португалия ва бошқа Европа давлатларининг ривожланишини тезлаштириб юборди. Натижада Италия маданияти ва урбанизацияси Уйғониш ғояси таъсирида, бутун Европага тарқалдики, унда шаҳарлар, савдо-сотик, хунармандчилик, аҳоли сонининг ошиб бориши ва шаҳарларга кўчиши, фаровон ва бадавлат яшашга интилиш оммавий, минтақавий хусусият касб этди.

Европа минтақаси ўз фаолиятини маданий бойликларни қўлга киритиш, молиявий алоқалар орқали хизматлар турларини кенгайтириш, маърифатни, ихтирони ва кашфиётларни эъзозлаш, янги-янги ерларни ўзлаштиришга киришди. Шахсий ишчанлик, беором изланиш, тинмай такомиллик қидириш, ижтимоий-маданий тараққиётда ўз изини қолдириш истаги европаликларнинг ҳаёт тарзига айланди. Улар XVI асрдан бошлаб сайёҳлик катта бойлик келтиришини, шу сабабли янги ерларни очиш орқали шараф-шон топиш имкони эканини билдилар. Илм-фанга, билимга, ихтиролар қилишга бўлган меҳр, иштиёқ Маърифатпарварлик даврини бошлаб берди. Шу тарзда Маърифатпарварлик Италия Уйғониш (Ренессанс) даври анъаналарига таяниб, Европа маданияти ва цивилизациясини янги босқичга кўтарди. Ҳатто Европа цивилизациясига танқидий пессимистик қарашга мойил О.Шпенглер ҳам Уйғониш ва Маърифатпарварлик даврларининг Европа ижтимоий-маданий тараққиётидаги ўрнини тан олади, айнан ушбу икки йирик тарихий босқичнинг дунёга кенг тарқалган цивилизация яратилишида асос бўлганини таъкидлайди.

REFERENCES

1. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории.Т.2. Всемирно-исторические перспективы. -Минск: ООО “Попурри”, 1999. С.49.
2. Ўша асар. С.113.
3. Ўша асар. С. 114- 115.
4. Ўша асар. С. 118-119.
5. Ўша асар. 122- 123.
6. Ўша асар. С.136.
7. Қаранг: Ўша асар. С. 75-76, 136-137.
8. Қаранг: Каган М.С.Философия культуры. Санкт Петербург: “Лань”, 1997. С. 34- 48; Ерасов В.Л.История цивилизаций. Москва: Аспект Пресс, 1999.

9. Қаранг: Лосев А.Ф. Очерки античной эстетики и мифологии. Москва: “Республика”, 1997. С.234.
10. Вёрман К. История искусства всехвремен и народов. Искусство XVI - XIX столетий-- Москва: АСТ, 2001. С.16.
11. Ўша асар. С. 28.
12. Қаранг: Шпенглер О.. Закат Европы.-Новосибирск: ВО “Наука”, 1993. С. 302-303.
13. (Брагина Л. Итальянский гуманизм эпохи возрождения. 2 е изд. --Москва: Юрайт, 2018. С.72.).
14. Қаранг: Андреев М.Л. Культура Возрождения.История мировой культуры. Наследие Запада. -Москва: Наука, 1998. С.312. 410.
15. Қаранг: ru. knowledgr. Com.
16. Қаранг: История Рима. Коллектив авторов.-Москва: Просвещение, 1978. С. 87- 143; Брагина Л. Итальянский гуманизм эпохи Возрождения. 2 е изд. -Москва: Юрайт, 2018. С.72.

“МАТЛАЪ УС-САЪДАЙН ВА МАЖМАЪ УЛ-БАХРАЙН” ҚЎЛЁЗМАСИНИНГ ТАВСИФИ

Ирода Даурбекова

Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот марказ илмий ходими,
СДЧТИ 2-курс талабаси

Азиза Маннонова

Филология ва тилларни ўқитиш араб тили йўналиши

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7086701>

Аннотация. Ушбу мақолада Абдураззоқ Самарқандий ҳаёти, Марказий Осиёдаги сулолалар тарихи, Амир Темура ва темурийлар тарихи ҳамда маданий сиёсий жараёнлар таҳлил қилинган.

Калим сўзлар: Улжойтухон Султон, Туглуқ Темура, темурийлар, мударрис, сулола, шарҳ, муниши, колофон, форс тили, настаълиқ, нусха.

ОПИСАНИЕ РУКОПИСИ «МАТЛА' УС-СА'ДАЙН ВА МАДЖМА' УЛЬ- БАХРАЙН»

Аннотация. В данной статье анализируется жизнь Абдураззока Самарканди, история династий в Средней Азии, история Амира Темура и Тимуридов, культурно-политические процессы.

Ключевые слова: Улджойтухон Султан, Туглук Тимур, Тимуриды, мударрис, династия, комментарий, муниши, колофон, персидский язык, насталик, копия.

DESCRIPTION OF THE MANUSCRIPT "MATLA' US-SA'DAYN WA MAJMA' UL- BAHRAYN"

Abstract. This article analyzes the life of Abdurazzok Samarkandi, the history of dynasties in Central Asia, the history of Amir Temur and the Timurids, cultural and political processes.

Key words: Uljoytukhon Sultan, Tughluq Timur, Timurids, mudarris, dynasty, commentary, munshi, colophon, Persian language, nastaliq, copy.

КИРИШ

Камолиддин Абдураззоқ ибн Жалолиддин Исҳоқ Самарқандий 816/1413 йил Ҳирот шаҳрида туғилган ва 887/1482 йил шу ерда вафот этган. Дастлабки таълимни отаси ва Ҳирот мадрасаларидаги мударрислардан дарс олган. Шунингдек, алломанинг акалари Абдуғаффор, Абдуқаҳҳор, Абдуваҳҳобдан ўз даврининг етук олимларидан бўлиб, улардан тафсир, ҳадис, фикҳ, тарих, ва тил-адабиёт фанлари бўйича сабоқ олган.

Аллоганинг Жамолиддин ва Шарофиддин акалари ҳам бўлиб, улардан бири ўткир арабшунос, иккинчиси эса адиб ва кимёгар бўлган. Абдураззоқ Самарқандий “Саҳихайн” асарини ёд олиб, ўз даврининг машҳур фақиҳ ва муҳаддис алломаси Муҳаммад Жазарийдан ҳадис ривоят қилиш учун ижоза олган. Азуддин Ижийнинг “Рисолатул Азуддия” асарига шарҳ ёзган ва асарнинг муқаддимасида Шоҳруҳ Мирзони мадҳ этган. Ушбу асарни 1438 йили Шоҳруҳ Мирзога тақдим қилган ва унинг марҳаматига сазовор бўлиб, саройда доимий яшаш учун рухсатнома олган. Алломанинг отаси Жалолиддин Исҳоқ асли самарқандлик бўлиб, Шоҳруҳ Мирзо саройида бош имом ва қози лавозимида ишлагани боис Абдураззоқ Самарқандий ҳам давлат ишлари билан яқиндан таниш бўлган. Отасининг вафотидан сўнг, унинг яхши таҳсил кўргани ҳамда

давлат ишлардаги иқтидори сабабли, 1437-1438 йиллари темурийлар саройида мунший лавозимида аввал Шоҳруҳ Мирзо (1377-1447), Абулқосим Мирзо (1452-1457), Султон Абу Саид (1451-1469) нинг хизматида бўлган.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Абдураззоқ Самарқандий Темурийлар давлатида хорижий дипломатик муносабатларида ҳам муҳим шахс ҳисобланган. Алломанинг машҳур асари “Матлаъ ус-саъдайн ва мажмаъ ул-бахрайн” (“Икки саодатли юлдузнинг чиқиши ва икки денгизнинг қўшилиш жойи”) 1467-1469 йиллар орасида ёзилган бўлиб, Эрон, XIV-XV асрлардаги Марказий Осиё тарихи, Темурийлар даври ва ташқи сиёсатдаги ўрни ва фаолияти ҳақида маълумотлар келтирилган манба ҳисобланади. Ушбу асарнинг Ўзбекистон, Франция, Эрон, Туркия, Саудия Арабистони, АҚШ, Германия кутубхона фондларида турли йилларда кўчирилган бир неча қўлёзма нусхалари сақланиб келинмоқда. Бугунги кунда Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази манбалар хазинасида “Матлаъ ус-саъдайн ва мажмаъ ул-бахрайн” асарининг тошбосма нусхаси ва электрон нусхаси мавжуддир. Қўлёзманинг асл нусхаси Туркиянинг Асад Афанди кутубхонасида №2098 рақам остида сақланади. Ушбу нусха ҳақида батафсилроқ тўхталамиз.

1. **Муаллиф:** Абдураззоқ Самарқандий.
2. **Хаттот:** Абдуқул Ином Ҳабибуллоҳ ибн Али ибн Ҳисом
3. **Кўчирилган санаси:** 970/1562 йил.
4. **Тили:** форсий.
5. **Саҳифа:** 286 в.
6. **Қоғози:** шарқ.
7. **Варақ ўлчами:** 30x15 mm.
8. **Хат тури:** настаълик.
9. **Сиёҳ тури:** асарнинг боб ва фасллари, қизил сиёҳда, матн қора сиёҳда ёзилган.
10. **Асарнинг бошланиши:**

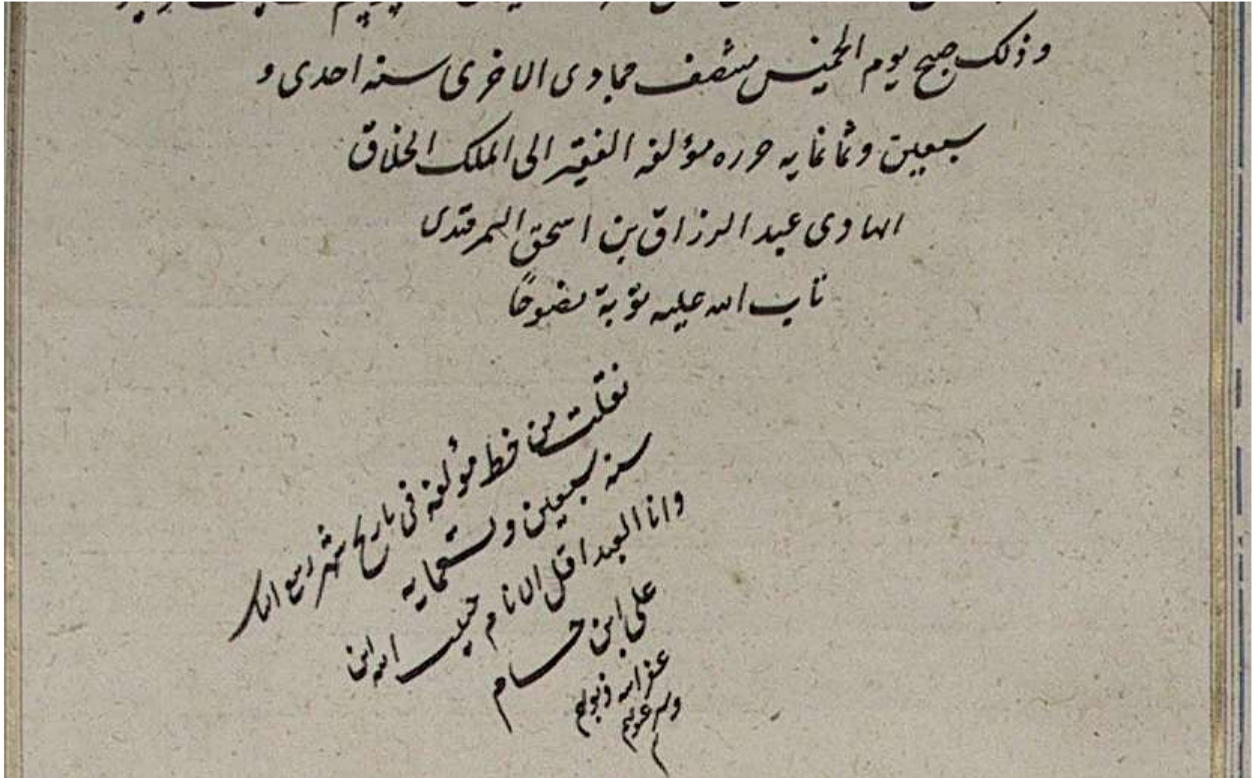
حسن مطلع النوار اخبار در افتتاح مقال و لطف مظهر اثار اخبار در ايضاح مبد...

10. **Асарнинг охири:**

حواصل پوشاينده و از ميان حوض و جوی كان يشم بديد آمده از كردش غدירו

11. **Колофон:**

و ذلك صبح يوم الخميس منتصف جمادي الاخرى سنة احدى و سبعين و ثمانماية حرره مؤلفه الفقير الي الملك الخلاق الهادي عبد الرزاق بن اسحق السمرقندي تاب الله عليه توبة نصوحا نقلت من خط مؤلفه في تاريخ شهر رابع الثاني سنة سبعين و تسعمائة و انا العبد اقل الانام حبيب الله ابن علي ابن حسام غفر الله زنوبهم و سترعيوبهم .

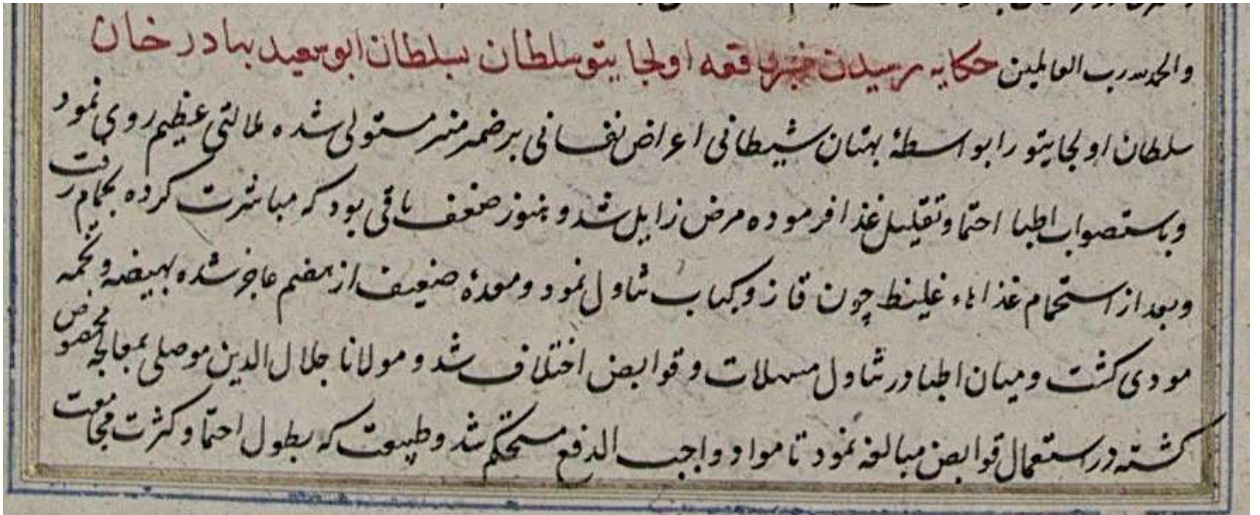


12. Пойгир: мавжуд.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАСИ

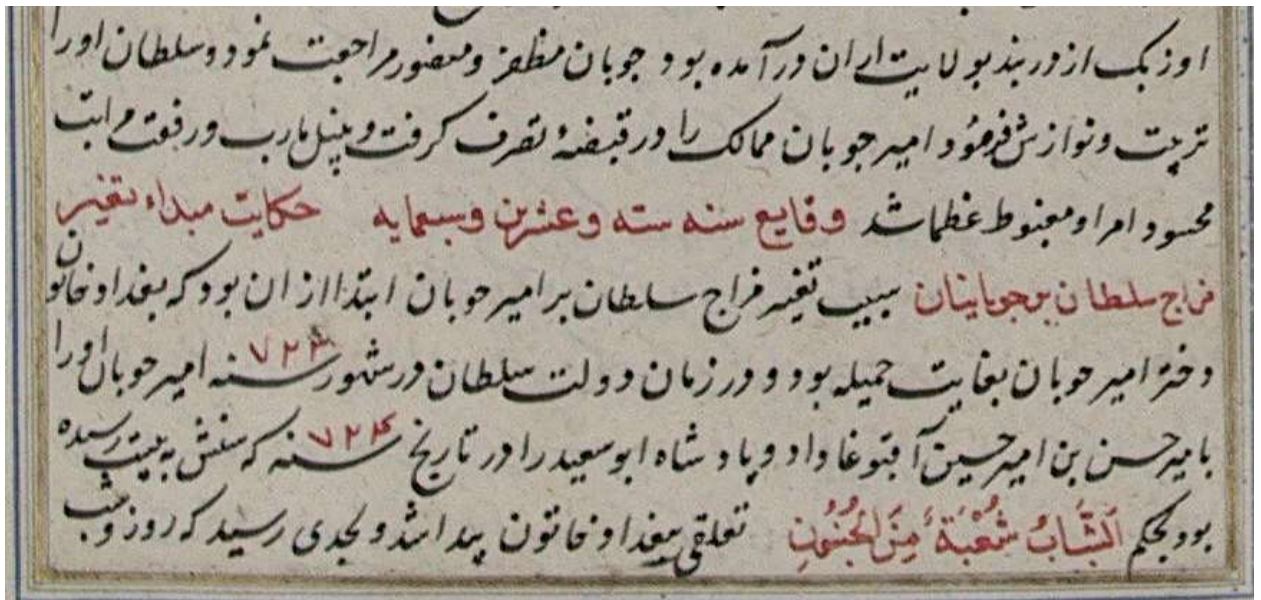
Изоҳ: Асар настаълиқ хатида, форс тилида бўлиб, насрий усулда ёзилган. Матн тилла ва кўк ранг рамка ичига олинган. Хошиясида тўлдирмалар бўлиб, сана, оят, хикоя, боб, фасллар қизил сиёҳда берилган. Қўлёманинг 1^б-6^б варақда муқаддима ҳамд, саловат, қадимий қиссалар ҳамда бу нусхани кўчирган хаттот Абдукул Ином Ҳабибуллоҳ ибн Али ибн Ҳисом Абдураззоқ Самарқандийнинг ҳаёти, иқтидори ҳамда олдин ўтган тарихчиларнинг ишларига таъриф берган. Асар воқеалари ривожини 6^а варағидан бошланиб, Амир Темурнинг фаолияти, вафоти ва 285^б варағда Ҳалил Султоннинг Самарқанд тахтига ўтказилгангача бўлган катта даврни ўз ичига олган.

Асардаги воқеалар ривожини 6^а варағидан Чингизхон наслидан Эрон ҳукмдори Худобанда Муҳаммад Улжойтухон Султон ва ўғли Султон Абу Саид Баҳодурхон (1316-1335й.) насл-насаби, ҳаёти, тарихи, ғалабаси билан бошлаган.

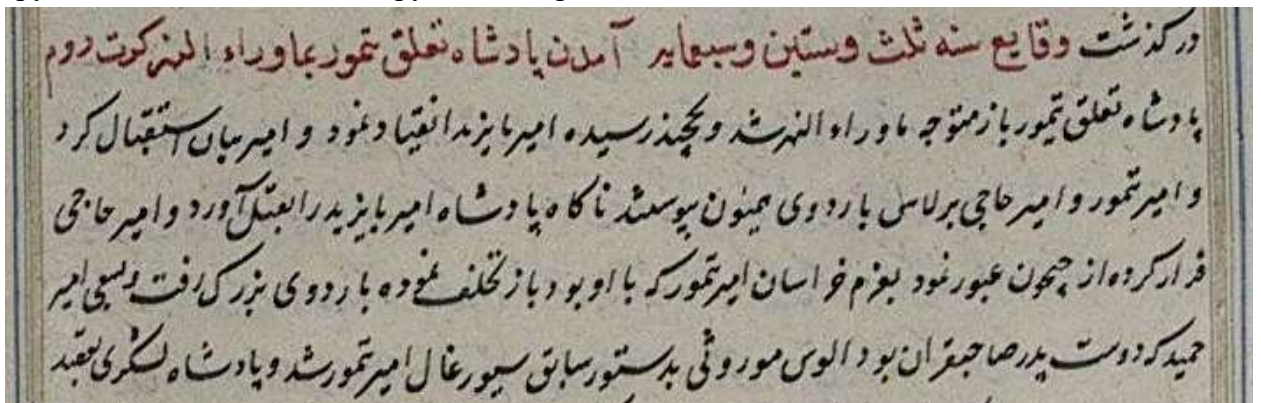


МУҲОКАМА

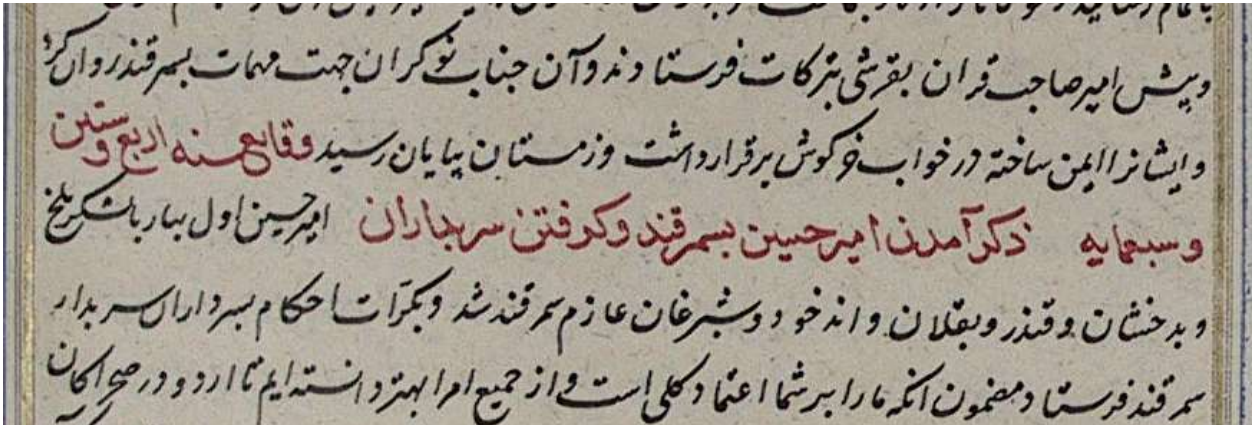
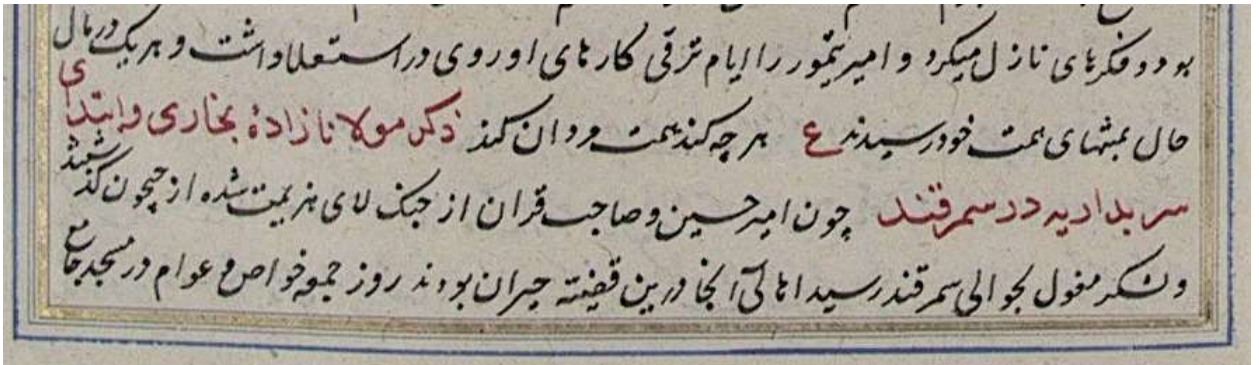
Қўлёзманинг 16^б варағида Хожа Тожиддин Алишоҳ Жумадул охирида 724/1324 йили вафот этиши ва Табризнинг жомий масжидига дафн этилгани ва 16^а варағида 726/1325 йили Амир Чўпон нўён ва ўғли Жиловхон катта қўшини билан Султон Абу Саид Баҳодурхонга қарши қўшин юриши, асирга тушиб қатл этилган давр воқеалари кетма-кетликда баён этилган.



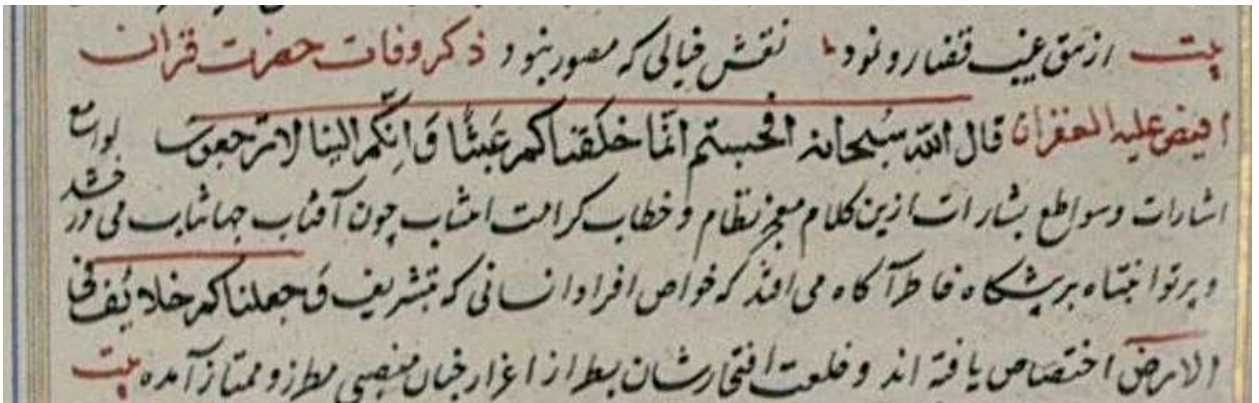
81^а варағда Амир Темур тарихи, сиёсий майдонга кириб келиши ва Туғлуқ Темурнинг буйруғи билан Кешнинг бошқаруви ва амир этиб тайинланиши бошланади.

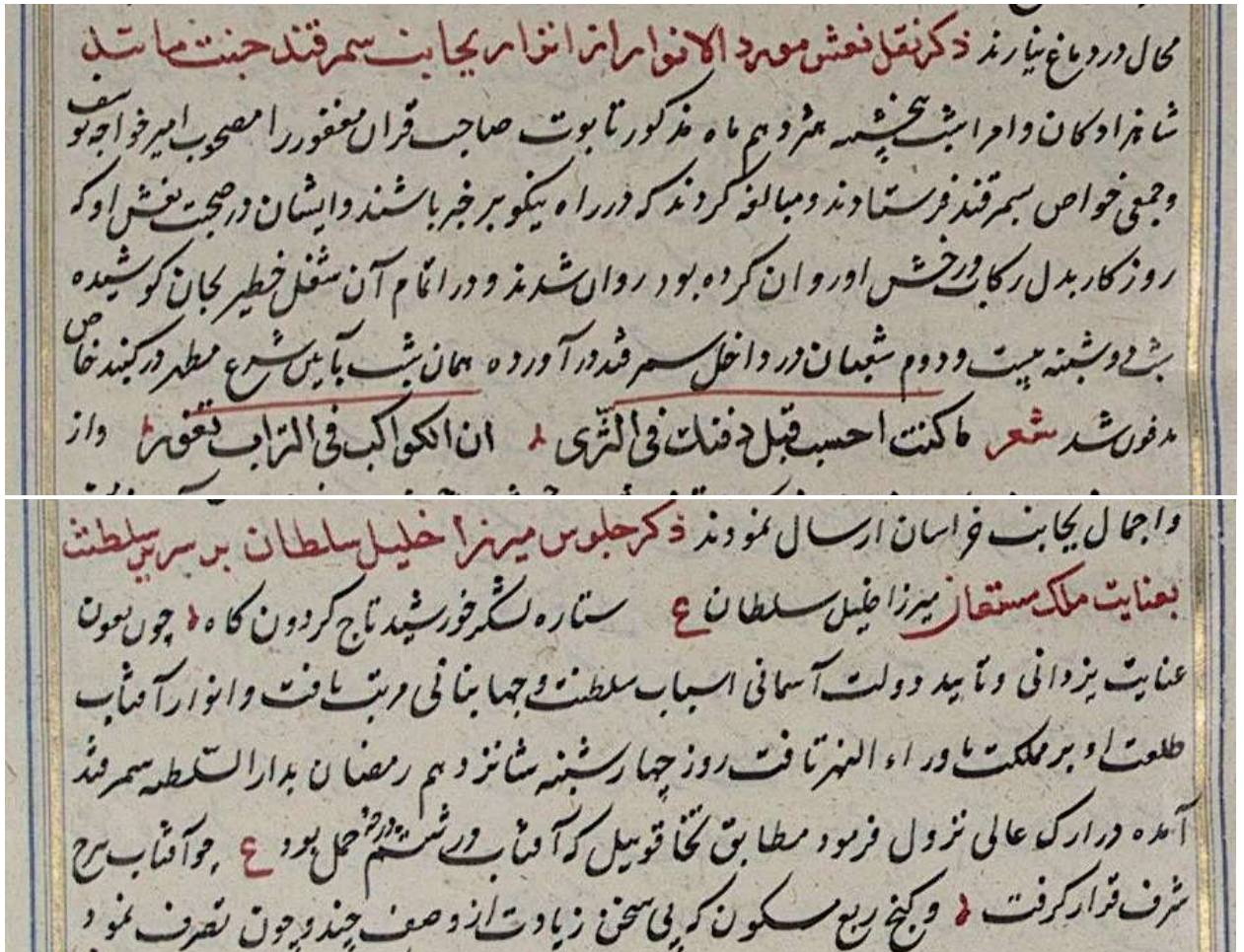


ва 84^а-86^б варағда Сарбадорларнинг Самарқандда бошқаруви ва уларнинг давлати тугатилиш воқеалари ёритилган. Амир Темурнинг сиёсий жараёнлардаги ўрни ва “Самарқанд амири” деб эълон қилингани баён этилган.



119^a varaғ Жаҳонгир Мирзонинг вафоти келтирилган. 134^{a-6} varaғида Амир Темур Сеистонга бориши ва забт этиши ҳамда Малик Қутбиддиннинг асирга олиниши. Амир Ҳожи Сайфиддин ҳамда Соҳибқирон юборган қўшин билан Қандаҳорнинг ишғол қилиниши баён этилган. Шунингдек, Марказий Осиё, Афғонистон, Озарбайжон, Жанубий Ҳиндистон ва бошқа мамлакатлар тарихи, географиясига оид маълумотлар келтирилган. 1405 йили 18 февраль Амир Темур вафоти ва набираси Ҳалил Султоннинг Самарқанд тахтга ўтириши ҳамда темурий шахзодалар ўртасидаги тахт учун кураши билан тугалланган.





Иккинчи қисмда эса, Сохибқирон Амир Темурнинг эришган зафар ва ютуқлари билан бошланиб, темурий шахзодалар ўртасидаги воқеалар баён қилган. Шоҳрух Мирзо даври 1405 йилдан то Хусайн Бойқаронинг Ҳирот тахтига иккинчи марта ўтириши билан яқунланади. 1316-1427 йиллар тарихини Абдураззоқ Самарқандий баён қилишда воқеаларни синчковлик билан таҳлил қилиб, аниқ саналар билан келтирган. У асарни сарой ҳужжатлари, Ҳофиз Абрунинг “Мажмуъ ат-тавориҳи Бойсунғурий”, Муъиниддин Яздийнинг “Тарихи Али Музаффар” ва бошқа тарихий асарларга таяниб ёзган. Шарқшунос, манбашунос олима Д.Юсупова Фасих Хавофийнинг “Мужмали Фасихий” асар таржимаси билан қиёслаганда келтирилган маълумотлар айнаи бир хил бўлса-да, аммо саналардаги фарқларни кузатиш мумкин.

ХУЛОСА

Хулоса ўрнида шуни айтишимиз мумкинки, “Матлаъ ус-саъдайн ва мажмаъ ул-бахрайн” асари нафақат темурийларнинг балки, Эрон билан Мовароуннаҳрнинг 42 йил ичидаги тарихи, географиясини ўрганишда фақих, муҳаддис, шоир, мусиқачи, қўмондон, қози, имомлар ҳақидаги муҳим манба ҳисобланади.

REFERENCES

1. Туркия Диёнат вақфи “Ислом энциклопедияси”даги маълумотлар асосида <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdurrezzak-es-semerkandi>
2. Асад Афанди кутубхонаси №2098 1⁶-6⁶ вв.
3. Ўша асар 6^а в.

4. Ўша асар 16^б-16^а вв., Д.Юсупова “Мужмали Фасихий” Т.: 2018. Б-50-51
5. Ўша асар 84^а-86^б вв., Д.Юсупова “Мужмали Фасихий” Т.: 2018. Б-112
6. Ўша асар 134^{а-б} вв., Д.Юсупова “Мужмали Фасихий” Т.: 2018. Б-140
7. Ўша асар 283^а в.

Mundarija

Toqsanbaeva Ayjamal Mang'itbay qizi , ISSUES RELATED TO MODERNIZATION AND INTRODUCTION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE JUDICIAL AND LEGAL SYSTEM OF UZBEKISTAN	7
Feruza Madrakhimova , THE EMERGENCE, FUNCTIONS AND INTERPRETATION OF POPULAR CULTURE AS AN IDEOLOGICAL PSEUDONYM	15
Saparova Komila Norimanovna , BEAUTIFUL SEASONS OF THE YEAR	19
Мирзаахмедов Камолiddин Мансуржонович , ДАВЛАТ ХИЗМАТИГА ЗАМОНАВИЙ УСУЛЛАРНИ ЖОРИЙ ЭТИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ	22
Xabibullohoji Muhammadsolih Alisher o'g'li, Sharipova Sevara Xushnud qizi, Sobirova Madina Ithom qizi, To'xtasinova Shahlo Ithomboy qizi , O'ZBEKISTONDA EKOTURIZMNI RIVOJLANTIRISHNING ISTIQBOLLARI	30
Gulbahor Azimova Hazratqul qizi , O'ZBEKISTONDA ZAMONAVIY HAYKALTAROSHLIKNING O'RNI	34
Usmanov Ikhom Achilovich , THE ROLE OF INNOVATIVE PROCESSES AND INVESTMENTS IN INCREASING THE EFFICIENCY OF CONSTRUCTION SERVICES	37
Karimova Shirin Zoirjon qizi , O'LKAMIZ HUDUDLARIDAGI MAHALLIY AHOLI VA O'ZBEK XALQINING SHAKLLANISH BOSQICHLARI HAMDA TARQALISH GEOGRAFIYASI	43
Xushboqova Nigora G'ayrat qizi , YO'LOVCHI, BAGAJ VA YUK TASHISH SHARTNOMASINI TARTIBGA SOLUVCHI ASOSIY QOIDALAR	46
Нидёзов Самандар Уктамович , НОРМАТИВНО-ПРАВОВАЯ ОСНОВА РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ	55
Ш.И.Хамраева , ВОЯГА ЕТМАГАНЛАРНИНГ ЖИНОЯТЛАРИ ҲАҚИДАГИ ИШЛАР БЎЙИЧА СУД МУҲОКАМАСИ ТАЙЁРЛОВ КИСМИНИНГ АЛОҲИДА ЖИҲАТЛАРИ	59
K. D. Ibragimov , SOME FEATURES OF MODERN TRENDS IN LEGAL RESEARCH	65
Abdurazzaqov Shaxzodxo'ja , IMPERATORNING MARDIKORLIKKA SAFARBARLIK HAQIDAGI FARMONINING AKS SADOSI	71
Saparov Bobir Xudayberdiyevich , HUQUQNI MUHOFAZA QILUVCHI ORGANLAR UCHUN KADRLAR TAYYORLASH TIZIMIDA HARBIIY XIZMAT TAYYORGARLIGINING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI	77
Фуркат Аскарлов , РИЭЛТОРЛИК ФАОЛИЯТИ РИВОЖЛАНМОҚДА (МИ)?	82
Ibragimova Aziza Ruziboyevna , TAVIIY MONOPOLIYA SUBYEKTLARINING HUQUQIY MAQOMI	87
Saydullayeva Xadicha , BUYUK SHAXSLAR SIYMOSINI YORITISHDA TARIXIY MANBALARDAN FOYDALANISH	94
R. Rajabov , O. N. Saidov , TARIXIY TADQIQOTDA NAZARIYANING O'RNI	101
Zuvaydullayev Shahzodbek Akmal o'g'li , THE MAIN STAGES OF RELATIONSHIP BETWEEN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN AND THE REPUBLIC OF CHINA	105
Хушбоқова Нигора Ғайрат қизи , ҲОЗИРГИ ЗАМОН ХАЛҚАРО ҲУҚУҚИ ТУШУНЧАСИ ВА ПАЙДО БЎЛИШ ТАРИХИ	108
Хушбоқова Нигора Ғайрат қизи , ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШ СОҲАСИДА ДАВЛАТ СИЁСАТИНИ АМАЛГА ОШИРИШ	114
Сайидов Қахрамон Бектурдиевич , МАЪРИФАТПАРВАРЛИК ДАВРЛАРИНИНГ ЕВРОПА ИЖТИМОИЙ-МАДАНИЙ ТАРАҚҚИЁТИДАГИ ЎРНИ ВА РОЛИ	122
Ирода Даурбекова, Азиза Маннонова , “МАТЛАЪ УС-САЪДАЙН ВА МАЖМАЪ УЛ-БАҲРАЙН” ҚЎЛЁЗМАСИНИНГ ТАВСИФИ	128

O'ZBEKISTONNING TANIQLI OLIMLARI ENSIKLOPEDIYASI



Tez orada!

**O'ZBEKISTONNING TANIQLI OLIMLARI
ENSIKLOPEDIYASI chop etilmoqda!**

**Shoshiling! Siz ham ensiklopediya sahifalaridan joy
olishingiz mumkin!**

Ushbu ensiklopediyada yurtimizning eng yetakchi olimlari biografiyasi va ilmiy faoliyati aks etadi! Ensiklopediya elektron va bosma shaklda chop etiladi. Shuningdek, loyiha doirasida **wikipedia.org** onlayn ensiklopediyasida olimlarning sahifalari yaratiladi va **taniqliolimlar.uz** platformasi ishga tushiriladi.

**International Scientific Journal
Science and Innovation Series C
Volume 1 Issue 5**

**“Fan va innovatsiyalar“
xalqaro ilmiy jurnali C seriyasi
2022 yil 5-soni**

ISSN: 2181-3337

Impact Factor: 8.2

Bosmaxonaga berildi: 14.09.2022. Bosishga ruxsat etildi: 15.09.2022.

“Times New Roman” garniturasida, Ofset bosma.

Shartli bosma tabog’i 7,3. Bichimi 60x90. Adadi: 100 dona.

“Science and innovation” MCHJ

Litsenziya №038864 15.09.2022

Manzil: 100155, Toshkent shahri, Sergeli tumani, Quruvchi dahasi, 22/43.

Scientists.uz, info@scientists.uz, +998901259654